

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DİN EĞİTİMİNDE MİZAH ALGISI
(EDEBÜ'D-DÜNYA VE'D-DÎN VE AHLAK-I ALÂÎ
KİTAPLARI ÇERÇEVESİNDE)

CELALETTİN KARAKUŞ

2501141423

TEZ DANIŞMANI
PROF. DR. HAMİT ER

İSTANBUL-2019

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS
TEZ ONAYI

ÖĞRENCİNİN;

Adı ve Soyadı : CELALETİN KARAKUŞ Numarası : 2501141423
Anabilim Dalı / Danışmanı : PROF. DR. HAMİT ER
Anasanat Dalı / Programı : FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ
Tez Savunma Tarihi : 10.10.2019 Saati : 11:00
Tez Başlığı : "DİN EĞİTİMİNDE MEZAH ALGISI: EDEBÜ'D DÜNYA VE -D DİN VE AHLAK-I ALAİ
KİTAPLARI ÇERÇEVESİNDE"

TEZ SAVUNMA SINAVI, İÜ Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönermeliği'nin 36. Maddesi uyarınca yapılmış,
sonuçları sonlara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin **KABULÜNE** OYBİRLİĞİ / OYÇOKLUĞUYLA karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATI (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- PROF. DR. HAMİT ER		KABUL
2- DOÇ. DR. AYŞE ZİŞAN FURAT		RED
3- DR. ÖĞR. ÜYESİ RAMAZAN GÜREL		KABUL

VEDEK JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATI (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- PROF. DR. AYDIN TOPALOĞLU		
2- DR. ÖĞR. ÜYESİ EMİNE KESKİNER		

Öz

DİN EĞİTİMİNDE MİZAH ALGISI (EDEBÜ'D-DÜNYA VE'D-DÎN VE AHLAK-I ALÂÎ KİTAPLARI ÇERÇEVESİNDE) CELALETTİN KARAKUŞ

Düşüncelerin şaka ve nüktelerle süslenerek, söz ve yazı ile ifade edilmesi olarak tanımlanan mizah, din eğitiminin konusu olabilir mi? Mizah ile din eğitimi nasıl yapılabilir? Mizahın din eğitiminde kullanılmasının sınırları nelerdir? Çalışmada bu sorulara cevap aranmıştır.

Mizah kavramının incelenmesi ile araştırmaya başlanmış; benzer manalara gelen latife, şaka, hiciv, nükte gibi kavramlara, mizah kuramlarına ve mizah tarzlarına da değinmek suretiyle kavram açıklaması yapılmıştır.

Mizahın din eğitimindeki yerinin ve sınırlılıklarının belirlenmesi için İslam'ın mizaha bakış açısının ortaya konması gerekmektedir. Bu sebeple önce kavram bilgisi daha sonra mizahın İslam'da algılanış biçimi daha sonra da mizah örneklerine değinilerek İslam'da mizah konusu açıklanmıştır.

Mizahın eğitim alanında kullanılması konusunda çeşitli çalışmalar incelenmiştir. Din eğitimin mizah yolu ile nasıl verilebileceği de bu bölümde örnekleri ile birlikte verilmiştir. Eğitimde mizah konusu, İslam'ın mizah konusunda çizdiği sınırlar perspektifinden bakılarak değerlendirilmiştir.

Son olarak İslam'ın mizaha bakış açısını bize gösterebilecek iki kitap olan Edebü'd-Dünya ve'd-Dîn ve Ahlak-ı Alâî kitapları incelenmiştir. Bu iki örnekten hareketle İslam'ın mizaha bakışı ortaya konulmuş, din eğitiminin mizah yolu ile yapılabilmesi konusu ile birlikte değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler, Din Eğitimi, Mizah, Latife, Şaka, Nükte, Hiciv, Ahlâk-ı Alâî, Edebü'd-Dünya ve'd-Dîn

ABSTRACT

PERCEPTION OF HUMOR IN RELIGIOUS EDUCATION (IN THE FRAMEWORK OF EDEBÜ'DDÜNYAVE'D-DÎN AND AHLAK-I ALÂÎ BOOKS)

CELALETTİN KARAKUŞ

Can humor, which is defined as the expression of thoughts adorned with jokes and wit, be expressed in words and writing, can be the subject of religious education? How can religious education be done with humor? What are the limits of using humor in religious education? In the study, answers to these questions were sought.

Research began with the study of the concept of humor; the concept of waggery, joke, satire, wit, and humor theories and humor styles.

In order to determine the place and limitations of humor in religious education, Islam's perspective on humor needs to be put forward. For this reason, first of all, the concept of humor is perceived in Islam and then the humor examples are explained and the subject of humor in Islam is explained.

Various studies on the use of humor in education have been examined. This section also provides examples of how religious education can be given through humor. The issue of humor in education is evaluated from the perspective of the limits that Islam draws on humor.

Finally, two books that could show us Islam's point of view of humor, Edebü'd-Dünya ve'd-Dîn ve Ahlak-ı Alâî were examined. From these two examples, Islam's view of humor has been put forward and evaluated along with the issue of humor through religious education.

Keywords: Religious Education, Humor, Quip, Joke, Satire, Wit, Ahlâk-ı Alâî, Edebü'd-Dünya ve'd-Dîn

ÖNSÖZ

Günümüzde şehirlerde yaşayan insan, değişen yaşam koşulları nedeniyle, doğal ortamlardan uzak, stresli ve yoğun bir hayat sürmektedir. Gün içerisinde karşılaştığı pek çok sıkıntı ile baş etmek için de telefon, bilgisayar, televizyon gibi dijital araçlara yönelmektedir. Stres ve sıkıntılarla mücadele etmenin en kolay yolu mizah olduğu için, insani ilişkilerin de zayıflamasıyla, mizahî içerikli çeşitli televizyon programları, tiyatrolar, stand-up gösterileri şehirde yaşayan insanın en çok rağbet ettiği yayınlar olarak dikkat çekmektedir.

İnsanoğlunun mizaha ihtiyaç duyduğu su götürmez bir gerçektir. Ancak Mizahın bir sınırı ya da amacı olmalı mıdır? Mizah insanlar için yalnızca bir eğlenme aracı mıdır? Yoksa insan eğitimi için bir araç olabilir mi? Ancak bu ve benzeri sorulara cevaplar arandıkça doğru ve faydalı bir mizah anlayışının gerçekleşmesi mümkün olacaktır.

Her mizah bir amaç taşır. Çalışmanın içerisinde de değinileceği gibi mizah, bazen bir eleştiri ya da alay amacı taşırken, bazen otoriteye bir başkaldırı, bazen insanları güldürme, bazen de insanları eğitime amacı taşır. Mizah konusunun kapsamını daha iyi kavrayabilmek için, yapılan her mizahın hangi amaçla ve hangi ortamda yapıldığının, mizahı kimin yaptığının ve mizahın kime karşı yapıldığının, mizah hakkında ortaya koyulan görüşler çerçevesinde değerlendirilmesi gerektiğinin anlaşılması önemlidir.

Mizah, kapsamı oldukça geniş bir kavramdır. Bu çalışmada, mizahın kavranmasındaki çeşitli problemleri aşabilmek için öncelikle mizahın tanımı yapılarak mizah kuramları ile mizah tarzları incelenmiştir. Din eğitimindeki mizahın daha iyi anlaşılması ve sınırlılıklarının belirlenmesinde yardımcı olabilmesi maksadıyla İslam dininin mizah konusuna bakışı ele alınmıştır. Din eğitiminde mizahın uygulanması konusu, eğitimde mizahın kullanılması hakkında yapılan çalışmalar doğrultusunda incelenmiş ve bu konuda örnek uygulamalar verilmiştir. Çalışmada, İslam'ın mizaha bakışını göstermesi konusunda örnek olabilecek Edebü'd-Dünya ve'd-Dîn ve Ahlak-ı Alâî kitapları incelenerek bir sonuca varılmıştır.

Bu tür çalışmaların insanların doğru yol arayışına ufak da olsa katkı sunmasını, daha sonra yapılacak çok önemli çalışmalara ilham vermesini ve kaynaklık etmesini temenni ediyorum.

Beni bu konuya yönlendiren ve bu çalışmada bana destek olan muhterem Hocam Prof. Dr. Hamit Er'e şükranlarımı sunuyorum. Ayrıca her gün bana tezimi hatırlatan, kendi gayretiyle beni motive eden babam Abdulkadir Karakuş'a ve tabi ki bu süreçte en büyük fedakârlığı yapan eşime teşekkür ediyorum.

Celalettin Karakuş

İstanbul, 2019

İÇİNDEKİLER

Öz.....	iii
ABSTRACT	iv
ÖNSÖZ.....	v
İÇİNDEKİLER	vii
TABLolar LİSTESİ.....	x
KISALTMALAR LİSTESİ.....	xi
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

MİZAHIN TANIMI

1. MİZAH NEDİR?.....	10
2. MİZAH KURAMLARI	18
2.1. ÜSTÜNLÜK KURAMI.....	20
2.2. UYUMSUZLUK-UYUŞMAZLIK KURAMI.....	25
2.3. RAHATLAMA KURAMI.....	29
2.4. PSİKANALİTİK KURAM	32
2.5. KURAMLARA GENEL BAKIŞ.....	33
3. MİZAH TARZLARI.....	34
3.1. KENDİNİ GELİŞTİRİCİ MİZAH.....	35
3.2. KATILIMCI MİZAH.....	36
3.3. SALDIRGAN MİZAH	37
3.4. KENDİNİ YIKICI MİZAH.....	38
4. MİZAHIN OLUMLU VE OLUMSUZ YANLARI.....	39

İKİNCİ BÖLÜM

İSLAM'DA MİZAH

1. İSLAM'DA MİZAH KAVRAMI	44
2. İSLAM'DA MİZAH BAKIŞ	45

2.1.	İSLAM'DA MİZAH OLUMLU BAKIŞ	47
2.2.	İSLAM'DA MİZAH OLUMSUZ BAKIŞ	51
3.	ASR-I SAADETTE MİZAH.....	59
3.1.	HZ. MUHAMMED'İN HAYATINDA MİZAH.....	59
3.2.	SAHABENİN HAYATINDA MİZAH.....	62
4.	ASR-I SAADETTE SONRA MİZAH	68

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DİN EĞİTİMİNDE MİZAH

1.	EĞİTİM VE MİZAH	72
1.1.	MİZAHIN EĞİTİME KATKISI	73
1.2.	YÖNTEM VE TEKNİK OLARAK EĞİTİMDE MİZAH	77
2.	DİN EĞİTİMİNDE MİZAH BAKIŞ	81
2.1.	DİN EĞİTİMİNDE FIKRA KULLANIMI	84
2.2.	DİN EĞİTİMİNDE MİZAHÎ HİKÂYE KULLANIMI.....	86
2.3.	DİN EĞİTİMİNDE MİZAH İÇERİKLİ EĞİTİM MATERYALLERİ.....	89
2.4.	DİN EĞİTİMİNDE MİZAHÎ ANALOJİ VE METAFOR	92
2.5.	DİN EĞİTİMİNDE MİZAHÎ DEYİM VE ATASÖZLERİ.....	93
2.6.	DİN EĞİTİMİNDE MİZAHÎ KARİKATÜR VE CAPSLER	94
2.7.	DİN EĞİTİMİNDE MİZAHÎ ŞİİRLER VE MANİLER.....	96
3.	DİN EĞİTİMİNDE MİZAHIN SINIRLARI.....	97
3.1.	ALAY İÇERMEMESİ.....	98
3.2.	YALAN OLMAMASI.....	100
3.3.	KİN VE DÜŞMANLIĞA SEBEP OLMAMASI.....	101
3.4.	CİDDİYETİ VE VAKARI KORUMASI	102
3.5.	MUHATABI KORKUTMAMASI	103
3.6.	MUKADDES KAVRAMLAR VE KONULAR İLE İLGİLİ OLMAMASI.....	104
3.7.	KİŞİNİN MANEVİYATINA ENGEL OLMAMASI.....	105

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

EDEBÜ'D-DÜNYA VE'D-DİN VE AHLAK-I ALÂÎ KİTAPLARINDA MİZAH

1. AHLAK-I ALAÎ VE EDEBÜ-D DÜNYA VE-D DİN ESERLERİNDE	
MİZAH.....	106
1.1. EDEBÜ-D DÜNYA VE-D DİN'DE MİZAH	107
1.2. AHLAK-I ALAÎ'DE MİZAH.....	116
1.3. İKİ ESERİN BİRLİKTE DEĞERLENDİRİLMESİ.....	121
SONUÇ.....	124
KAYNAKÇA.....	127

TABLÖLAR LİSTESİ

	S.
Tablo 1: Fowler'ın Mizah Tasnifi _____	16
Tablo 2: Mizahın Faydaları _____	76

KISALTMALAR LİSTESİ

Akt.	: Aktaran
bkz.	: Bakınız
bsk.	: baskı
C.	: Cilt
çev.	: Çeviren
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
Edt.	: Editör
Haz.	: Hazırlayan
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
s	: Sayfa Numarası
sy	: Sayı numarası
TDK	: Türk Dil Kurumu
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
t. y.	: Baskı tarihi yok
v.d	: Ve diğerleri
Yay.	: Yayınevi
y. y.	: Yayın evi yok / Yayın yeri yok

GİRİŞ

İstenilen davranışların bireye kazandırılması olarak tanımlanan eğitim, insan hayatının her döneminde yer almaktadır. Eğitim sürecinde istenilen davranışın kazandırılması için farklı strateji, araç gereç, yöntem ve teknik kullanılmaktadır. Bu yöntem ve tekniklerden bir tanesi de mizahtır.

Günlük hayatta, edebiyatta, musikide, tiyatroda, resimde kısaca her alanda karşılaşılan mizah, düşüncelerin şaka ve nüktelerle süslenerek, söz ve yazı ile ifade edilmesi olarak tarif edilebilir.

Günümüzde fazlaca rastlanan mizah unsurlarına acaba İslâm'ın bakışı nasıldır? Dini açıdan mizahın sınırları neresidir? Mizah din eğitiminde kullanılabilir mi? Din eğitiminde mizah nasıl ve ne şekilde olmalıdır? Eğitim ilkelerinin bu konuya yaklaşımı nasıldır? Bu gibi daha pek çok sorunun cevabı mutlaka bulunmalı ve mizah eğitimde bir şekilde kullanılmalıdır. Ancak bunun gerçekleşmesi, durumun doğru bir şekilde kavranması ve tanımlanması ile sağlanabilir. Kitlelerin ilgisini çeken ve zihinleri konuşana kilitleyen mizah bu çalışmada geniş bir perspektiften ele alınmaya çalışılarak incelenecek ve eğitimde kullanımıyla ilgili olumlu ve olumsuz yönler tespit edilerek mizahın eğitim yönü ayrıntılarıyla ortaya çıkarılmaya çalışılacaktır.

Bu çalışmanın, geleneksel dini eğitim ile modern eğitim sistemi arasında bir köprü görevi kurması amaçlanmıştır. İslam dininin mizaha olumsuz yaklaşımı ve mizahın eğitim sürecine bu nedenle geç dâhil edilmiş olması yeni eğitim sisteminde mizah kullanımını geciktirmiştir. Özellikle din eğitimi kitaplarındaki mizah unsurlarının yetersizliği bu düşünceyi desteklemektedir. Ancak eğitim sürecinde mizahın kullanılması konusunda yapılan araştırmalar, mizahın birçok faydasının olduğunu ve eğitim sürecine dâhil edilmesi gerektiğini savunur.

Mizah konusunda çalışmanın temel güçlüklerinden biri, “gülme”, “mizah”, “komik”, “hiciv” gibi literatürde sıkça kullanılan fakat akademik bir konu dâhilinde çalışıldığında sınırlarının çizimi oldukça zor olan bu kavramların tanımlanmasındadır. Mizahın, iletişimin güçlü yönlerinden biri olduğu düşünülürse,

bu kavramların kapsamlı bir şekilde ele alınacağı bu çalışmanın birçok akademik araştırmaya da kaynaklık edeceği öngörülmektedir.

Mizahın temel kaynağı insandır. Zekâ ise kaliteli bir mizahın ön şartıdır. Mizaha “Zekânın terlemesi” şeklinde yapılan tanımlamalar da bu sebeptir. Yani mizahta insan unsuru her zaman ön plandadır ve mizahı yapacak olan insandır. Bu durum bir performans meselesidir. Bundan dolayı herkesten, her zaman aynı verimi almak çoğu zaman mümkün olmamaktadır. İşte bu durum mizahın eğitimde kullanılması ile ilgili önemli bir problemi oluşturmaktadır.

Türk kültüründe mizah, önemli bir yere sahiptir. Günlük hayatın içerisinde kendisine azımsanmayacak bir yer edinen mizah, özellikle bazı renkli karakterler ve isimler çevresinde konumlanmıştır. Bu karakterlerin hayatı ve hikâyeleri incelendiğinde Türk mizahının eğitimle ne derece iç içe olduğu anlaşılabilecektir. Kadim tarihten süzülen bu karakterler bizlere, doğru mizahın ne olduğunu fısıldamaktadırlar. Örneğin Karadenizli Temel’in hayatına bakıldığında normal bir insan olduğu görülür. Fakat hakkında anlatılanlar insanları farklı düşüncelere götürür. Temel’in bir fıkraya üç defa güldüğü rivayet edilir. Birincisi fıkra ilk anlatıldığında, ikincisi fıkrayı biri açıkladığında ve üçüncüsü de fıkrayı kendisi anladığında gerçekleşmektedir. Bu durum insanda önce bir gülme eylemi gerçekleştireceği gibi ardından da altında yatan mesajı düşündürecektir. Bu örnekte mizahın evreleri açıklanmaktadır. Mizah yapmanın ustalık gerektirdiği, hemen anlaşılması gerektiği ya da içerisinde bir incelik olması gerektiği vurgulanmaktadır. Bu evrelerin olmadığı bir mizahın eksikliklerden kurtulma şansı çok azdır.

Çalışmanın cevabını arayacağı önemli sorulardan bir başkası; mizahın maksatlarından birinin de eğitim olup olmayacağı ve mizahın din eğitiminde kullanılıp kullanılamayacağı meselesidir.” İnsanlar yaşanan sıkıntıların üstünü örtmek, insanlara söylemek istediklerini farklı kanallarla söylemek ya da olumsuz duygular beslediği bir kişiyi aşağılamak gibi çeşitli maksatlarla mizah yapabilirler. Mizahın birçok olumsuz maksadının olması onun din eğitiminde kullanılamayacağını göstermez. Sadece bu konuya sınırların getirilmesi gerektiğini gösterir.

Günümüzde bir yandan insanları güldürmek adına, stand-up türü eğlence tarzları oldukça yaygın hale gelmiştir. Bu ve benzeri komedi türlerinin, kişileri alay konusu ederek veya mizahı olumsuz yönde kullanarak, argo kelime ve küfürler ile güldürmeyi hedefleyen eğlence tarzları, ahlaki sınırların dışına çıkılan durumlar da ayrı bir olumsuzluk olarak göz önünde bulundurulmalıdır. Bu sebeple de mizah türlerinin sınırlarının belirlenmesi gerekmektedir.¹ Diğer yandan ise mutaassıp, dindar ve mütedeyyin insanlar, asık suratlı, hiç gülmeyen ve güldürmeyen, eğlenmeyen, eğlenmeyi bilmeyen kişiler oldukları yönünde bir imaj oluşturmuştur.² Bu imajın oluşmasındaki sebepler incelenmelidir. Ortaya çıkan sonuçlar ile doğru bir mizah anlayışı oluşturulmalı ve mizahın kullanım alanları doğru metotlarla belirlenmelidir.

Günümüzde sanatta, medyada, edebiyatta günlük hayatta sıklıkla kullanılan mizahın, toplum ve fert sağlığı açısından kullanım alanlarının belirlenmesi ve çerçevesinin çizilmesi önem teşkil etmektedir. Arka planı düşünülmeden yapılan mizahın, ya da gittiği yeri belli olmayan mizahî bir sözün oluşturabileceği problemlerin neler olabileceği düşünülmelidir.

Nesiller arasında her geçen gün kuşak farkları oluşmakta ve nesiller arası mesafeler meydana gelmektedir. Bunun ortaya çıkardığı problemlerden bir tanesi de nesiller arasında stres düzeyinin devamlı artmakta olduğudur. Geçmişin yaşam tarzı olan trafiksiz yollar, yeşili bol bahçeler insanlara huzurlu yaşam ortamı sağlarken şehirleşmenin etkisi ile kalabalık ve gürültülü ortamların sayısı artmakta ve bu ortamlar insanlarda olumsuz duyguların oluşmasına ve stres düzeylerinin artmasına sebep olmaktadır. İnsanlar, hayatın stresinden uzaklaşmak için, sosyal aktivitelere, sportif faaliyetlere, çeşitli eğlence araçlarına ihtiyaç duymaktadır. Fakat bir organize gerektiren bu faaliyetleri yapmakta zorlanan insanlar için sinema, tiyatro, fıkra, şaka, espri gibi daha kolay ulaşılabilen araçlar stresle baş etmede insanlara yardımcı olmaktadır. Ancak, insanların yeni bir hayat tarzı haline getirmeye başladığı mizah

¹ Hüseyin Akyüz, Peygamberimizin Mizahla İlgili Hadislerinin Senet ve Metin Yönünden Tenkidi, **Diyanet İlmî Dergi**, 50/3 (2014): 123.

² Ramazan Altınay, İslam Mizahının Ortaya Çıkışı ve İlk Örnekleri I, **Nüşa Dergisi** 4/15 (2004): 83.

hem bireylere hem de toplumlara zarar vermemeli aksine eğitim gibi alanlarda kullanılabilecek bir seviyeyi yakalayarak olumlu yönler kanalize edilmelidir.

Düşünceleri süsleme açısından, dili güçlü hale getiren, lisanı süsleyen, anlamı kuvvetlendiren mizahın eğitim maksadı ile kullanılması insanlar için önemli bir kazanımdır. Mizah hakkında yapılan çalışmalara eğitim açısından bakıldığında, mizahın öğrenmeyi ve öğrenilenleri hatırlamayı kolaylaştırdığını, öğrencinin dikkatini çektiğini ve eğitimi daha eğlenceli hale getirdiğini görmekteyiz. Mizahın eğitim ortamlarında önemli görülmesinden hareketle bu çalışmada “Din eğitimi, mizah yolu ile verilebilir mi?” sorusunun cevabı aranacaktır.

Mizahın uzun süreli hafızayı teşvik ettiği, öğrenilen bilginin kalıcılığını artırdığı, düşünceleri geliştirdiği ve zenginleştirdiği bilinmektedir. Bu sebeple mizah, değerli bir eğitim aracı olarak görülebilir. Eğitimin en önemli kısmını oluşturan öğretmenlerin stand-up komedyenleri gibi olmaması ve gerekli saygıyı görmesi açısından da eğitimde mizahın sınırları çizilmelidir. Öğretmen de bilir ki, öğrenciyi eğitmenin yolu önce eğiteni ve konuyu sevdirmektir. Öğrencilerin dört gözle beklediği bir öğreten olmanın yollarından biri de mizah ile doğru bir eğitim verebilmektir.

Önemli bir eğitim yeri olan sınıfta, eğitimin olabileceği her yerde ve her alanda mizah, bir eğitim aracı olabilir. Eğitimcinin güvenilirliğini zedeleyecek, öğretim hedeflerini saptıracak, hatta eğitimden tamamen uzaklaşıp olumsuz bir eğitimin gerçekleşmesine olanak sağlayacak, yanlış ve çok fazla mizahtan da kaçınmak gerekir. Bu zararların ortadan kalkabilmesi için mizahın ölçülerinin bilinmesi ve bunlara dikkat edilerek uygulanması gerekmektedir.

Son yılların hızla gelişen sektörlerinden biri de eğlence sektörüdür. Geniş kitlelere hızla ulaşmanın da etkisi ile mizah, son zamanların trendi haline gelmiştir.³ İşte bu sebeplerle mizah, her geçen gün farklı alanlarda insanların hayatına dâhil olmakta ve insanları cezbetmektedir. Zira mizah beden ve ruh sağlığı açısından olumlu katkılar sunabilecek bir potansiyeli bünyesinde barındırmaktadır. Bu çalışmada, çağımızın değişen şartlarında farklı bir yola evirilen mizahın, doğru bir

³ Gülin Öğüt Eker, **İnsan Kültür Mizah** (Ankara: Grafiker Yayınları, 2014), 9.

amaca hizmet etmesi noktasında yönetilebilir bir olgu olup olmadığı ve din eğitimi açısından işlevsel bir araç olarak kullanılıp kullanılamayacağı konusu İslâm tarihinden de çeşitli uygulama örnekleri eşliğinde cevaplandırılmaya çalışılacaktır.

1. Araştırmanın Metodu

Çalışma dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde mizahın tanımı yapılmıştır. Diğer bölümlerde konunun daha iyi anlaşılması için mizah kuramları ve mizah tarzları detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Bu anlatımlardan sonra mizahın olumlu ve olumsuz yanlarına değinilmiştir.

İkinci bölümde İslam dininin mizaha bakışı, mizah tanımları ile birlikte incelenmiştir. Ayrıca mizahın İslam dininde yapılıp yapılmayacağı ile ilgili tartışmaların incelenmesi gerektiği için mizahı olumlu görenlerin ve mizahı olumsuz olarak görenlerin görüş ve gerekçelerine yer verilmiştir.

Üçüncü bölümde mizahın eğitime ne tür katkılarının olduğuna değinilmiş ve mizahın hangi yöntem ve tekniklerle eğitim sürecinde kullanılabileceği incelenmiştir. Bu açıklamalardan hareketle mizahın din eğitiminde nasıl kullanılacağına örneklerle değinilmiştir. Din eğitiminde mizahın yapılabilmesi için İslam dininin çizdiği sınırlar açıklanarak üçüncü bölüm tamamlanmıştır.

Dördüncü bölümde ise İslam dininin mizaha bakışını yansıtacak örneklerden olan **Edebü'd-Dünya ve'd-Dîn ve Ahlak-ı Alâî** kitaplarının mizah konusuna yaklaşımları incelenmiştir. Bu eserlerin doğru anlaşılması için kısaca yazarlar hakkında da bilgi verilmiştir.

Araştırmanın muhtevası Hz. Muhammed'in mizaha yaklaşımı ile doğrudan alakalı olduğu için hadis kaynakları taranmıştır. Özellikle kütüb-ü tis'a detaylı bir şekilde taranarak mizah konusu hakkındaki sahih hadisler toplanmıştır. Toplanan bu hadisler farklı bağlamlarda kullanılmıştır.

Mizah ile alakalı edebi eserlerden de yararlanılmıştır. Özellikle eğitim maksadı barındıran mizahî şiirler ya da edebi metinler bulunarak çalışmanın farklı bölümlerinde kullanılmıştır. Konu ile alakalı olmayan çok sayıda malumat ve mizah örnekleri tez içerisinde kullanılmamıştır.

2. İlgili Araştırmalar

Mizah konusunun din eğitimi açısından doğrudan incelendiği bir çalışma görülmemiştir. Mizah konusu birçok alanda çalışılmış bir konu olsa da en çok çalışma Edebiyat alanında olmuştur. İlahiyat ve eğitim alanında ise az da olsa benzer çalışmalar görülmektedir. Eğitim alanındaki çalışmalar genel olarak, geliştirilen mizah ölçeği ile öğretmenlerin mizah düzeylerini ölçme üzerinedir. Diğer alanlarda ise, mizahın tarihsel süreci, mizah içerikli karikatür kitapları ve dergiler, mizah tipleri, mizah teorileri, mizahta sanat gibi konuların ağırlıklı olarak çalışıldığı görülmektedir. Örnek olarak şu çalışmalar verilebilir:

E. Ercüment Yerlikaya, **Üniversite Öğrencilerinin Mizah Tarzları ile Algılanan Stres, Kaygı ve Depresyon Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi**, Çukurova Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2009. Bu çalışma, mizah alanında yapılmış kapsamlı bir anket çalışmasıdır.

Ahmet Şahin, **İlköğretim Kurumu Yöneticilerinin Yönetmelik İlişkilerinde Kullandıkları Mizaha İlişkin Görüşler ile Mizah İklimi, Yöneticilerin Mizah Tarzları ve Çatışma Yönetimi Stratejileri Arasındaki İlişki**, Akdeniz Üniversitesi / Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, 2016.

Hilmi Yücebaş, **Hiciv ve Mizah Edebiyatı Antolojisi**, Milliyet Dağıtım, 1976. Bu eser, Türk edebiyatının Osmanlı ve Cumhuriyet dönemindeki mizah türleri ve mizahî kişiliklerini ele alır. Ayrıca mizah türleri hakkında açıklamalar yapar ve mizah türleri ve kuramları konusunda örnekler verir.

Mehmet Naim Çapras, **İslam Hukukunda Mizah**, Dicle Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014. Bu çalışmada mizahın fikhî tarafı ele alınmış, özellikle İslam'da mizah anlayışının anlaşılmasına yardımcı olmuş bir çalışmadır.

Taylan Şengül, **Türkiye'de İslami Mizah, İktidar Ve Hegemonya: Cafcaf ve Hacamat Dergileri**, Hacettepe Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018.

Batıda mizah konusunun daha fazla araştırıldığı görülmektedir. Günlük hayattan kitaplara, siyasetten eğitime hemen hemen her alanda çalışmalar yapılmıştır. Özellikle tanımlar kısmında çok fazla müracaat edilen şu çalışmalar örnek olarak verilebilir.

Franz Rosenthal'ın yazdığı, Ahmet Arslan'ın da tercüme ettiği **Erken İslam'da Mizah**, İris Yayıncılık, 1997. Bu çalışma Hicri II./Miladi VIII. yy.'da yaşadığı sanılan ünlü bir Arap mizahçısı Eş'eb hakkında bir monografi denemesi olmasının yanı sıra, Arap dünyasının sosyo-kültürel bir tasvirini de yapmaya çalışan ve İslam dünyasında gülme konusundaki kuramları kısaca inceleyen bir eserdir.

Irene Fenoglio ve Francois Georgeon'un derlediği ve Ali Berktaş'ın tercüme ettiği **Doğuda Mizah**, Yapı Kredi Yayınları, 2000. Bu çalışma batıda mizah üzerine yapılmış, mizah kavramının detaylı olarak açıklandığı bir eserdir.

Arthur Koestler, **Mizah Yaratma Eylemi**, çevirenler: Sevinç Kabakçıoğlu, Özcan Kabakçıoğlu, İris Yayınları İstanbul 1997. Mizahın tarihsel sürecini ve mizahın kuramları hakkında detaylı bilgi veren bir eserdir.

Henri Bergson, **Gülme**, çeviren: Yaşar Avunç, Ayrıntı Yayınları, 2012.

Charles Baudelaire, **Gülmenin Özü**, Çeviren: İrfan Yalçın, İris Yayınları, İstanbul 1997.

Eğitimde mizah alanında çalışmalar incelendiğinde bu çalışmaların büyük çoğunluğunun batı kaynaklı çalışmalar olduğu görülmektedir. Batıda yapılan çalışmalar ve din eğitiminde mizah kullanımına örnek olabilecek eserler şunlardır:

Franklin Thambi Jose.S, - Samikkanu Jabamoney “**Effective Teaching With Humor**”, Proceedings of ISERD International Conference, (Thailand, 16 Mayıs 2015), 61-63. Bu çalışmada mizahın eğitim sürecine etkisi incelenmiştir. Sınıf ortamında mizah kullanımı örneklerine yer verilen bu çalışma, eğitim sürecinde mizah kullanımının faydalarından bahsetmektedir.

Selami Şimşek, “**Mevlânâ'da Mizah ve Nükte**” Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi 6/12 (2005): 525-548. Bu araştırma mizahın hikâye yolu ile nasıl

verilebileceğinin bir örneğini oluşturmaktadır. Mesnevi’de görülen mizahların hangi maksatlar ile eserde yer aldığı, eğitim ile ilişkisinin ne olduğu çalışmadaki önemli noktalardır.

San Bolkan, - Darrin J Griffin, - Alan K Goodboy, **Humor İn The Classroom: The Effects Of İntegrated Humor On Student Learning**, Communication Education 67/2 (2018), 144–164. Öğrencilerin eğitim sürecinde bilgi tutma ve aktarma yeteneği ölçülmüştür. Bu çalışma, İki farklı sınıfta yapılan mizah örneklerini incelenmiş ve mizah ile eğitimin bilginin kalıcılığını artırdığını ortaya çıkarmıştır.

Abdulkadir Emeksiz, **Türk Halkbilimi Mizah Araştırmalarına Dair Genel Değerlendirme, Tespit ve Teklifler**. Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic 10/8 (2015): 987-1024. Bu çalışma, Türk halkbilimi çalışmaları içinde mizah araştırmalarının, özellikle fıkra ile ilgili olanlarının nicelik ve niteliklerinin tespit edilmesini amaçlamıştır.

İslam dininin mizah konusuna yaklaşımını anlatabilecek çalışmaların sayısının yeterli düzeyde olduğu görülmektedir. Arapça kaynakların bu konuda yeterli olduğu, Türkiye’de de İslam dininin mizah bakışını yansıtabilecek çalışmaların fazla olduğu görülmektedir. Bu çalışmalar sayıca fazla olsa da çoğunun eğitim açısından incelenmediği de dikkat çeken bir husustur.

Hasan Abdülgani Ebu Gade, **el-Mizâhu fî’l-İslâm**, Râbıtâtü’l-Âlemi’l-İslâmî, Mekke 1427. Eser, mizah konusunu kavramsal açıdan ele almış, daha sonra sünnetteki mizahla ilgili rivayetlerden hareketle mizah çeşitlerine değinmiştir. Buradan hareketle bazı söz ve davranışların mizahla yapılmasını fikhî açıdan incelemiştir.

Yusuf Doğan, **Hz. Peygamber (s.a.s.) ve Mizah**, Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: VIII / 2, s: 191-203, Sivas 2004. Bu çalışmada Hz. Muhammed’in mizah anlayışına ve Hz. Muhammed’in hayatındaki mizah örneklerine yer verilmiştir.

Yusuf Doğan, **Raşit Halifelerin Mizah ve Nükte Anlayışları**, Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Yıl. VI, S. 22, s. 95-112, Sivas 2006. Bu çalışmada Raşit halifelerin hayatındaki mizah örnekleri yer almaktadır.

Yusuf Doğan, **Emeviler Döneminde Mizahı Etkileyen Faktörler**, Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Yıl. 4, S: 8, s. 209-236, Sivas 2006. Bu çalışmada mizahın Emeviler döneminde nasıl kullanıldığı işlenmiştir. Mizahın toplum ve devlet idaresine etkileri örneklerle açıklanmıştır.

Araştırmada ele alınan **Edebü'd-Dünya ve'd-Dîn ve Ahlak-ı Alâî** kitapları hakkında şu çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalar eserler hakkında detaylı bilgiler vermişlerdir. Bu iki çalışmada, eserlerde değinilen konular sınıflandırılmış ve bu konular yorumlanarak değerlendirilmiştir.

Ayşe Sıdika Oktay, **Kınalızade Ali Efendi ve Ahlak-ı Alaî**, Marmara Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1998.

Osman Karaca, **Maverdi ve Ahlak Görüşü**, Yüzüncü Yıl Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008.

BİRİNCİ BÖLÜM

MİZAHIN TANIMI

1. MİZAH NEDİR?

Mizah, Arapça bir kelimedir ve “ciddiyetin olmaması” ve “latifelerle yapılan davranış” şeklinde tanımlanır. Mim (م) harfi hem dammeli hem de kesreli kullanılabilir. Kesreli hâli yani mizah, “karşılıklı şakalaşma” anlamında masdar iken, dammeli hâli olan müzah, isimdir.⁴

Mizah kelimesi şaka, latife, eğlence sözcükleriyle karşılanmıştır.⁵ Cidd kelimesinin karşıtı olan hezl kelimesi de mezh kelimesi ile aynı manayı taşımış ve özellikle edebi eserlerde kullanılmıştır.⁶

Mizahın karşılığı olarak, Türk Dil Kurumu’nda (TDK) “gülmece” kelimesi kullanılmıştır. TDK’da mizah, “Eğlendirme, güldürme ve bir kimsenin davranışına incitmeden takılma amacını güden ince alay, mizah; gerçeğin güldürücü yanlarını ortaya koyan edebiyat türü, mizah, ironi” şeklinde tanımlanmıştır.

Mizah kelimesi, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü’nde ise “latife”, “şaka” olarak geçmektedir.⁷ Mizah kelimesi (humor) İngilizce sözlüklerde ise “olayların komik ve gülünç yönlerini görebilme yeteneği, nüktedanlık, şakacılık, komiklik, gülmece” şeklinde tanımlanmaktadır.⁸ Ayrıca “güldürü, gülünçlük, komiklik, keyif, mizaç, huy, tabiat” olarak da İngilizce sözlüklerde mizah kavramının tanımlarına ulaşılmaktadır.⁹ Edebiyatta ise “düşünceleri espri ve nükteyle süsleyerek anlatan söz ve yazı çeşidi”dir.¹⁰

⁴ Ebü'l-Fadl Cemalüddin ibn Manzûr, “Mzh”, **Lisanü'l-Arab**, 3. Baskı (Beyrut: Daru Sader, 1414), 2: 593.

⁵ Ferit Develioğlu, **Osmanlıca-Türkçe Asiklopedik Lügat**, (Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları, 1993), 782.

⁶ İsmail Durmuş, “Mizah”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi** (İstanbul: TDV Yayınları, 2005), 30: 208.

⁷ Mehmet Zeki Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, (İstanbul: MEB Yayınları, 1971), 547.

⁸ John Simpson, Edmund Weiner, **Oxford English Dictionary**, Second Edition (Oxford: Clarendon Press, 1989), 7:486.

⁹ Robert Avery vdğr., **İngilizce – Türkçe Redhouse Sözlüğü**. 32. Baskı (İstanbul: Sev Matbaacılık ve Yayıncılık, 2001), 474.

¹⁰ Durmuş, “Mizah”, 30: 208.

Mizahı tarif eden kaynaklardan biri de Ali Püsküllüoğlu'nun hazırladığı **Türkçe Sözlük'tür**. Bu sözlüğe göre mizah; yani gülmece “Eğlendirmek, güldürmek ve birine, bir davranışa incitmeksizin takılmak gereğini güden ince alaydır.” şeklinde açıklanmıştır.¹¹ Aynı şekilde mizahın kökeninde eğlence ve hoşgörü olduğunu da söyleyenler vardır.¹² Fakat çoğunlukla mizahın en genel tanımı “latife” ve “şaka” olarak yapılmıştır.¹³

Mizahı, bir gerçeği alay, nükte ve latifelerle süsleyip güldürücü yanlarıyla ortaya koyan sözlü veya yazılı sanat türü olarak da tanım etmek mümkündür. Eğlenmek, gülmek ve hoşça vakit geçirmek amacıyla yapılır. İçerisinde alay etme, kırmama, şaka yapma gibi özellikler barındırır. Arap bir mizahçı şöyle bir şey anlatır: Bir gün bir kişi misafiri ile birlikte hurma yerken yediği hurmanın çekirdeklerini misafirin önüne doğru koyar. Ardından da ne kadar çok hurma yediğini söyleyerek bir şaka yapar. Misafir ise ona “Sen de tüm hurmaları çekirdekleri ile yedin galiba!” diyerek güzel bir mizah örneği göstermiş olur.¹⁴

Türk-İslâm tarihine ve kültürüne bakıldığında sayıca fazla mizah olaylarına, mizah eserlerine, karikatürlere, şiirlere rastlanmaktadır. Bunlardan biri de şudur: Kâmil Paşa, kendilerini karşılamaya gelen Ziya Paşa'yı göstererek eşeğine der ki: “Öp bakalım babanın elini.”¹⁵

Mizahı anlamak için ne olmadığı ile alakalı görüşlere de bakmak gerekir. Mesela sevinç ile mizah arasında nasıl bir ilişki vardır. Sevinç insanda kendiliğinden var olur ve farklı belirtileri ve görünüşleri vardır. Bazen gözle görülmeyen bir şeydir. Bazen de fazla sevinç, kötü olaylarla anılan gözyaşını tetikleyici olur. Gülme ise mizah karşısında ortaya çıkan bir dışavurumdur. Burada sevinç ile gülmeyi ayıran özellik; sevincin tek ögesi bir bütün olması, gülmenin ise ikili ya da çeşitli duyguların dışavurumu olmasıdır.¹⁶

¹¹ Ali Püsküllüoğlu, **Türkçe Sözlük** (İstanbul: YKY Yayınları, 1995), 688.

¹² Ferit Öngören, **Türk Mizahı ve Hicvi** (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1998), 15.

¹³ Ahmet Rıfat, **Tasvir-i Ahlak Ahlak Sözlüğü** (İstanbul: Tercüman Yayınları, 1981), 222.

¹⁴ İlhan Ayverdi, **Misalli Büyük Türkçe Sözlük**, 2. Baskı (İstanbul: Bilnet Matbaacılık, 2011), 830.

¹⁵ Semih Balcıoğlu - Ferit Öngören, **50 Yılın Türk Mizah ve Karikatürü** (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1973), 31.

¹⁶ Charles Baudelaire, **Gülmenin Özünü**, trc. İrfan Yalçın (İstanbul: İris Yayıncılık, 1997), 14.

Mizah, yüksek seviyede oluşan karmaşık bir uyarının, fizyolojik etkenlere bağlı olarak büyük bir tepki yarattığı tek yaratıcı eylem alanıdır.¹⁷ şeklinde de tarif edilmektedir.

Türkçede mizah kelimesinin yerine gülmece terimi de kullanılmaktadır. Gülmece Türkçe karşılık olarak bazı kaynaklarda var olsa da mizahın sadece gülme unsurundan ibaret olmadığı söylenmektedir. Bu sebeple gülmece kelimesinin yeterli olmadığı görüşü ağırlık kazanmaktadır. Çünkü mizahın eğlence ile kök ilişkisi vardır. Dolayısıyla mizahla gülmeyi birbirine karıştırırız. Gülme deyince mizah anlaşılıyor, mizah deyince gülme başlıyor. Gülme, mizahın alkışı durumundadır. Her gülme mizahı ilgilendirmez, her mizah ürünü de insanı güldürmez.¹⁸ Morreall ise gıdıklama, sihirbazlık numarası izleme, bebeklere cee yapma gibi bazı olayların insanı güldürse de mizah olmadığını; fıkra dinleme, bir çocuğun büyüklere ait bir sözü yerli yerinde kullanma, fıkrayı anlamayan kişiye gülme gibi bazı olayların ise mizah olduğunu ve insanı güldürdüğünü söyler.¹⁹

İskender Pala ise mizahı, “şaka, latife, eğlence, alay” olarak tarif etmiştir ve “hayatın her unsurunda görülen bir nükte ve zerafettir.” demiştir.²⁰ Ferit Türkmen’in mizah tarifinde de nükte kavramı üzerinde durulmuştur. Fakat o, nükte ile mizahın ayrıldığı noktayı da şu şekilde tarif etmiştir. “Mizah, kendi içinde gülünçlüğü tarif eden, olayın içinde sanki kazara olan bir şeye bağlı komik durumdur. Nükte ise iki durum arasında kıyaslama yaparak, bu kıyaslamada sanatkarâne ve hayâl gücünü birleştirmek suretiyle yaratılan yeni bir durumdur.”²¹

Ebû Hilâl el-Hasen b. Abdillâh b. Sehl el-Askerî (ö. 400/1009’dan sonra), “el-Furûk el-Lugaviyye” adlı eserinde mizahı şöyle tanımlamıştır: “Mizah, bir şeyin gerçek karakterinin zarar vermek amacı gütmeyen yanlış temsilidir. Aynı zamanda

¹⁷ Arthur Koestler, **Mizah Yaratma Eylemi**, trc. Sevin Kabakçıoğlu - Özcan Kabakçıoğlu (İstanbul: İris Yayıncılık, 1997), 10.

¹⁸ Ferit Öngören, **Türk Mizahı ve Hicvi**, 15.

¹⁹ John Morreall **Gülmeyi Ciddiye Almak**, trc. Kubilay Aysevener - Şenay Soyer (İstanbul: İris Yayıncılık, 1997), 3-4.

²⁰ İskender Pala, **Ansiklopedik Divan Şiiri** (İstanbul: Kapı Yayınları, 2004), 337.

²¹ Ferit Türkmen, Osmanlı Döneminde Türk Mizahı, **Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi** 4 (2000): 1.

fiziksel ve sosyal çevrenin insana yaptığı birçok sınırlamalardan birinin birdenbire ortadan kalkmasını sağlayan her şey” olarak açıklanmıştır.²²

Mizah, çeşitleri açısından bazı kitaplarda “latife, nükte, şaka, iğne, taş, hiciv, alay ve halt” gibi kavramlarla tanımları yapılmıştır. Bu kavramları kısaca inceleyen Ferit Öngören “halt” kavramının ilgi çekiciliğinden bahsetmiştir. Türkçedeki “halt yemek” kavramı ile de alakasından bahseder.²³

Mizahın farklı kelimeler ile benzerliklerini yukarıdaki tanımlarda görmüş olduk. Burada hiciv kelimesinin de incelenmesinde fayda vardır. Taşlama, yergi manalarına gelen hiciv, “bir kişinin veya toplumun ayıp ve kusurlarını sayıp dökmek, yermek” demektir. Kişinin ayıplarının ortaya çıkarılması maksadıyla yazılan edebî tür de hiciv olarak açıklanabilir.²⁴ Edebiyatta, “bir kişiyi küçük düşürmek, incitmek, üzme, yıpratmak ve en önemlisi de gülünç duruma düşürmek” gibi maksatlarla yazılan lirik şiir türleri ya da düz yazılar bu edebî tür arasında zikredilir.²⁵ Başka bir tarife göre ise hiciv, bir mizah çeşidi olup iğneleme suretiyle başlayan, sonu ise küfre kadar giden bir saldırı biçimidir.²⁶ Mizahın amacı güldürmektir. Fakat mizah ve hiciv, güldürürken değindiği konular ve üslup açısından farklılık arz eder. Çünkü hiciv, kişinin kusurlarını ya da toplumun bir özelliğini gülünç hâle getirerek abartır. Halk edebiyatında hiciv, “taşlama” manası taşır. Bunun sebebi de mizah üretirken yıkıcı bir üslup kullanılmasıdır.²⁷ Hiciv, en yaygın mizah türlerindendir. Mizahın saldırı boyutunda daha çok kullanılan hiciv, “ok” olarak tasvir edilmiştir.²⁸

Mizahı anlayabilmek için söylenen her bir tanımın, mizahın bir yönünü ele aldığı, bireysel farklılığa ışık tutacak ve mizahı bütün yönleriyle açıklayabilecek

²² Ebû Hilâl el-Hasen b. Abdillâh b. Sehl b. Saîd b. Yahyâ b. Mehrân el-Askerî, **el-Furûku'l-lugaviyye**, thk. Muhammed İbrâhim Selîm (Kahire: Dâru'l-İlim ve's-sekâfe, ts.), 26.

²³ Ferit Öngören, **Türk Mizahı ve Hicvi**, 31-32.

²⁴ M. Orhan Okay, “Hiciv”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi** (Ankara TDV Yayınları, 1998), 17: 447.

²⁵ Hasan Çiftçi, Klasik İslam Edebiyatında Hiciv ve Mizah, **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, 10 (Erzurum 1998): 145.

²⁶ Ferit Öngören, **Türk Mizahı ve Hicvi**, 139.

²⁷ Alparslan Oymak, **Osmanlı Mizahında Teodor Kasap (Diyoben, Çingiraklı Tatar ve Hayal Gazetesi Üzerine Bir İnceleme)** (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2013), 221.

²⁸ Ferit Türkmen, Kıbrıs Türk Edebiyatında Yer Alan Mizahi Şiirler Üzerine Bir Değerlendirme, **Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi**, 8/1 (2008): 181.

ortak bir paydada toplanmadığı kabul edilmektedir.²⁹ Mizah kavramı, yüzyıllar boyu felsefe, edebiyat, toplumbilim, insanbilim, ruhbilim gibi çeşitli bilim dallarının ilgisini çekmiştir. Descartes (ö. 1650), Aristoteles (ö. MÖ 322), Platon (ö. MÖ 347), Kant (ö. 1804), Bergson (ö. 1941), Piaget (ö. 1980) ve Freud (ö. 1939) gibi bilim insanları ve düşünürler mizah kavramını tanımlamaya ve açıklamaya çalışmışlardır.³⁰ Mizahın tarihi sürecine bakıldığında, konunun uzun yıllar çokça tartışıldığı görülür.³¹ Bu yönü ile mizaha, bütün toplumlarda bulunan bir kültür harikası denebilir.³²

İnsanın bulunduğu her yerde mizah olur denildiğinde, mizahın ana konusunun da insan olduğu söylenmiş olur. İnsanlık tarihine bir göz atıldığında, mizahın insanlığın bu uzun tarihi boyunca ne zaman başladığı haklı olarak kestirilememektedir.³³ Mizahın tarihi bilinmesi de mizah sayesinde tarihin anlaşılması kolaylık kazanmaktadır. Çünkü mizah, toplumun genel mizacını ve özelliğini yansıtır. Mizah, tarih araştırmaları açısından vazgeçilemez bir kaynak özelliği niteliğindedir.³⁴ Hamdi Özdiş'in ele aldığı bir çalışmada sadece İstanbul menşei olan dergiler incelenmiştir. Fakat Özdiş'in de dediği gibi sadece İstanbul değil, bir imparatorluk incelenmiştir.³⁵

François Georgeon mizahı, halk zekâsının ürünü olarak görmüştür. Bu sebeple mizah, hikâye ve fıkralarla toplum içinde kendini göstermiştir. Ayrıca mizahı, duyguların ifade biçimi olarak görmüştür. Mizah sayesinde duygu patlamasının önüne geçildiğini ifade etmiştir. Gerçeklerin sebep olduğu acılara boyun eğmeyen mizah, cemaat kimliğini dile getirme biçimlerinden biri olduğu gibi zulme dayanan yönetimlere karşı aşağı tabakalardan gelen bir direniş biçimidir.³⁶

²⁹ Hüdayar Cihan Güngör - Tahsin İlhan, Evlilik Uyumu ve Mizah Tarzları Arasındaki İlişkiler, **Aile ve Toplum Dergisi**, 10/4 (Ocak, Şubat, Mart 2008): 98.

³⁰ERCÜMENT YERLİKAYA, **Üniversite Öğrencilerinin Mizah Tarzları ile Algılanan Stres, Kaygı ve Depresyon Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi** (Doktora Tezi, Çukurova Üniversitesi, 2009), 14.

³¹Yardımcı, **Mizah Kavramı ve Sanattaki Yeri**, 2.

³²İsmail Yardımcı, **Mizah Kavramı ve Sanattaki Yeri**, Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi. 3/2, (2010): 21.

³³Ünsal Özünlü, **Gülmecenin Dilleri** (Ankara: Doruk Yayınları, 1999), 32.

³⁴Hamdi Özdiş, **Osmanlı Mizah Basınında Batılılaşma ve Siyaset** (İstanbul: Libra Kitapçılık ve Yayıncılık, 2010), 17.

³⁵Özdiş, **Osmanlı Mizah Basınında Batılılaşma ve Siyaset**, 20.

³⁶Fenoglio, Irène - François Georgeon, **Doğu'da Mizah**, trc. Ali Berktaş (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları 2000), 7-14.

Türk-İslâm kültürünün önemli eserlerinden olan Kutadgu Bilig, Dede Korkut Hikâyeleri ve Divanü Lugati't Türk'te mizah unsurlarına rastlanmaktadır.³⁷ Eski Türk edebiyatına bakıldığında gerçek anlamda ilk mizah ürünleri keloğlan gibi masallarla ya da Karagöz Hacivat gibi seyirlik türlerle günümüze gelmiştir.³⁸ Dilimize ise mizah kelimesi gülmek olarak girmiştir. Bu kelimenin girişi de Kaşgarlı Mahmut ile olmuştur. Divanü Lügati't Türk'te mizah anlamı taşıyan “külüt” kelimesi kullanılmıştır. Bu kelimenin anlamı ise “halk arasında gülünç nesne”dir. Külüt kelimesi zamanla “gülüt” olarak Türkçeye geçmiştir. Fakat bu düşünceye, aslından biraz uzak ve zorlama bir yorum olduğu düşünülerek çok fazla itibar edilmemiştir.

Mizah, kimi zaman siyasi bir propaganda unsuru, kimi zaman dili ve anlayışı güçlü kılma aracı, kimi zaman da sultanların saraylarında ilgi odağı olmuştur. İnsanlar mizahı biraz daha süslemek ve güçlü kılmak için aynı zamanda şiire de başvurmuşlardır. Çünkü şiirin insanda bıraktığı tesir, düz anlatıma göre çok daha etkili olmuştur. Bu durum mizahın şiirler vasıtasıyla kullanılmasına da zemin hazırlamıştır.³⁹

Bunlardan biri de Nâbî'nin (ö. 1712) şiirleridir. Nâbî, Hayriye adlı eserinde 19 beyitlik bir bölüm ayırmıştır ve bu beyitlerde mizahı şu şekilde tarif etmiştir. “Latife, âb-dâr olmalı yani su gibi akıp gitmeli ve gönle hoşnutluk vermelidir. Zarif kişiler latifeyi yerinde söyler. Öyle yerinde ve ortamında söylenmeli ki kulaktan kulağa, şehirden şehre aktarılmalıdır. Bir sözün latife olabilmesi için kelimesi az, manası derin olmalıdır. Latife, kimsenin kalbini incitmemelidir. Dinleyenin de kalbinden kını, nefreti yok etmelidir. Latife, gönül bağından koparılmış bir gül gibi taze olmalı, başkasından aşırılmış olmamalı, emanet de olmamalı, kim işitirse işitsin bülbül gibi aşka gelip şakımalıdır. Gül kokusu nasıl insanı ferahlatıyorsa mizah da öyle ferahlatmalı ve insanı incitmemelidir. Latife, sevgili ile kavuşma müjdesi gibi işiteni coşturmalıdır. Latife, bu şartları taşıyorsa ne güzel, aksi takdirde mizahı şakayı terk etmek en doğrusu olur”⁴⁰

³⁷ Durmuş, “**Mizah**”, 30: 205.

³⁸ Pala, **Ansiklopedik Divan Şiiri**, 337.

³⁹ Çiftçi, **Klasik İslam Edebiyatında Hiciv ve Mizah**, 140.

⁴⁰ Mahmut Kaplan, **Hikmet Şairi Yusuf Nâbî** (Ankara: Şanlıurfa Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, 2012), 134.

Mizah ile ilgili farklı tanımlar, farklı yaklaşımlar, benzer özellikteki diğer kavramlar yukarıda ele alınmıştır. Bu tanımlardaki farklılıkları zekâ, cinsiyet, yetiştirme tarzı gibi ferdî farklılıklar, sosyal fonksiyon, kolektif motivasyon, coğrafi çevre, kültürel farklılıklar ve bunun gibi unsurlar etkilemiştir. Her geçen gün yeni mizah tanımları ile ilgili görüşler ortaya çıkmaktadır. Bu tanım farklılıkları Fowler'ın çizelgesinde ortaya konmuştur.⁴¹

Tablo1.1: Fowler'ın Mizah Tasnifi (1926) Haz.: Prof. Dr. Fikret Türkmen

Çeşit	Motif veya Amaç	Alan	Metot veya Araç	Dinleyici
Mizah	Keşfetme	İnsan tabiatı	Gözlem	Sempatik tipler
Nükte	Aydınlatma	Kelimeler ve fikirler	Sürpriz	Zeki tipler
Hiciv	Düzeltilme	Ahlâk ve davranış	Vurgulayarak etkileme	Kendinden emin tipler
Acı Şaka	İstirap verme	Hatalar ve zaaflar	Tersine çevirme	Kurban (fail) ve Seyirciler
Tahkir	İtibarı zedeleme	Kötü muamele	Doğrudan söyleme	Kamu (Halk)
İroni	Kendi çevresine has olma	Gerçeklerin söylenmesi	Efsaneleştirme	Daha dar bir çevre
İstihza	Kendini kanıtlama	Ahlâk	Açık seçik bütün çıplaklığıyla ortaya koyma	Saygıdeğer tipler
Alay	Kendini rahatlatma	Düşmanlık	Kötümser	Kendisi

Yukarıdaki tabloda verilenler dikkatli bir şekilde okunduğunda mizah türleri arasındaki farklar ortaya çıkmakta ve mizah tanımları daha iyi anlaşılmaktadır. Milletlerin kimliği, fıkralar ve mizah tipleri bu tablo sayesinde analiz edilebilir.⁴²

⁴¹ Türkmen, *Kıbrıs Türk Edebiyatında Yer Alan Mizahi Şiirler Üzerine Bir Değerlendirme*, 180.

⁴² Türkmen, *Kıbrıs Türk Edebiyatında Yer Alan Mizahi Şiirler Üzerine Bir Değerlendirme*, 180.

Mizah her zaman ve her dönemde kendini gösterebilen bir olgu olmuştur. Daha önce de bahsedilen maksatlarla insanlar mizahı kullanmışlar ya da kullandırmışlar. Yani mizah hem fertlerde kendini göstermiş hem de içtimaî hayatın merkezinde olmuştur. Bazen hiciv ve hezelciler olarak anılmış, bazen maskaracılar ve soytarılar olarak, bazen de mecnunlar, divaneler, behlüller, halk filozofları olarak anılmıştır. Bu mizahçılar kendilerini sarayda, sultanların yanında, insanlara bir sanat icrası yapmak için ya da kitaplarda bir yazar, bir şair olarak kendilerini göstermişlerdir.⁴³

Tüm bu araştırmalara rağmen mizah çok iyi tanımlanmış ve dinamikleri açıklanmış bir olgu değildir.⁴⁴ Mizahı yapan ile dinleyen arasında bir fark olduğu da söylenmiş ve “düşüncenin basmakalıp alışkanlıklardan ayrılma yetisi” olarak mizah yapan kişiye göre tanım yapılmıştır.⁴⁵

Bir şeyin mizah sayılabilmesi için bazı şartlar aranmaktadır. Bunları şu başlıklar altında zikretmek mümkündür.⁴⁶ Aşağıda sıralanan bu sözlerin, mizahın birey ve toplum sağlığı için önemli bir etkisi olduğunu unutmamak gerekir. Çünkü insan ruhunu rahatlatmanın önemli yollarından biri de yine insan tabiatında bulunan mizah duygusudur.⁴⁷

- Mizah, insana özgü olmakla birlikte toplumsal bir olgudur.
- Mizah, gündelik yaşamın yanında, sanatsal bir yaratı olarak da ortaya çıkabilir.
- Her gülme mizah sayılamaz. Mizah, ancak sağlıklı gülmenin gerçekleştiği yerlerde görülebilir.
- Mizah, farklı derecelerde olmakla birlikte, çoğu zaman gülmeyle sonuçlanır.

⁴³ Çiftçi, **Klasik İslam Edebiyatında Hiciv ve Mizah**, 148-153

⁴⁴ Atilla Özer, **Mizah ve Karikatür** (Ankara: 10. Uluslararası Karikatür Festivali, 2004): 8. Ayrıca bk. Çiftçi, *Klasik İslam Edebiyatında Hiciv ve Mizah*, 146

⁴⁵ Koestler, **Mizah Yaratma Eylemi**, 99.

⁴⁶ İ. Seçkin Aydın, **Türkçe Derslerinde Mizah Kullanımının Öğrenci Tutum ve Başarısına Etkisi (İzmir İlköğretim 8. Sınıf Örneğinde)** (Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, 2006), 16-17.

⁴⁷ İsmail Yakıt, Hz. Peygamber'den Nükte ve Latifeler, **Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi** 4 (1997): 2.

- Mizahta olağanlıktan olağanüstülüğe, sıradanlıktan sıra dışılığa bir geçiş söz konusudur.
- Mizah, beklentilerin dışına çıkıldığı durumlarda gerçekleşir.
- Mizah, insanın kendini üstün görme endişesine de dayanabilir.
- Mizah; bilişsel, duyuşsal ve davranışsal özellikler sergiler.
- Mizah, yalnızca bir disiplinin ilgi alanında değildir.
- Mizahta konu sınırlaması yoktur. İnsanı ilgilendiren her türlü konu, mizaha malzeme olabilir.
- Mizah olumlu ya da olumsuz duyguların bir an olsun kesintiye uğramasıyla gerçekleşir.

Mizahı sadece bir bağlamda tanımlamak da zordur. Bu sebeple çeşitli kuramlar bağlamında ele almak daha doğru olur. Örneğin üstünlük kuramı bağlamında mizah konusu ele alındığında mizahın toplumsal amacının utandırma ve küçük düşürme gibi yollarla insanları kontrol altında tutmak olduğunu söylemek gerekir.⁴⁸ Netice itibari ile mizah kelimesinin birçok tanımının olduğu görülmektedir. Her ne kadar farklı tanımlar ile mizahın sınırları daraltılmış ya da genişletilmiş olsa da ortak paydada mizahın bir güldürü unsuru olduğu görülmektedir.⁴⁹ Fakat mizaha sadece bir güldürü unsuru demek de doğru olmaz. Bu durum ise ahlâk sınırlarının dışına çıkmaya zemin hazırlamış olur. Dolayısıyla itibar edilmesi gereken tanımlar, sınırları çizilmiş, maksadı belli olan mizah tanımları olmalıdır.

2. MİZAH KURAMLARI

Mizah kavramı üzerinde biraz çalışıldığında mizah üzerinde yapılmış birçok tanım ve birçok fikir ayrılığı olduğu görülebilir.⁵⁰ Bu karmaşık olgunun açıklanması gerekmektedir. Bu da mizah konusunda kuramların ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Mizah kuramları üzerine inşa edilen birçok fikir vardır.⁵¹ Bu fikirler içerisinde çok küçük farklılıklar olduğu görülmektedir. Fakat temel noktalarda bu kuramlar

⁴⁸ Oğuz Cebeci, **Komik Edebi Türler** (İstanbul: İthaki Yayınları, 2008), 22.

⁴⁹ Yerlikaya, **Üniversite Öğrencilerinin Mizah Tarzları ile Algılanan Stres, Kaygı ve Depresyon Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi**, 14.

⁵⁰ Anthony Susa, **Humor Type, Organizational Climate And Outcomes; The Shortest Distance Between An Organizations Environment And The Bottom Line is Laughter** (b.y: y.y., 2002), 49.

⁵¹ Yerlikaya, **Üniversite Öğrencilerinin Mizah Tarzları ile Algılanan Stres, Kaygı ve Depresyon Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi**, 16.

içerisinde bir uzlaşmanın olmadığı görülmektedir. Bazıları mizahı duygu olarak sınıflandırırken, bazıları mizahın duygu ile bağdaşmadığı konusunda diretmiştir.⁵²

Mizah çeşitlemelerinin tamamına bakıldığında iki bağlamda bir örüntü olduğu anlaşılır. Yani bunlardan biri durumu ya da olayı alışlagelmiş biçimiyle algılamak, ikincisi ise uyumsuz bir çağrışım yapması açısından algılamaktır.⁵³

Mizah üzerine düşünenleri en çok meşgul eden konu, insanı güldüren ana sebeptir. “İnsan neden güler?” sorusuna araştırmacılar çeşitli cevaplar vermişlerdir. İşte araştırmacıların verdiği bu cevaplar, mizah kuramlarını oluşturmuştur.⁵⁴ Fakat İskender Pala’ya göre mizah, başkasına aktarıldığında bir anlam kazanır. Bu bakımdan her milletin günlük hayatındaki espri (nükte), fıkra; alay, şaka ve latifeleri belli oranda hayatlarına ve edebiyatlarına yansır.⁵⁵

Az sonra işlenecek olan mizah kuramları birbirleri ile anlam bütünlüğü içerisindedirler. Mizah teorileri, kendi metotlarının doğruluğunu savunmuş olsalar da genel olarak bakıldığında birbirlerini tamamladıkları görülmektedir. Tek bir teori ile mizahın tanımının tam olarak yapılmayacağı söylenebilir.⁵⁶ Fakat hepsinin bir uzlaşma içerisinde olduğu söylenemez. Bazıları gülmenin duyguyla bağdaşmadığı konusunu ısrarla vurgularken, bazıları da bunun aksine bir duygu olduğu yönünde fikir beyan etmiştir. Gülmeyi, tabi ki bir duygudan ibaret görmek yanlış olur. Çünkü gülmenin bir davranış boyutu vardır. Fakat mizahı, sadece gülmek gibi fizyolojik bir davranış olarak görürsek bu da yanlış bir tanım olur.⁵⁷

Mizah duygusu hakkında mizah kuramcılarının farklı görüşleri olduğu dile getirilmişti. Kimi 88, kimi 8, kimi de 4-5 başlıkta mizahı ele almıştır. Mesela bir görüşe göre mizah teorileri genel olarak üç gruptur. Bunlar, “Üstünlük”, “Zıtlık” ve “Rahatlama” teorileridir. Genel özelliklerine bakıldığında bu teorilerin her biri

⁵² Morreall, **Gülmeyi Ciddiye Almak**, 8.

⁵³ Koestler, **Mizah Yaratma Eylemi**, 105.

⁵⁴ Çiğdem Usta, **Mizah Dilinin Gizemi** (Ankara: Akçağ Yayınları, 2009), 81.

⁵⁵ Pala, **Ansiklopedik Divan Şiiri**, 337.

⁵⁶ Gülnara İsmailova, **Kırgız Mizahı ve Mizah Tipleri** (İzmir: Tibyan Yayıncılık, 2005), 16.

⁵⁷ Morreall, **Gülmeyi Ciddiye Almak**, 6.

gölmenin bir özelliğine dikkat çekmektedir. Bu üç teori gülmenin hayati bir öneme sahip olması noktasında birleşirler.⁵⁸

Kabul gören 3 kuram haricinde yeni bir bakış açısı olması için bu çalışmamızda mizah kuramlarını temelde benzer özellikleriyle birlikte şu şekilde sınıflandıracağız.

- Üstünlük Kuramı
- Uyumsuzluk Kuramı
- Rahatlama Kuramı
- Psikoanalitik Kuramlar

2.1. ÜSTÜNLÜK KURAMI

En eski ve en yaygın mizah kuramının üstünlük kuramı olduğu söylenebilir. Mizahın bir kişinin diğer insanlar üzerindeki üstünlük duygusunun bir ifadesi olduğu düşüncesinden hareketle bu kuram ortaya çıkmıştır. Bu kuram Platon'a kadar uzanmaktadır. Ona göre gülme, şeytanlık ve budalalıktır.⁵⁹ Kişinin kendini üstün bulma düşüncesinden gülme ortaya çıkar. Bu düşünce şeytansı ve hınzırca bir düşüncedir. İnsan gururundan çıkar ve mantığını kaybeder. Bu düşünceden kaynaklı olarak tımarhanedeki insanların aşırı derecede gelişmiş üstünlük duygusuna sahip oldukları söylenmektedir.⁶⁰

En dayanıklı kuramlardan birisinin de Üstünlük kuramı olduğu söylenebilir. Koestler'e göre üstünlük kuramı, Aristoteles'ten bu yana önerilen mizah kuramları arasındadır. Üstünlük kuramının bir diğer adının da "küçük düşürme kuramı" olduğu söylenir. Çünkü küçük düşürme bir üstünlük kurma çabasıdır.⁶¹ Buna ilave olarak bazı düşünürler ise mizahı, komik bir durumun ardından birinin diğerine olan zaferi şeklinde yorumlamaktadır. Yani kişi, birinin düştüğü komik ve gülünç duruma

⁵⁸ Türkmen, **Osmanlı Döneminde Türk Mizahı**, 1.

⁵⁹ Morreall, **Gölmeyi Ciddiye Almak**, 8.

⁶⁰ Baudelair, **Gölmenin Özü**, 8-9.

⁶¹ Koestler, **Mizah Yaratma Eylemi**, 41.

kendini dahil etmez. Olayın dışında kalmayı tercih ederek bir üstünlük çabası içine girer.⁶²

Bu kuram ile ilgili çeşitli düşünceler ortaya konmuştur. Aristoteles'e göre mizah, çirkinlik ve küçük düşmeyle alakalıdır. Cicero'ya göre gülmenin alanı, belli bir alçaklıkta ve biçim bozukluğunda ortaya çıkar. Descartes'e göre mizah, nefret, şaşkınlık ya da bazı zamanlarda her ikisinin içinde olduğu bir neşe ile ortaya çıkar. Francis Bacon'a göre biçim bozukluğu, gülünç nesneler listesinde ilk sırayı alır. Küçük düşürme kuramının özü, Hobbes'un Leviathan eserinde şu şekilde tanımlanır: "Gülme tutkusu, başkalarının zayıflığıyla ya da geçmişteki kendi zayıflığımızla yapılan karşılaştırma sonucu kendimizdeki bir üstünlüğün birden anlaşılmasından doğan ani bir zafer duygusundan başka bir şey değildir."⁶³ Anthony Susa ise bu teoriyi, bir bireyin ani olarak kahkaha atması ve kendini diğerinden daha üstün olduğu algısına odaklanması ile gerçekleştiğini söyleyerek Hobbes'in görüşünü destekler.⁶⁴

Üstünlük mizahının iki önemli etkisi vardır. Bunlardan biri insanların, itaatsizlik edenleri kahkahalarla sansürlemesi durumudur. Bir diğeri ise saçma olan bir şeye gülmek suretiyle bir grubun bir parçası olduğunu hissetmek ile gerçekleşir. Bazı televizyon şovları ve pek çok durum komedileri, izleyicilerin aptal durumlarda yakalanan insanlara gülmesine izin vermesiyle üstünlük mizah biçimlerinin örneğini ortaya çıkarıyor.⁶⁵

Mizahın birçok amacı olduğu daha önce tarif edilmişti. Dolayısıyla mizahın amaçları o mizahı yapan kişi ile alakalıdır. Fakat genel manada insandaki büyük olma, lider olma ve önde olma gibi düşünceler mizahın amacını belirlemede ağır basmaktadır. Bu kurama göre ise insanlığın genel eğilimi, galibiyet isteği ve bitip tükenmek bilmeyen bir güç arzusudur.⁶⁶ Mizahın bu olumsuz tarafından bahsetmişken Platon'un fazla gülme konusundaki ikazını söylemek gerekir. Çünkü

⁶² Yardımcı, **Mizah Kavramı ve Sanattaki Yeri**, 21.

⁶³ Koestler, **Mizah Yaratma Eylemi**, 41.

⁶⁴ Anthony Susa, **Humor Type**, 50.

⁶⁵ John C. Meyer, **Humor As A Double-Edged Sword: Four Functions Of Humor In Communication, Communication Theory**, 10/3 (2000): 315.

⁶⁶ Usta, **Mizah Dilinin Gizemi**, 82.

gülerken insanlar bir kusur üzerine odaklanır. Gülünen o kusurun, gülen kişilerin de başına gelebileceği Platon'un uyarısı olmuştur.⁶⁷

Gülmek şeytansı bir eylemdir. Aynı zamanda da insancıl bir durumdur. İnsanda kendini yüksek görme düşüncesinden sonra ortaya çıkar. Buradan iki sonuç çıkarılabilir. Kişi, gülerek hem üstünlük gösterir hem de bu üstünlüğe sebep olan bir alçaklık ve düşkünlük olduğunu ifade eder. Bu sebeple kişinin kendine dışarıdan bakabilmesi önemli bir erdemdir. Çünkü insandaki bu üstünlük durumunu bastırmak zordur.⁶⁸

Üstünlük kuramının, “güçlü olmak insanı sevindirir.” şeklinde bir mesajı vardır. İnsanların aptalca hareketlerine gülme, onlarla dalga geçme ve taklit etme davranışları üstünlük kuramının ilkelerindendir. Bu kurama göre mizahî eylemlerin ve düşüncelerin merkezinde üstünlük arzusu yer almaktadır.⁶⁹

İnsandaki bu üstünlük arayışı kişinin kendini tanımaması ile açıklanabilir. Kendi yeteneklerinin bilincinde olan kişide üstünlük olmaz. Kendini bilmeyen kişiler başkalarının kusurlarını izler ve kendi taraflarını tutarlar. Dolayısıyla başkasına gülmek, kişinin karakter yoksunluğunun ve yüreksizliğinin işareti olduğunu gösterir. Çünkü akıllı insanlar başkalarının kusurlarını görmek yerine ona yardımcı olmak yoluna gider. O kişileri hor görmez. Akıllı insanlar kendi mukayeselerini yetersiz insanlarla değil, en yeterli olanlarla yapar.⁷⁰

Edebi eserlere bakıldığında bazı mizah örneklerine rastlanmaktadır. Örneğin Âşık edebiyatında mizah kullanılır ve daha çok atışma, deyişme, taşlama gibi karşılıklı söylenen şiirlerde, rakibe üstün gelme düşüncesi ile mizaha yer verilmiştir. Bu örneklerde kişinin üstün gelme ihtiyacı taşıdığı ortadadır.⁷¹

Gülmenin, alayın bir türü olduğu konusunda görüşler bir hayli fazladır. İyi bir hayat anlayışında gülmenin önemli bir yeri vardır. İnsanlar, aşağılık olan şeye ilgi

⁶⁷ Morreall, *Gülmeyi Ciddiye Almak*, 8.

⁶⁸ Baudelaire, *Gülmenin Özü*, 11.

⁶⁹ Keith Spiegel, *Early Conceptions of Humor: Varieties and Issues*, (London: Academic Press, 1972), 20.

⁷⁰ Morreall, *Gülmeyi Ciddiye Almak*, 11.

⁷¹ Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri*, 337.

gösterir. Bu sebeple aşırı gülmek, iyi bir yaşamla örtüşmez.⁷² Modern anlayış, alay etmenin nasıl ortaya çıktığını araştırmaktadır. Önceden insanlar kavgada kaybetmiş olan kişilerin gözündeki morluğa ya da başka bir yerine gülerlermiş. Daha sonraları kavga dışında da oluşan hasarlara da gülünmeye başlanmış. Bu alay kaynağı “zafer gülüşü” ile de tarif edilmiştir. Empati yapıldığı zaman da yenilgiden dolayı gülünmesi insanı memnun etmez.⁷³

Koestler’de çarpıcı bir örnek yer almaktadır. “Köpek yavruları neden gülünçtür? Her şeyden önce çaresizlikleri, güven duygusu uyandırmaları, peşinizden ayrılmamaları, yüzlerindeki şaşkınlık onları büyük köpeklerden daha ‘insan’ yapar... Köpek yavrusunun maskaralıklarına attığımız neşeli kahkahaları açıklamak çok kolay görünür; oysa bu kahkahaları çözümlemeye kalktığımızda birbirine geçmiş birkaç nedenle karşılaşırız; ‘neşeli’ sözcüğü, o kötü saldırganlık karası bulaşmamış, saf bir duyguyu yansıtmaya karşılık, bu neşenin arkasında, farkında olmasak da kendini beğenmişlikle dolu horlama bir tutum, kendi üstünlüğümüze inanç vardır.”⁷⁴

İnsanı güldüren şeyler, başkalarının kusurlarıdır. Fakat bununla birlikte mizah, arı zekâyâ seslenir ve heyecanla bağdaşmaz. Toplum mizah ile bir cezalandırma tehdidi değilse bile yine de bir aşağılama olasılığını herkesin tepesinde dolandırır. Gülmenin işlevi de bu olmalıdır. Gülünen kişi için her zaman biraz utandırıcı olan gülme, bu kişiye toplumun yüklediği bir tür angaryadır.⁷⁵

İnsanca tavırlardan birisi de gülme ile ağlamadır. Zavallı bir kişiye karşı alaycı bir kahkahayı harekete geçiren saldırgan esprilerden birine şahit olduğumuzda bir duygu hissederiz. Çünkü kahkaha sinirsel enerjinin boşalma mekanizmasıdır. Yani sinirsel enerji her zaman kas hareketlerine dönüşme eğilimindedir; bu enerji belli bir yoğunluğa ulaştığında her zaman kas hareketi gerçekleşir.⁷⁶

İnsan iradesine ve sağduyusuna yanlış geldiği bilinmesine rağmen çaresiz bir insanın hâline gülündüğü olmuştur. İnsan, böyle bir duruma kendi düşmediği için bir

⁷² Koestler, **Mizah Yaratma Eylemi**, 40-41

⁷³ Morreall, **Gülmeyi Ciddiye Almak**, 13-14.

⁷⁴ Koestler, **Mizah Yaratma Eylemi**, 64.

⁷⁵ Henri Bergson, **Gülme**, trc. Devrim Çetinkasap (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2014), 72-73.

⁷⁶ Koestler, **Mizah Yaratma Eylemi**, 43.

rahatlama hissi yaşar. Bu durumda insan, duyguların kapanına kısıılır. Böylelikle ortaya hem gülme hem de üzüntü çıkar. İnsanın yaşadığı bu duygu çemberinde yalnızca neşe dolu gülme değil, aynı zamanda alaycı gülme de vardır.⁷⁷

Mizah bir savunma silahıdır. Tarihte de insanlar mizahı, zulme, taassuba, cahillğe karşı bir savunma silahı olarak kullanmışlar. İnsanın doğasında da kendine yapılan bir eleştiriyi ya da olumsuz bir tavrı kendi üzerinden atabilmek için mizahı bir savunma silahı olarak kullanabilme durumu vardır. Bu durum insanın karşıdaki kişiyi üstün görmesi ya da kendi özelliklerini görememesi ile alakalıdır.⁷⁸

İletişimde kullanılan mizahın önemini çok iyi anlamak gerekir. Örneğin, bir televizyon izleyicisinin veya radyo dinleyicisinin verilmek istenen mesajı mizahla birlikte ya da mizahsız bir şekilde nasıl yorumladığı arasında büyük bir fark vardır. Bu durum savaş zamanlarında düşmanı aşağılamak ve hicvetmek maksadıyla yapılan haberlere benzemektedir. O dönemlerde ortaya çıkan mizahın çok sık başvurulmuş bir silah olduğu söylenebilir.⁷⁹

Savunma silahından bahsetmişken, çalışmada dikkatimi çeken bir meseleyi açıklamak istedim. Kadınların mizahı konusunda bazı makalelere rastladım. Bunlardan biri de Kanada Trent Üniversitesi'nde görev yapan Michael H. Epp'in yazdığı makaledir. Makalesinde 19. yüzyılda Mariatta Holley adında mizahçılığı ile meşhur olmuş bir kişiden bahsetmektedir. Holley, yazılarında kadınların yıllardır bastırılmış duygularının politik ve kamusal alanlarda meydan okuyucu bir tavırla ortaya çıkması meselesine değinmiştir. Kısaca kadınların kamusal mizahını ele almıştır.⁸⁰ Burada calibi dikkat olan, meselenin kadınların bir üstünlük arama gayreti içerisinde olduğudur.

Aynı şekilde başka bir makalede, 1914 yılında Kanada'nın Manitoba kentinde, Kadınların Siyasi Eşitlik Birliği'nin, kadın milletvekillerine oy haklarını vermeleri konusunda ikna etmede verilen uğraş anlatılmaktadır. Mantıksal

⁷⁷ Barry Sanders, **Kahkahanın Zaferi**, trc. Kemal Atakay (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2001), 57-58.

⁷⁸ Hilmi Yücebaş, **Hiciv ve Mizah Edebiyatı Antolojisi** (İstanbul: Milliyet Dağıtım, 1976), 15.

⁷⁹ Haluk Ölçekçi, "Türkiye'de Milliyetçi Mizah Örneği: Çaylak Dergisi", **Humanities Sciences** 11/3 (Ankara 2016): 176.

⁸⁰ Michael H. Epp, "A Republic of Laughter: Marietta Holley and the Production of Women's Public Humour in the Late-Nineteenth-Century United States", **Gender Forum An Internet Journal for Gender Studies** 33 (Almanya 2011): 25-26.

argümanlar ile kadınların bu talepleri çeşitli hiciv ve mizah yolu ile gerçekleştirilmiştir.⁸¹ Aynı şekilde kadınların bir üstünlük arayışı bu mizah türünün bir örneği olmuştur.

Üstünlük kuramı; insanın, diğer insanların talihsizlikleri ve kusurları karşısında kendini üstün görerek güldüğü iddiasındadır. Eflatun’a göre kişi, haset duygusuyla diğer kişilerin bahtsızlıklarından zevk alır ve bu yüzden güler.⁸²

Her ne kadar mantıklı çerçevede bu tanımlar gerçekleştirilse de mizahın insan üzerinde oluşturduğu baskı göz ardı edilmemelidir. Özellikle üstünlük kuramının tanımlarında görüldüğü gibi, insanların birileri üzerine kurmuş olduğu psikolojik bir baskı vardır. Bu bazen alay ile de gerçekleştirilebiliyor. Alay etmek ise Kur’an-ı Kerim’de “Arkadan çekiştirmeyi, yüze karşı eğlenmeyi âdet edinen herkesin vay haline!” (el-Hümeze 104/1) âyeti ile yasaklanmıştır.

2.2. UYUMSUZLUK-UYUŞMAZLIK KURAMI

Gülme kuramları arasında en çok benimsenen kuram, uyumsuzluk kuramıdır.⁸³ Üstünlük kuramında önemli olan eğlence iken uyumsuzluk kuramına göre mantıksız, umulmadık ya da şöyle böyle uygunsuz olan bir şeye karşı gösterilen tepkinin; yani mizahın bilişsel ya da düşünsel yönünün önemine vurgu yapılmaktadır.⁸⁴ Yani Uyuşmazlık teorisi, kişilerin münasebetsiz, mantıksız ya da beklenmedik bir durumla karşılaştığında ortaya çıkan komik durumu açıklamaktadır. İnsanlar beklemedikleri ve kurallara uyulmayan bu durum karşısında bir tepki verirler ve mizah ortaya çıkar.⁸⁵

Aristoteles uyumsuzluk kuramını ilk irdelemeye çalışan kişi olmuştur. Fakat üstünlük kuramı ile benzerlikleri olmaması hasebiyle fazla geliştirmek istememiştir. Uyumsuzluk kuramının daha iyi anlaşılması için şöyle bir örnek verilebilir: Bir konuşmacı dinleyiciler arasında bir beklenti oluşturabilir. Konuşmacının, bu

⁸¹ Heather Graves, “The Women’s Parliament, Political Oratory, Humor, and Social Change”, **Gender Forum An Internet Journal for Gender Studies** 33 (Almanya 2011): 41.

⁸² Usta, **Mizah Dilinin Gizemi**, 83.

⁸³ Usta, **Mizah Dilinin Gizemi**, 88.

⁸⁴ Morreall, **Gülmeyi Ciddiye Almak**, 24.

⁸⁵ Manning Kathryn, **Lighten Up! An Analysis Of The Role Of Humor As An Instructional Practice In The Urban And Culturally Diverse Middle School Classroom** (Doctoral Dissertation, Cleveland State University, 2002), 17.

beklentinin dışında başka bir şey söylemesi sonucunda ortaya çıkan gülme bu duruma örnek olabilir. Bu durum telaffuz değişikliklerinde ya da fıkralarda ortaya çıkar.⁸⁶

Herhangi bir mizah metninin akışında, dinleyicide ya da okuyucuda olayların nasıl sonlanacağına dair bir beklenti oluşturuyorsa bu durum uyumsuzluk kuramının içerisinde zikredilir. Olayların istenildiği şekilde sonuçlanmaması ile insanda oluşan şok durumu, beraberinde gülmeyi getiriyorsa uyumsuzluk kuramının en önemli göstergesidir.⁸⁷ Zaten Uyumsuzluk teorileri, uyumsuzlukların hızlı bir şekilde çözülmesinde kahkahanın önemli bir etkisi olduğunu söylerler. İnsanda kahkaha atma kararı aynı zamanda durumun yeniden düzenlenmesi olarak da görülebilir.⁸⁸

Kant da buna benzer bir açıklama yapmış ve şöyle demiştir: “Anlatılan şey gerçek amacına ulaşmaz ve saçma bir sonuç ortaya çıkar. Bu da kahkaha meydana getirir.” Şu fıkrayı ise buna örnek olarak vermiştir: “Zengin bir adam vefat eder ve onun mirasçısı da ona bir cenaze töreni organize eder. Bol yaşlı bir tören olmasını istemiş ve bunun için adam tutmuştur. Fakat tutulan adamlara ne kadar çok para verilirse o kadar çok neşeli görünmektedirler.” Bu örnekte, beklenti dönüştürülerek ortaya bir mizah çıkarılmıştır.⁸⁹

Mizahı dinleyen kişide, mizahın bıraktığı etki de kuramların belirlenmesinde önemlidir. Mesela uyumsuzluk kuramında mizah, insanda ne şok edici ne de sıradan görülebilecek bir etki bırakır. İnsanda sadece bilişsel bir neşe hâli oluşur. Yani kişide durumu idrak edebilecek bir farkındalık düzeyi oluşmalı, olayın normal bir şekilde gerçekleştiğine hâkim olmalıdır.⁹⁰

Spencer Uyumsuzluk kuramını benimser ve şöyle der: “Gülmek, sinirsel gücün doğal yatağından birdenbire saparak yeni bir yola girmesidir.” Ayrıca Spencer şu açıklama ile söylediği bu sözü desteklemektedir. “Karşıtlık iki türlü olup biri hafif bir bilinçten şiddetli bir bilince doğru yükselir; öbürüyse şiddetli bir bilinçten hafif

⁸⁶ Morreall, *Gülmeyi Ciddiye Almak*, 25.

⁸⁷ Özünlü, *Gülmecenin Dilleri*, 21.

⁸⁸ Anthony Susa, *Humor Type*, 49-50.

⁸⁹ Morreall, *Gülmeyi Ciddiye Almak*, 26.

⁹⁰ Meyer, *Humor As A Double-Edged Sword: Four Functions Of Humor In Communication*, 313.

bir bilince düşer.”⁹¹ İnsanların çok az bir kısmı bu tür uygunsuzluklarda eğlenir ve güler. Cinsiyet farklılıklarının ön plana çıkması, saldırganlık, abartma gibi öğeler, komikliği en üst düzeye çıkarmaktadır. Dolayısıyla bu uyumsuzluk mizahın önemli bir unsuru haline gelmektedir. Fakat yeterli değildir.⁹²

Uyumsuzluk kuramının bazı koşulları vardır. Bunlardan birincisi, iki ya da daha çok uygunsuz, tutarsız, bağdaşmaz, aykırı kısım ve koşulun zihinde, kendine özgü bir şekilde, bir tür karşılıklı ilişki içinde görülmesidir. Ayrıca karmaşık bir nesne ya da toplam oluşturuyormuş gibi düşünülmesi de uyumsuzluğun ortaya çıktığının göstergesidir. İkincisi ise aniden çıkan unsurlardır. Bu durum diğer kuramlarda üzerinde durulmamıştır. Şayet beklenmeyen olmazsa, gülme gerçekleşemez. Bir başka şart ise, kişinin mizahi bir duruma gülebilmesi için espride gerçekleşen sürpriz unsura duyarlı olması gerekir. Bu beklenmedik durum fark edildiğinde, hemen bir adım öteye geçerek olan bitende bir anlam arayışına girebilmesi uyumsuzluk ilkesini oluşturmuş olur.⁹³

Bir diğer mizah kuramcısı olan James Beatti de Uyumsuzluk kuramı hakkında bazı görüşler beyan etmiştir. Ona göre “İki ya da daha fazla uyumsuz, uygunsuz veya uyumsuz bölümün veya durumun tek bir karmaşık cisim ya da bütün olarak kabul edildiği ya da zihnin algılayabileceği şekilde böyle bir bağlantının kurulduğu durumlarda ortaya çıkar.”⁹⁴ Ayrıca Beatti uyumsuzluk; psikolojik, zihinsel ve kavramsal bir karmaşa ile oluşur der. Çünkü gıdıklama ile güldüğünde, gülme karmaşık değil, basittir.⁹⁵

Uyumsuzluk perspektifinden bakıldığında sürprizin çok önemli bir bileşen olduğu görülür. Örneğin insanlar, eleştiriye yüksek sesle cevap veren bir komedyene gülerlerdi. Çünkü normalde eleştiriye yanıt vermesi beklenmiyor. Sahnede komedi yapan bir kişiye “af edersiniz” diye bağırma komedyenin kendini savunma ya da sorumluluğu reddetme girişimi olmayabilir. Yine de insanlar bir şakanın tekrar

⁹¹ Aziz Nesin, **Cumhuriyet Döneminde Türk Mizahı** (İstanbul: Akbaba Yayınları, 1973), 20.

⁹² Yardımcı, **Mizah Kavramı ve Sanattaki Yeri**, 22.

⁹³ Usta, **Mizah Dilinin Gizemi**, 89.

⁹⁴ John Allen Paulos, **Matematik ve Mizah**, trc. Tuncer Doğan (İstanbul: Doruk Yayıncılık, 2014), 8-9.

⁹⁵ Morreall, **Gülmeyi Ciddiye Almak**, 29.

söylendiğini duyunca, komik bir rutini tekrar izlerken veya bir komedi görürken defalarca mizah yaşarlar. Uyumsuzluk teorisyenleri, insanların mizahı, yeni bir bakış açısının “şaşırtmasından” elde ederek, yaklaşmakta olan esprili bir mesajın temellerini bilseler bile defalarca elde edilmelerini sağlarlar.⁹⁶

Şeyhî'nin Harname'sinde mizah unsurlarına rastlanmaktadır. Harname'de verilen mizah unsurlarının bazıları uyumsuzluk kuramına örnek oluşturmaktadır. Mesela;

*“Yiyürek toydı karnı çağnadı
Yuvarlandı vü biraz ağnadı
Başladı ırlayup çağırmağa
Anup ağır yükin ağırmağa”*

Bu beyitlerde bir eşeğin tarlada ekini yemesinin ardından yerlerde yuvarlanarak anırması durumu mizahi bir şekilde ele alınmıştır. Eşeğin bu esnada bağırması ve bunun yanında en çirkin ses olarak bilinen eşek sesinin yanında şarkı söylenmesi durumu da uyumsuzluk örneği oluşturan bir mizah türüdür.⁹⁷

Uyumsuzluk kuramı en basit şekilde şöyle özetlenebilir: İnsanlar, nesneler ve olaylar arasında düzenli kalıpların olduğu doğal bir ortamda yaşamaktadır. Bu kalıplara uymayan bir şey ile karşılaşıldığında ortaya gülme çıkar. Yani kişi umduğunu bulamazsa ortaya gülme çıkar. Umduğunu bulursa zaten doğal bir süreç devam ediyor demektir.⁹⁸

Bu kuramı destekleyen insanların tanımlarında ortak noktanın, normal olabilecek bir düşüncenin anormal düzeye taşınması olduğu söylenebilir. Kimi bu durumu bir şok etkisi olarak, kimi karşıtlık olarak, kimi de uyumsuzluk olarak ifade etmektedir.

⁹⁶ Meyer, **Humor As A Double-Edged Sword: Four Functions Of Humor In Communication**, 313.

⁹⁷ Kadriye Yılmaz, **Klasik Türk Edebiyatında Mizah: Harname-Şikayetname Örneği**, **Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi**, 2/5 (2016): 201.

⁹⁸ Morreall, **Gülmeyi Ciddiye Almak**, 24-25.

Özetleyecek olursak, karmaşık yapıda olan her mizah uyumsuzluk ile alakalı olabilir. Mizahi olmayan bir gülme de kesinlikle uyumsuzluk olamaz. Bu sebeple uyumsuzluk kuramı için sadece gülme yeterli olmaz.⁹⁹

2.3. RAHATLAMA KURAMI

Engellenen enerjinin ortaya çıkmasıyla da mizah oluşur. Bu görüşü savunan Freud, “Mizah yoluyla düşünce gücünün vermiş olduğu tepkiler enerji oluşturur ve bu enerjiler de gülmeye dönüşür.” demektedir. Böylelikle mizah sayesinde duygusal enerji serbest kalmış olur.¹⁰⁰ Bu duygusal enerji boşalması: nükteli, fıkradan ayıran en önemli özellik olarak görülmektedir.¹⁰¹

Shaftesbury’nin 1711 yılında yayımlanmış olduğu “Nükte ve Mizahın Özgürlüğü (The Freedom of Wit and Humor)” başlıklı makalesinde rahatlama kuramının ilk belirtilerine rastlanmaktadır. Bu makalede Shaftesbury şunları söylemektedir: “Açık yürekli insanların doğal ve rahat ruh hâlleri kısıtlandığında ya da denetim altına alındığında, içinde bulundukları sıkıntılı durumdan kurtulmak için başka hareket yolları arayacaklardır. İster taslamayla ister öykünmeyle ister soytarılıkla olsun, bu insanlar az ya da çok kendilerini gösterdikleri için bu durumdan hoşnut olup üzerlerindeki baskılardan öç almış olacaklardır.”¹⁰² Shaftesbury bu ifadesiyle, rahatlama kuramının tanımına imkân vermekle birlikte bu kuramın ortaya çıkma sebeplerini de bildirmiş oluyor.

Rahatlama teorileri hakkında eski literatürde var olan çeşitli tanımlamalar vardır. Bu tanımlamalara bakıldığında mizah, stres ve gerginlik atmanın farklı bir boyutu olarak tanımlanmaktadır. Rahatlama kuramı tanımlarında ise, yeteneği olan insanların özgür ruhları kontrol edilmeye çalışılırsa bu kişiler, başkalarının zorlamalarına karşı koymak ve rahatlamak için çeşitli hareketler yaparlar. Bu hareketlerin komik veya gülünç olabilmesi durumunun oluşturduğu duygudur.¹⁰³

⁹⁹ Morreall, *Gülmeyi Ciddiye Almak*, 31.

¹⁰⁰ Yardımcı, *Mizah Kavramı ve Sanattaki Yeri*, 23.

¹⁰¹ Morreall, *Gülmeyi Ciddiye Almak*, 55.

¹⁰² Morreall, *Gülmeyi Ciddiye Almak*, 32.

¹⁰³ Kathryn, *Lighten Up! An Analysis Of The Role Of Humor As An Instructional Practice In The Urban And Culturally Diverse Middle School Classroom*, 18.

Espriler, kişinin bastırılması gereken cinsel ve saldırgan duygularını farklı kanal ile ifade etmesine izin veren teknikleri kapsar. Bu dürtüler basit haz ifadeleri olabilir. Fakat karmaşık engelleme ifadeleri olması da mümkündür. Birey üzerinde oluşturulan sosyal baskı ve sosyal sınırlamalar, cinsel ve saldırgan davranışların doğrudan doğruya ortaya konmasına izin vermez. Espriler ise, bu bastırılan duyguların bir süre için aniden ortaya çıkmasında, süper egoyu aldatıcı bir kamuflej işlevi görür.¹⁰⁴ Bu ve benzeri yasaklanmış ya da baskıcı durumlar, bireydeki arzuları ortaya çıkarır. Böylelikle hedefine ulaşamamış arzu, açığa çıkarılmamış sinirsel enerjiye dönüşür. İşte bu durum karşısında verilen tepki rahatlama kuramına örnek teşkil eder.

Freud “insan neden güler” sorusunun cevabını şu şekilde vermiştir. Bazı saldırgan ve cinsel duygular, insanın ruhsal enerjisini bastırır. Fakat şaka yaparken bu duygular ortaya çıkar. İnsanın bastırmaya çalıştığı bu duygular, gülme esnasında ortaya çıkar ve gülme başlar. İşte bu duygu boşalması durumu rahatlama sağlar.¹⁰⁵

Mizah sayesinde gülme başlar. Gülmeye beraber ise kan akışı hızlanır, kandaki oksijen oranı artar, akciğerler, diyafram ve yüz kasları hareket eder ve doğal bir ağrı kesici görevini üstlenir. Buna ilave, endorfin salgısının artmasıyla acı azalır. Bu sebeple de memnuniyet duygusu artar. Tansiyon, mizahın ilk safhalarında oluşur ve güldükten sonra tansiyon düşer. Gülme başladıktan sonra endokrin sistemi uyarılır ve kandaki endorfin üretimi artar. Bu zaman içerisinde çeşitli hormonlar salgılanır. Gülmenin gelmesiyle kişide bir rahatlama başlar.¹⁰⁶ Kısaca rahatlama teorisinde mizaha fizyolojik bakılır. Mizah neticesinde insanda oluşan fiziksel ve dolayısıyla ruhsal rahatlama bu kuramın temelini oluşturur. Bu rahatlama, insanlarda oluşan çeşitli sıkıntıların ve baskıların boşalmasına sebep olur.

Rahatlama kuramının en basit tanımı enerjinin ortaya çıkması ve gülme eyleminin gerçekleşmesidir. Burada birinci rahatlama şekli, sinirsel enerjinin açığa

¹⁰⁴ Yerlikaya, **Üniversite Öğrencilerinin Mizah Tarzları ile Algılanan Stres, Kaygı ve Depresyon Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi**, 7.

¹⁰⁵ Morreall, **Gülmeyi Ciddiye Almak**, 46.

¹⁰⁶ Yardımcı, **Mizah Kavramı ve Sanattaki Yeri**, 18.

çıkması ile gülme eyleminin gerçekleşmesidir. Bir diğeri de var olan bir enerjiden ziyade, gülme eyleminin kendisi sayesinde bir rahatlama yaşanmasıdır.¹⁰⁷

Çeşitli edebi eserlerde mizaha dair bir şeyler bulmamız mümkündür. Bunlardan biri de Nâbî'nin şiirleridir. Nâbî, Hayriye adlı eserinde mizah kavramına 19 beyitlik bir bölüm ayırmıştır ve bu beyitlerde mizahı şu şekilde tarif etmiştir: “Latife, âb-dâr olmalı; yani su gibi akıp gitmeli ve gönle hoşnutluk vermelidir. Zarif kişiler latifeyi yerinde söyler. Öyle yerinde ve ortamında söylenmeli ki kulaktan kulağa, şehirden şehre aktarılmalıdır. Bir sözün latife olabilmesi için kelimesi az, manası derin olmalıdır. Latife, kimsenin kalbini incitmemelidir. Dinleyen de kalbinden kını, nefreti yok etmelidir. Latife, gönül bağından koparılmış bir gül gibi taze olmalı, başkasından aşırılmış olmamalı, emanet de olmamalı, kim işitirse işitsin bülbul gibi aşka gelip şakımalıdır. Gül kokusu nasıl insanı ferahlatıyorsa mizah da öyle ferahlatmalı ve insanı incitmemelidir. Latife, sevgili ile kavuşma müjdesi gibi işiteni coşturmalıdır. Latife, bu şartları taşıyorsa ne güzel, aksi takdirde mizahı şakayı terk etmek en doğrusu olur.” Nâbî'nin de dediği gibi latife, insanı rahatlatıcı bir etkiye sahip olmalıdır.¹⁰⁸

Şiirden söz etmişken şu hadiseyi de paylaşmak gerekir. Harry Graham'ın bir şiirini Morreall şu şekilde aktarmış ve açıklamıştır.

*“Geziye çıkan Maud teyzeme
Yazmıştım bir güzel name
Karın ağrısında öldüğünü duyunca
Anladım, yazık oldu yapıştırdığım pula”*

Bu şiirin ilk 3 satırı insana sempatik duygular yaşatır. Fakat son satırda üzüntünün ve kaygının teyzeye değil de pula olduğu söylenince farklı bir duygu yaşanmaktadır. Ortaya farklı duyguların yaşanması sonucunda gülme, gülme ile de rahatlama gerçekleşmiş oluyor.¹⁰⁹

Morreall'in verdiği bu örnek, şöyle bir olay hatırlattı: Bir gün arkadaşım kafasını tutarak sınıfa geldi ve kafasını çok kötü bir şekilde kapıya çarptığını söyledi.

¹⁰⁷ Morreall, *Gülmeyi Ciddiye Almak*, 35.

¹⁰⁸ Mahmut Kaplan, *Hikmet Şairi Yusuf Nâbî*, 134.

¹⁰⁹ Morreall, *Gülmeyi Ciddiye Almak*, 35-36.

Bunun üzerine başka bir arkadaşım. “İnşallah kapı sağlamdır.” diyerek orada bulunan herkese farklı duygular yaşattı ve güldürdü. Az önceki örnek ile benzerlik gösteren bu durum, uyuşmazlık sebebi ile ortaya gülme eylemini çıkarmıştır. Morreall rahatlama boyutunu ele almış olsa da gülmenin sebebi bir uyuşmazlık ile gerçekleşmektedir.

Morreall Spencer, “Gülmenin Psikolojisi Üzerine” adlı denemesinde duyguların sinir sisteminde sinir enerjisi ile harekete geçtiğini söylemiştir. Duygusal sinir sisteminin boşalması şeklinde yaptığı açıklamalarla da bunu desteklemiştir. Bu sinir boşalmasını bir tıpanın çıkmasına benzetmiştir. Bu duyguların gülmeye dönüşmesi için uyuşmazlığın yani karışıklığın olması gerektiğinden bahsetmiştir. Bunun ardından gelen gülme ise insana rahatlama vermektedir.¹¹⁰ Buradan hareketle rahatlama oluşması için uyuşmazlığın olması gerekir denilebilir.

2.4. PSİKANALİTİK KURAM

Psikanalitik teorisini Rahatlama kuramı içerisinde sayanlar da olmuştur. Fakat bu iki teori arasında bazı farklılıklar bulunmaktadır. Ayrıca bu teorinin yeni bir bakış açısı olması sebebiyle ayrı bir başlık olarak ele alınması gerekmektedir.

Bu kuramın herkes tarafından kabul görmemesinin sebeplerinden biri de gülmenin tek sebebinin psikolojik olmaması ile alakalıdır. Çünkü gülme eylemi, diğer kuramlarda olduğu gibi aniden olabilir. Gülmenin psikolojik sürecinde insana bir hoşluk vermesi tarafından bakıldığında ise bu kuramın var olması gerektiği ile alakalı düşünceler oluşmaktadır.¹¹¹

İnsan mizah yoluyla, açıkça ifade edemediği şeyleri söyleyebilir. Böylece insanda gerginlik oluşturan enerjiden, herkes tarafından kabul gören bir yöntemle kurtulur.¹¹² Bu durum ise insanda farklı bir psikoloji oluşturur. Dolayısıyla insanların psikolojik olarak rahatlama yöntemlerini sağlayan bir diğer yoldur mizah.

Rahatlama mizahına yakın olarak sınıflandırılabilen psikanalitik teoriler, izleyicideki saldırganlık, cinsellik ve diğer tabu konularına yönelik baskıların artması

¹¹⁰ Morreall, *Gülmeyi Ciddiye Almak*, 36-40.

¹¹¹ Morreall, *Gülmeyi Ciddiye Almak*, 58-59.

¹¹² Şahin Oruç, *Sosyal Bilgiler Öğretiminde Mizah* (Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, 2006), 19.

üzerine yoğunlaşmaktadır. Bu da seyircilerin fazladan “enerjinin” kahkahalara hazır olmasına neden olmaktadır. Cinsellik bu şaka türünün büyük bir parçası olmasa da genellikle biraz gizlenmiş şekillerde ortaya çıkar.¹¹³

Gülme eyleminin nasıl olduğu bilinirse mizahın insan vücuduna psikolojik ve fizyolojik etkilerinin neler olduğu daha iyi söylenebilir. Gülme esnasında nefes borusu açılır ve ses telleri titrer. Bu titreme ile ritmik ve kasılmalı bir vücut hareketi oluşur. Bu hareket, vücut sistemi üzerinde olumlu etkiler bırakır. Dolayısıyla mizah ve insan arasındaki bağlantı olumlu olmuş olur.¹¹⁴ Tüm bunların neticesinde de psikolojik bir bilinçaltı oluşur.

Gülmenin psikolojik temelini oluşturduğu bir diğer ispatı da şudur. Eğer gülmede, anilik; yani şok etkisi önemli ise aynı fıkraya ya da aynı hikâyeye tekrar tekrar gülünmesi gerekir. Bu sebeple aniden duygusal değişimin psikolojik temeli vardır. Çünkü aynı espriler kişiyi etkisi altına almaz. Hâlâ gülünebiliyorsa bunun sebebi karşıdaki kişiye kibarlık olması sebebiyledir.¹¹⁵

Mizahın insanlar üzerindeki psikolojik etkisinin öğrenilmesi hakkında çok sayıda araştırma yapılmıştır. Bu çalışmalara göre mizah, insanlardaki sertliği, kabalığı ve acımasızlığı en aza indirmeye yardımcı olmaktadır. Bu nedenle mizahın insanlar üzerindeki psikolojik etkisinin olumlu olduğu düşünülmektedir.¹¹⁶

Mizahın psikolojik faydalarından birisi de insanda zaman zaman oluşan öfke ve korku hâlinin mizah ile ortadan kalktığı ya da dağıtıldığı görüşüdür. İnsan bu iki negatif duygunun üstesinden mizah ile gelir. Böylelikle kişi, korku ve öfkesini azaltabilir. Mizah, kişinin problemlerini çözmez; ancak problemlerin dağılmasında önemli rol oynar. Mizah vücutta bir denge unsurudur. Bu denge akli yönden ve psikolojik yönden kişide sağlıklı bir ortam oluşturur.¹¹⁷

2.5. KURAMLARA GENEL BAKIŞ

¹¹³ Anthony Susa, **Humor Type**, 50.

¹¹⁴ Yardımcı, **Mizah Kavramı ve Sanattaki Yeri**, 18.

¹¹⁵ Morreall, **Gülmeyi Ciddiye Almak**, 74.

¹¹⁶ Yardımcı, **Mizah Kavramı ve Sanattaki Yeri**, 18.

¹¹⁷ Yardımcı, **Mizah Kavramı ve Sanattaki Yeri**, 18.

Bahsedilen bu 4 kuram incelendiğinde, geleneksel ve çağdaş kuramların amacının, birbirlerinin kuramlarını çürütmek değil, düşünceleri tamamlamak olduğu görülmektedir.¹¹⁸ Bu durum her kuramın gülme eyleminin farklı bir boyutunu ele almasından kaynaklanmaktadır. Üstünlük kuramı, gülmeye neden olan duygularla, rahatlama kuramı gülmeye neden olan duygulardan arınmayla, uyumsuzluk kuramı ise, uygunsuz olan bir şeye verilen tepki ile ilgilenmiştir. Bunların dışında kalan konularda kuramcılarının noktada birleşiyor olmalarını görmek çok normaldir.¹¹⁹

Spencer, uyumsuzluktan, Freud saldırgan duygulardan söz eder. Ancak çağdaş kuramlar da dâhil bütün bu kuramların temelinde bir zıtlık; yani aykırılık söz konusudur. Mesela üstünlük kuramında, saldırgan kişiyle alay edilen kişi arasında bir karşılaştırma ve bunun sonucu olan bir zıtlık insanı güldürür. Rahatlama kuramcıları, gerilimin boşalması için başlangıçta edinilen duygu ile sonrakinin uyumsuz olması gerektiğini söyler.¹²⁰

Sonuç olarak, Bergson, Koestler ve Morreall'in görüşlerine bakıldığında, bu kuramların birbirlerini inkâr etme değil, destekleme amacı olduğu görülür. Yani kuramlar, birbirlerini dışlamazlar, desteklerler, ortak noktada birleşirler.

3. MİZAH TARZLARI

Günlük hayatta sıkça karşılaşılan mizahın olumlu veya olumsuz taraflarından yola çıkarak, uyumlu veya uyumsuz mizah duygusunu ortaya çıkaran modeller, mizah tarzları başlığı altında incelenecektir.

Bu mizah tarzları uyumluluk ve uyumsuzluk açısından ayrıldığında “kendini geliştirici mizah ve katılımcı mizah” uyumlu mizah örneğini, “saldırgan mizah ve kendini yıkıcı mizah” ise uyumsuz mizah örneğini oluşturmaktadır.

Kişiler arası mizah anlayışı, mizahın, birey tarafından başkalarıyla ilişkilerini geliştirmek amacıyla kullanılmasını sağlamıştır. Mizah, insanların kendisini daha iyi hissetmesini sağlamak, insana ihtiyacı olan duyguyu yaşatmak amacıyla yapılır. Bu

¹¹⁸ Koestler, **Mizah Yaratma Eylemi**, 41.

¹¹⁹ Usta, **Mizah Dilinin Gizemi**, 85.

¹²⁰ Usta, **Mizah Dilinin Gizemi**, 91.

yönüyle mizah, kişiler arasında iletişimi sağlamlaştıran, çatışmaları azaltan ve kişiler arası bağları kuvvetlendiren bir olgudur.¹²¹

İnsanlar farklı durumlara farklı şekillerde gülebirlirler. Mesela bir kişinin buzda kayarak düşmesi kimilerine çok komik bir durum gelirken kimilerini ise yalnızca gülümsetmekte, belki de hiç güldürmemektedir. Bunun nedeni insanların aynı mizah türlerinden hoşlanmamalarıdır. Bu sebeple farklı mizahlar ortaya çıkmış ve bu mizahlar çeşitli türlere ayrılmıştır.¹²²

İnsanların, bu mizah tarzlarından her birine belli ölçüde sahip olduğu söylenebilir. Fakat daha çok duygusal farklılıklar ve kişinin iç dünyasında yaşadığı duygular mizah tarzlarında insana seçim fırsatı vermektedir. Dolayısıyla günlük hayatta mizah kullanımında bireysel farklılıklar ortaya çıkmaktadır.¹²³ Henri Bergson'un da dediği gibi insan aklı neyi benimserse benimsesin hayâl gücünün kendine has çok belirgin bir felsefesi vardır.¹²⁴

3.1. KENDİNİ GELİŞTİRİCİ MİZAH

Bu mizah tarzı, iki uyumlu mizah tarzından biridir. Olumsuz duyguları ortadan kaldıran, o duyguları insanların ihtiyaçlarını da göze alarak doğru bir şekilde yönlendiren mizah tarzıdır. Buradaki maksatlardan biri de olumsuz duyguyu bastırmak ya da olumsuz duyguyu ortadan kaldırmaktır.¹²⁵

Günlük hayatta ne zaman kullanılır sorusunun cevabı şu şekilde verilebilir: Hayatın zorlu, meşakkatli ortamlarından, stresli ortamlarından bunalmış ve sıkılmış ruhların ve bedenlerin biraz da olsa ihtiyacı mizahî bir perspektifle giderilir. Bu mizah türünü benimsemiş kişilerin en önemli vasfı da günlük hayattaki sıkıntılar ile mücadele etme şekilleridir.¹²⁶

¹²¹ Yerlikaya, Üniversite Öğrencilerinin Mizah Tarzları ile Algılanan Stres, Kaygı ve Depresyon Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi, 29.

¹²² Yardımcı, Mizah Kavramı ve Sanattaki Yeri, 9.

¹²³ Yerlikaya, Üniversite Öğrencilerinin Mizah Tarzları ile Algılanan Stres, Kaygı ve Depresyon Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi, 33.

¹²⁴ Bergson, Gülme, 20.

¹²⁵ Yerlikaya, Üniversite Öğrencilerinin Mizah Tarzları ile Algılanan Stres, Kaygı ve Depresyon Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi, 30-31.

¹²⁶ Güngör; Tahsin İlhan, Evlilik Uyumu ve Mizah Tarzları Arasındaki İlişkiler, 98.

Bu mizah tarzının örneklerine farklı yerlerde rastlanabilir. Fakat bunlardan en ilginç olanı Batılı bir kişinin Türklerin mizah anlayışı hakkında söyledikleridir. Mesela Pierre Daninos, Türklerin her şeye gülmesini bildiğinden bahsetmiştir. Hatta gülmeye kendilerinden başladığını söyleyerek kendini geliştirici mizah örneğinin Türk toplumunda olduğuna işaret etmiştir. Bu duruma örnek olarak da “Türklerin akli sonradan gelir.” cümlesini verir.¹²⁷

Mizah, alay ile karşıdaki kişiyi sıkıntıya sokar. Bu durumda mizah, mutluluk ve neşe kaynağı olamaz. Çünkü mizahın, üzüntü verici olması durumunda muhatabın yıpranması söz konusudur. Bu da doğru olmayacağı için mizahın farklı amaçları olmalıdır. Bunların başında tabi ki güldürü gelmektedir. Fakat mizahta temel hedef, toplumsal ve siyasal yaşamda ortaya çıkan aksaklıkların tespit edilmesi ve bu meseleleri bertaraf etmek için hatası olan insanların yaptığı hatalarda farkındalık oluşturmaktır. Daha açık bir ifadeyle mizahın amacı, toplumu ıslah etmek ve kötülüklerden sakındırmaktır.¹²⁸

3.2. KATILIMCI MİZAH

Uyumlu iki mizah tarzı vardır. Bunlardan biri kendini geliştirici mizah, bir diğeri de bu bölümde açıklanacak olan katılımcı mizah tarzıdır.

İnsanın, başkaları ile arasındaki ilişki üzerine inşa edilen, bu esnada kişinin kendi ihtiyaçlarını da göz ardı etmeksizin oluşturduğu mizah tarzıdır. Katılımcı mizah tarzı, mizahın, kişiler arası ilişki ve etkileşimlerini geliştirmek maksadıyla kullanıldığında hem kendisine hem de diğerlerine zarar verecek bir biçimde kullanılmaması gerektiğini savunur.¹²⁹

İnsanlar arasında seviyeli bir ilişki başlatmak bir ustalık ister. Bunun için kişi, mizah yoluna gidecekse zarif bir sanat icra etmiş olur. Çünkü mizah yapan da mizah yazan kişi de işini yaparken sanki bıçak sırtında yürür gibi yapar. Eğer gereğinden az olursa gülünç olur, gereğinden çok olursa laubali olur.¹³⁰

¹²⁷ Yücebaş, *Hiciv ve Mizah Edebiyatı Antolojisi*, 15.

¹²⁸ Çiftçi, *Klasik İslam Edebiyatında Hiciv ve Mizah*, 147

¹²⁹ Yerlikaya, *Üniversite Öğrencilerinin Mizah Tarzları ile Algılanan Stres, Kaygı ve Depresyon Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi*, 31.

¹³⁰ Çiftçi, *Klasik İslam Edebiyatında Hiciv ve Mizah*, 147

3.3. SALDIRGAN MİZAH

Üstünlük kurmaya çalışan bir mizah anlayışı, kişilerde tedirginlik oluşturur. Çünkü insanlar, başkalarına güldükleri zaman sanki onlara fiziksel olarak saldırıyormuş gibi olur. Sevgi ve yardım duygularından yoksun olan bu davranış, mizahın sert ve acımasız yönüne işaret eder ki bu tür mizah örnekleri neticesinde canlarından olanlar bile olmuştur.¹³¹

Bu mizah tarzı, uyumsuz mizah tarzları kategorisinde değerlendirilir. Kişinin kendi ihtiyaçlarını karşılaması maksadıyla saldırgan mizah ortaya çıkar. Bu insanlar mizahı, uygun olmayan yöntemlerle, yalnızca üstünlük ve haz duygusu elde etmek amacı ile kullanırlar. Kişi bu esnada karşıdaki kişinin neler hissettiğini düşünmez, ortaya çıkabilecek olumsuz etkiler ile ilgilenmez.¹³² Bu kişilerin mizah tarzlarındaki en belirgin özelliğin; alay, sataşma, küçük düşürme, eleştirme ya da insanları manipüle etme gibi amaçlarının olduğu görülmektedir.¹³³

Buna bir örnek olabilmesi için Koestler'in şu ifadeleri verilebilir. Koestler, saldırganlığın alışılmış çıkış yollarını arayan bir öğrencinin hâlini anlatırken "Öğretmenin sandalyesinin ayaklarını kesme fikrini bulan ilk öğrenci bir dahi olsa gerektir." demiştir. Öğrencinin kendi sorununa özgün bir çözüm aramaya iten gücün, saldırganlık olduğunu söylemiştir.¹³⁴

Benzer örneği veren Henri Bergson'un da dediği gibi, etkiye yol açan bir dış koşul vardır. Bu yüzden gülünçlük arızidir, tabir yerindeyse şahsiyetin yüzeyindedir. Peki, şahsın içine nasıl nüfus edecek? Bu ancak mekanik katılığın açığa çıkmak için koşulların tesadüfiliği veya insanların muzipliği tarafından oluşturulmuş bir engele ihtiyaç duymadığı durumda gerçekleşebilir. Yani kendini dışa vurması için gereken sebebi, doğal bir süreç içinde, kendi içinden devşirmesi durumunda gerçekleşir.¹³⁵

Mizah, alayın temelidir. Alay ise karşıdaki kişiyi sıkıntıya sokar. Bu anlayışla mizahın mutluluk ve neşe ile alakası yoktur. Çünkü mizahın, acı ve üzüntü verici

¹³¹ Morreall, **Gülmeyi Ciddiye Almak**, 14.

¹³² Yerlikaya, **Üniversite Öğrencilerinin Mizah Tarzları ile Algılanan Stres, Kaygı ve Depresyon Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi**, 32.

¹³³ Güngör - İlhan, **Evlilik Uyumu ve Mizah Tarzları Arasındaki İlişkiler**, 98.

¹³⁴ Koestler, **Mizah Yaratma Eylemi**, 99.

¹³⁵ Bergson, **Gülme**, 10.

olması durumunda muhatabın yıpranması söz konusudur. Bu şekilde bir mizahın, yanlış bir amacı olmuş olur.¹³⁶

Mizahın yaygın araçlarından biri kişileştirmedir. Çocuklar büyükleri taklit eder, güldürü oyuncusu herkesin tanıdığı birisinin kılığına girer, erkekler kadın, kadınlar erkek gibi giyinir. Bütün bu durumlarda taklitçi, oyununda hem kendisi hem de başka birisi olarak algılanır. Bu durum sürerken, seyircinin kafasında bu iki kalıp birbirine bağlanmıştır. Zihin bu iki kalıbın birinden ötekine gidip gelirken duygular bu akrobatik dönüşleri izleyemez. Sallanan bir gemide çorbanın dökülmesi gibi bu duygular da kahkaha oluklarına dökülürler. Bu benzetmelerle anlatılmaya çalışılan şey, saldırgan-savunmacı türden duyguların, akıldan çok daha büyük bir hareketsizliğe ya da direnime sahip olduğudur.¹³⁷

Saldırgan mizah örneklerine tabi ki siyasette rastlamak mümkündür. Belki de saldırgan mizah denince ilk akla gelmesi gereken unsurdur siyaset. Bu konu ile ilgili çok çeşitli makalelere rastladım. Onlardan birisi mizah ve siyaset ilişkisini şu şekilde kuruyor: Saldırının hedefine, mizahın tam olarak odaklanmasına ve ciddiyet seviyesine bağlı olarak farklı siyasi mizah türleri ortaya çıkmaktadır. Mizahın destekleyici yönü iyi huylu olmaktan çıkar ve alçaltıcı bir duruma geçer. Siyasi otorite seviyesi, bireyi destekleyen pozisyonları işgal eder. Siyasi mizah statükoyu baltalayabilir. Mizah, siyasal sisteme bir bütün olarak saldırdığında, mizah yıkıcı olarak kabul edilir; çünkü siyasi otorite figürlerinden ziyade aziz inançları ve idealleri hedef alır.¹³⁸ Bu yönü ile mizah saldırganlığı ve yıkıcılığı ile tanımlanabilir. Günlük hayatta eğlendirme ve rahatlatma gibi görevleri olan mizah, toplumsal sıkıntıları ve aksaklıkları zihinsel muhakeme sonucunda fark ettirme ve muhalefet ve iktidara karşı bir direniş yöntemidir şeklinde de açıklanmıştır.¹³⁹

3.4. KENDİNİ YIKICI MİZAH

Kendini yıkıcı mizah, saldırgan mizah tarzı ile birlikte uyumsuz iki kategoriden diğeridir. Bu mizah tarzını diğerinden ayıran en önemli özellik, kişinin

¹³⁶ Çiftçi, *Klasik İslam Edebiyatında Hiciv ve Mizah*, 147

¹³⁷ Koestler, *Mizah Yaratma Eylemi*, 45.

¹³⁸ Graves, *The Women's Parliament, Political Oratory, Humor, and Social Change*, 49.

¹³⁹ Ölçekçi, *Türkiye'de Milliyetçi Mizah Örneği: Çaylak Dergisi*, 174.

kendi benliğini hiçe saymasıdır. Yani kendi ihtiyacını gözetmeksizin sadece başkasını güldürmek gayesiyle yapılan mizahtır.¹⁴⁰ Buradaki maksat, kişinin karşısındaki kişi ile olan ilişkilerini güçlendirmek olduğudur. Kişi kendini, mizahi olarak kötüler ve yerer. Problemleri yapıcı olarak çözmek değil, o problemi gizlemek gibi amaçlarla kendini yıkan bir mizah tarzı ortaya çıkar.¹⁴¹

Ayrıca kişinin üzgün olduğu hâlde bu duygularını ortaya çıkarmamak için mutluymuş gibi yapması da bu mizah tarzına örnektir.¹⁴²

Kendini aşırı derecede yeren kişi ya kendini kabullendirmeye ya da kendini sevdirmeye çalışır demektir. Bunu, kendi aleyhinde komik şeyler yaparak ya da söyleyerek gerçekleştirebilir.

Sirk palyaçoluğu da kendini yıkıcı mizah tekniklerinden biridir. Çünkü palyaçoluk kişinin kendini karşıdakilere ispat etmesi, onları güldürmesi, alay konusu olması gibi özellikler taşır. Palyaçoluk her ne kadar komik, eğlenceli dursa da palyaçonun iç dünyasında mutsuz olduğu, filmlere de konu olan bir durum olmuştur. Bu hâli ile palyaço, kaba mizah türünün klasik temsilcisidir. Kaba, zengin ve açık mizah türü palyaçonun çalışma alanıdır.¹⁴³

4. MİZAHIN OLUMLU VE OLUMSUZ YANLARI

Mizah kuramları ve mizah tarzları incelenirken her bir olayın ya da tanımın peşinden, bu durumun fiziksel ya da psikolojik olarak insan üzerinde oluşturacak tepkileri düşünüldüğünde, her bir durum ile ilgili olumlu ya da olumsuz yorumlar yapılabilir.¹⁴⁴ Mesela bazı mizah tarzları kişiye bir rahatlama verirken bazıları ise kişide stres veya kaygı oluşturmaktadır. Fakat bunlar içerisinde mizahın daha çok olumlu tarafının olduğu tezi ağırlık kazanmıştır.

¹⁴⁰ Yerlikaya, Üniversite Öğrencilerinin Mizah Tarzları ile Algılanan Stres, Kaygı ve Depresyon Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi, 32.

¹⁴¹ Güngör - İlhan, Evlilik Uyumu ve Mizah Tarzları Arasındaki İlişkiler, 98.

¹⁴² Yerlikaya, Üniversite Öğrencilerinin Mizah Tarzları ile Algılanan Stres, Kaygı ve Depresyon Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi, 32.

¹⁴³ Koestler, Mizah Yaratma Eylemi, 84.

¹⁴⁴ Yerlikaya, Üniversite Öğrencilerinin Mizah Tarzları ile Algılanan Stres, Kaygı ve Depresyon Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi, 26.

İnsanların sınırlı bir görüş alanı vardır ve bu sınır herkes tarafından ayrıdır. Mesela evimizin penceresinden dışarı bakarken sınırlı bir görüş alanına sahibiz. İnsanlar, dünyaya ve hayata içinde bulunduğu toplumun çizdiği sınırlarla bakarlar. Mizah, bu sınırların dışına çıkma imkânı, kişinin kendisine ve yaşadığı hayata dışarıdan bakma imkânı ve günlük hayatın sorunlarından kurtulup gülünç yönlerini görebilme imkânı sağlayan bir düşünme şeklini sunar. Mizah, hayatın hızlı ve zorlayıcı akışında karşılaşılan sorunlara direnmeyi ya da farklı bir yerden bakarak uyumlanmayı ve kabullenmeyi kolaylaştıran alternatif bir yoldur.¹⁴⁵

Platon'un ve Aristoteles'in ilk temsilcisi kabul edilen üstünlük kuramında, karşıdaki kişiyi küçük düşürmek gibi bir maksat olduğunda o zaman mizahın olumsuz yönünden bahsetmek mümkün olur.¹⁴⁶

Ferit Öngören, mizahın, hoşgörü ile bir uzlaşmasının olduğunu söyler. Yani mizahın, oklarını belirli kişilere yöneltmesi durumunda ve bu durumun eğlenceye dönüşmesi durumunda ortaya çıkacak sonuçların olumsuz olacağından bahseder. Dolayısıyla burada mizahın olumlu ya da olumsuz yönlerine ayırt edecek önemli bir ilkeyi ortaya koymuş olur. Çünkü toplumun dışında, soyut bir kötüyü maskara etmek, tırnakları sökülmüş bir aslanla alay etmek gibi durumlar toplumun dikkatini çekiyor ve bir mizah unsuru olarak görülebiliyordu. Oysa mizahın bu boyutu, o toplum içinde yaşayan her bir ferdi olumsuz olarak etkilemektedir.¹⁴⁷

Şu ana kadar yapılan araştırmalar ve tanımlar incelendiğinde mizah ya da mizah duygusu hakkında şunlar söylenebilir. Mizah tek boyutlu bir şey değildir. Tamamen olumlu bir kişilik özelliği ya da insan hayatında her durumda olumlu bir olgu olarak değerlendirilemez.¹⁴⁸

Mizah ile ortaya çıkabilen, kendini öne sürmeye yönelik türden duygular insanda bazı tepkilere ve farklı bedensel değişikliklere yol açar. Mesela kan şekeri artar, adrenalinde salgılama artar, kalp atışları hızlanır, kan daha hızlı pıhtılaşır, soluk

¹⁴⁵ Aynur Köse, "Geleneksel ile Modern Arasındaki Kültürel Boşluk: 80'lerdeki Toplumsal Değişimi Mizah Üzerinden Okumak", **Milli Folklor Dergisi** 28/111 (2016): 118.

¹⁴⁶ Yerlikaya, **Üniversite Öğrencilerinin Mizah Tarzları ile Algılanan Stres, Kaygı ve Depresyon Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi**, 27.

¹⁴⁷ Ferit Öngören, **Türk Mizahı ve Hicvi**, 19.

¹⁴⁸ Yerlikaya, **Üniversite Öğrencilerinin Mizah Tarzları ile Algılanan Stres, Kaygı ve Depresyon Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi**, 28.

alıp verme değişir, tüyler diken diken olur, kaslar gerilir. Bu yönü ile mizahın olumsuz olduğu söylenebilir.¹⁴⁹ Fakat mizah, üzüntü verici olayların ardından kişinin kendini toplamasına yardımcı olur. Mizah duygusuna sahip olan kişiler yalnız kalmazlar. Etraflarında onunla sohbet etmek isteyen çok sayıda kişi olur. Bu da kişiyi asosyal olmaktan uzaklaştırır. Kişiler arası mesafeler mizah yoluyla kalkar.¹⁵⁰

Sosyal hayat içerisinde mizahın yeri düşünüldüğünde, ilgi çeken ve hatırda kalan bir yönü olduğu görülür. İnsanlar arasındaki ilişkilerin geliştirilmesinden, insanlara huzurlu bir ortam sağlayacak gerekli muhabbete kaynaklık etmesine kadar her aşamasında mizahın etkisi söz konusudur. Mizahın, insanlar arasındaki iletişime katkı sağlaması, insanların hayat kalitelerini yükseltmesi yönüyle önemli bir görevi vardır.¹⁵¹

Mizahın, iletişimin olumlu yönde ilerlemesine katkı sağlayan bir yönü vardır. İşlevsel olarak kişinin sosyalleşmesi amacıyla yapılan faaliyetler içerisinde mizahtan daha yararlı olan çok az sosyal-kişisel beceri bulunmaktadır.¹⁵²

Vücudun acil durumlar için hazırlık yapması ya da vücudun vereceği fizyolojik tepkileri ortadan kaldırması mizahın olumlu etkisinin göstergesidir. Vücudun verdiği bu tepkiler, insanda olumsuz olarak görülen durumları olumlu hâle dönüştürmek içindir. Vücut dengesini korumak ya da vücudun enerji ihtiyacını karşılamak bunlara örnek olarak verilebilir.¹⁵³

Mizahta dikkat edilmesi gereken durumlar da mevcuttur. Bu durumlardan birini Nâbî, oğlu için yazdığı şu beyiti ile anlatmıştır:

“Eyleme hezl   m z h  p şe
Düşürür dostlarını teşvişe”

Bu beyitte Nabi hezl yani alay etme ve insanları inciten mizaha bakış açısını yansıtımıştır. Nâbî’nin mizahı rahatlama kuramında görüldüğü gibi çok güzel tarifleri vardır. Fakat bu şiirinde mizaha olumsuz bir gözle baktığı anlaşılıyor. Mizahı

¹⁴⁹ Koestler, **Mizah Yaratma Eylemi**, 45-46.

¹⁵⁰ Yardımcı, **Mizah Kavramı ve Sanattaki Yeri**, 17.

¹⁵¹  l ek i, **Türkiye’de Milliyetçi Mizah  rneği: Çaylak Dergisi**, 175.

¹⁵² Yardımcı, **Mizah Kavramı ve Sanattaki Yeri**, 20.

¹⁵³ Koestler, **Mizah Yaratma Eylemi**, 46-47.

olumsuz görmesindeki sebeplerden biri de sosyal; yani dostları teşvişe düşürmesidir. Şairin incitici ve başkalarını rahatsız edici mizahı olumsuz gördüğü anlaşılmaktadır.¹⁵⁴

Nâbî'nin genel manada mizaha olumlu baktığı görülmektedir. Fakat kalp kırıcı, alay içeren ve insanları inciten, hezl ve şakalara karşı olumsuz bir bakış açısına sahip olduğu söylenebilir. Çünkü Nâbî'nin beyitlerinde mizah, “latife” manasında kullanılmıştır. Nabi bir sözünde “Ucu, dostun kalbini yaralayan söz okuna latîfe denemez.” diyerek mizaha yüklediği manayı anlatmıştır. Bu cümleden de hareketle, başkalarını kötülemekten, insanların arkasından konuşmaktan oğlunu sakındırmaya çalışan şair, bu gibi sözlerin günahının ve böyle davranışların, diğer günahlardan ağır olduğunu söylemektedir. Zaten bu davranışların zevkli bir yönünün bulunmadığını da hatırlatır.¹⁵⁵

Şunu da unutmamak gerekir ki gülmek, psikolojik olarak insanda olumlu etkiler bırakmaktadır. Bu noktada mizah ile alakalı söylenmiş şu sözleri de zikretmek gerekir.¹⁵⁶

“Mizah ruhun güneş ışığıdır.” (Bulwer). Mizahın ruhu aydınlattığını, beslediğini anlatan önemli bir sözdür Bulwer'in söylediği bu söz.

“Mizah kalbin ahengidir.” diyen Jerrol, mizahın kalp ağrısını dindirebilen bir denge unsuru olduğunu anlatmaktadır.

“Mizah, bir damla gözyaşı ile hayata gülme vazifesidir.” (Beuterlock). Bu hususta Beuterlock'un söylediği söz, kederle sevinç arasındaki ilişkiyi dile getirmektedir.

“Mizah, bir toplumda insanın taşıyabileceği en iyi elbisedir.” diyen Thackeray, mizahın toplum seviyesine katkı sağlaması yönünü vurgulamıştır.

“Mizah, ruhun en büyük hürriyetidir.” (Börne). Bu sözle de kişinin mutlu ve kendisiyle barışık bir birey olmasının önemine vurgu yapılmıştır.

¹⁵⁴ Kaplan, **Hikmet Şairi Yusuf Nâbî**, 134,135.

¹⁵⁵ Kaplan, **Hikmet Şairi Yusuf Nâbî**, 135.

¹⁵⁶ Yücebaş, **Hiciv ve Mizah Edebiyatı Antolojisi**, 22.

“Mizah, elektrikle dolu bir atmosfer, nükte ise onun simgesidir.” (Haweis)

“Mizah, varlığın kış paltosudur.” (Edel). Böylelikle zor günlerde rahatlanabilir.

“Mizah, yaratıcılığın gülme ile sonuçlanan tek sahasıdır.” (Koestler).

“Mizah, hayat seli içinde kurtarma simitidir.” (Ruabe).

“Mizah, insanın sütkardeşidir.” (Buber)

“Mizah kalbin çiçeği, nükte aklın meyvesidir.” (Limpack).

İKİNCİ BÖLÜM

İSLAM'DA MİZAH

Din eğitiminde mizahın nasıl olduğu değerlendirilmeden önce İslam'ın mizah konusuna yaklaşımının incelenmesi gerekmektedir. İslam dininin mizaha yaklaşımı bilindiği takdirde din eğitiminde mizah kullanım örnekleri daha doğru anlaşılacaktır. Bu sebeple İslam'da mizah kavramına, mizahın İslam'daki algılanış şekline ve mizah örneklerine değinilecektir.

1. İSLAM'DA MİZAH KAVRAMI

Mizah konusu kavramsal olarak birinci bölümde ele alındı ve değerlendirildi. İslam literatüründe de nasıl tanımlandığını ele almak faydalı olacaktır.

İslâmî kaynaklarda şaka anlamında "hezl", "mizah" (aslı müzâh), "lâtife" ve "nükte" kelimeleri geçmektedir. Kur'ân'ın bir ayetinde “O, asla bir şaka değildir” وَمَا هُوَ بِالْهَزْلِ (Tarık 86/14) buyrulmaktadır. Bu ayetteki “hezl” kelimesi, şaka (boş söz) anlamında kullanılmıştır. Hadis-i Şeriflerde de aynı anlamda hezl ve mizah kelimeleri geçmektedir.

Hiz. Peygamber dönemindeki mizahı, hadis, tabakat ve rical kitapları ve ilk dönem Arap edebiyatı eserleri ele almışlardır. Bu eserlerde, mizah (مزاح), nükte, fukâhe, mezh, hezl, düâbe turfe, latife gibi terimler kullanılmıştır.¹⁵⁷ Lisanü'l Arab sözlüğünde ise “düâbe” kelimesiyle ve ciddiyetin olmaması ile tanımlanmıştır.¹⁵⁸ Ayrıca araplar, ed-dahik “الضَّحِكُ” kelimesine dişlerinin görünerek gülünmesi şeklinde bir tarif yapmışlardır. Mecazî kullanımda ise alay anlamı taşımaktadır.¹⁵⁹

Klasik İslâmî eserlerde kinaye ve tevriye sanatının Hiz. Muhammed tarafından kullanıldığı görülmektedir. Bu sanatlara Hiz. Peygamber, şakalarında ve latifelerinde yer vermişlerdir. Hiz. Peygamberin bu şaka ve latifelerine, daha sonra “Kitabu'l-

¹⁵⁷ Yusuf Doğan, Hiz. Peygamber ve Mizah, **Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 8/2 (Aralık 2004): 191-203, 192.

¹⁵⁸ Ebü'l-Fadl Cemalüddin ibn Manzûr, “Mzh”, **Lisanü'l-Arab**, 3. Baskı (Beyrut: Daru Sader, 1414), 2: 593.

¹⁵⁹ Akyüz, **Peygamberimizin Mizahla İlgili Hadislerinin Senet ve Metin Yönünden Tenkidi**, 123.

Mizah” adıyla ya da “Bâbu’l-Mizah” adıyla eserlerde bölüm başlıkları ya da tali başlıklar olarak yer verilmiştir.¹⁶⁰

Mizah kavramı genelde latife, şaka olarak yapılmıştır. İslami eserlerde ve ahlak kitaplarında bu tarifi yanında bir de mizahın çirkin mi güzel mi olduğu yönüne değinilmiştir. Ölçüsüzce yapılan mizah çirkin, Hz. Peygamberin çizdiği sınırlara dikkat edilerek yapılan mizahın ise güzel olduğu belirtilmiştir. Fakat bu tür kitaplarda genel manada mizahın yasaklandığı da söylenmektedir.¹⁶¹

Gülmek, hoş giden, taaccüp edilecek bir olayın meydana gelmesiyle olur. Taaccüp ise düşünme duygusunu harekete geçirir. Düşünme insanın en şerefli özelliği olduğu için düşünceler de itidal üzere gerçekleşmelidir. Bu düşünce ve tanımdan hareketle mutasavvıflar mizahın itidal üzere olması gerektiği bunun ise herkes tarafından yapılamayacağı görüşünü ortaya koymuşlardır.¹⁶²

Mizah tarih içerisinde nükte, kıssa, mizah, latife vb. terimler kullanılarak tarif edilmiştir. Özellikle latife kelimesinin kullanımı, fıkra kelimesine mukabil yaygınlık kazanmıştır. Mevlâna'nın "Mesnevi"si, Gülşehrî'nin "Manûkıfl Tayr"ı, Lamiî Çelebi'nin "Lelâifnâme" si bu tür eserlerden ilk akla gelenlerdir. Fıkra teriminin de daha sonraki yüzyıllarda kullanılmaya başlandığı görülmektedir.¹⁶³ Tasavvufi eserlerde ise mizah, latife, şaka anlamlarında kullanılmıştır.¹⁶⁴

İslam dininin kültürel ve edebî birikimleri içinde mizah gibi önemli unsurlar bulunmaktadır. Fakat İslam’da mizah, diğer edebî türler kadar popüler olmamıştır.¹⁶⁵ Bunun sebebi sadece İslam’da değil tüm dinlerde mizaha negatif bir bakışın olmasıdır.

2. İSLAM’DA MİZAH BAKIŞ

¹⁶⁰ İbrahim Canan, **Hadis Ansiklopedisi, Kütüb-i Sitte**, (Ankara: Akçağ Yayınevi, 1988), 15: 51; Ayrıca bk. Emin Uz, “İslam Kültüründe Mizah ve Türk Edebiyatındaki Yansımaları: Cevâmiu’l-Hikâyât Örneği”, **The Journal of Turkic Language and Literature Surveys (TULLIS)** 2 (2017): 2023.

¹⁶¹ Rıfat, *Tasvir-i Ahlak Sözlüğü*, 222

¹⁶² H. Kamil Yılmaz - İrfan Gündüz, **Tasavvufun Esasları Avarifü’l-Mearif Tercemesi** (İstanbul: Erkam Yayınları, 1989,) 323.

¹⁶³ Türkmen, **Osmanlı Döneminde Türk Mizahı**, 5.

¹⁶⁴ M. Zahid Kotku, **Tasavvufi Ahlak**, 3. Baskı (İstanbul: Seha Neşriyat, 1981), 5: 252.

¹⁶⁵ Uz, **İslam Kültüründe Mizah ve Türk Edebiyatındaki Yansımaları: Cevâmiu’l-Hikâyât Örneği**, 22.

İslam dininin, mizah konusuna teorik ve pratik anlamda yaklaşımı ne olmuştur? Bu konunun incelenmesi önemli bir husustur. İslam dininde tartışılan bir konu olan mizah, pratik hayatta da kendine yer edinmeyi başarabilmiştir. Kitaplarda yer alan mizah tartışmalarının yanında, mizah içerikli kitapların da yer alması bir çelişki oluşturmaktadır. Dolayısıyla bu çelişkinin çözülmesi gerekmektedir.¹⁶⁶

Mizah meselenin daha iyi anlaşılması ve İslam dininin mizah konusuna bakışını kavrayabilmek için öncelikle Hz. Muhammed'in hayatına bakmamız gerekmektedir. Hz. Muhammed'in şaka yaptığı, yapılan latif şakalara güldüğü, insanlarla şakalaştığı gibi rivayetlerin olduğu görülmektedir. Hz. Muhammed'i merkeze alan bir din anlayışı geliştiği için daha sonraki dönemlerde de başta raşit halifeler dönemi olmak üzere bu şakalaşma ve mizah anlayışı devam etmiştir.¹⁶⁷

Şaka ile ilgili rivayetlere bakıldığında birbirinden zıt iki farklı mizah türünden bahsedilmesi mümkün olur. Bunlardan birincisi mizahın olumlu tarafı (mizah-ı mahmûd) diyebileceğimiz, dostluk bağlarını kuvvetlendiren, sevgi ve muhabbeti pekiştiren, iletişimi güzel kılan bir mizah anlayışıdır. Bir diğeri de olumsuz mizah (mizah-ı mezmûm) diyebileceğimiz, insanların kişiliğiyle oynayan, dostluğu bozan, insanlar arası ilişkilerde sevgiyi ve muhabbeti yok eden bir mizah anlayışıdır.¹⁶⁸

İslam dininde, mizahın şekillenmesinde hiç şüphesiz tasavvufun rolü büyüktür. Tasavvufun mizaha bakışı konusunda birçok açıklama yapıldı. Fakat farklı bir bakış açısı oluşturan bir yorum da tasavvuf akıl ve mizah ilişkisidir. Tasavvufî bir bakış ile Allah'ın insanlara akıl nimetini vermesi beraberinde hem sorumluluğu getirmekte hem de akılı kullanma noktasında ruhsat vermektedir. Akıl - mizah ilişkisi bağlamında mizah hakkında, özel ve mahrem bir üst dil kullanıldığı, özel ve seviyeli muhataplar için söz konusu olduğu, dolayısıyla özel alıcılara yapıldığı söylenebilir.¹⁶⁹ Tasavvufun bu bakış açısı, mizahın sınırlandırılması yönüyle de bir

¹⁶⁶ Ulrich Marzolph, "The Muslim Sense of Humour", *Humour and Religion: Challenges and Ambiguities* (University Centre Saint Ignatius Antwerp, Apr. 20-21 2009), ed. Hans Geybels – Walter Van Herck (London: Continuum, 2011), 170.

¹⁶⁷ Yusuf Doğan, Raşit Halifelerin Mizah ve Nükte Anlayışları, *Nüşa Dergisi*, 6/22 (2006): 95-96.

¹⁶⁸ Uz, *İslam Kültüründe Mizah ve Türk Edebiyatındaki Yansımaları: Cevâmiu'l-Hikâyât Örneği*, 23.

¹⁶⁹ Abdulkadir Dağlar, Mizâhın Hikmeti: Türk Tasavvuf Edebiyatında Mizâhî Metinlere Yazılan Şerhler, *Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 2/3 (2017): 7. Ayrıca tasavvufta geçen zât-ı latîf,

önceki yorumlarla paralellik arz etmektedir. Akıl sahiplerinin mizahı anlamada ve mizahı doğru kullanmada yetkinliklerinin olması gerektiği görüşü de çıkarılabilir.

İslam dini, çizdiği sınırlar ve belirlediği ölçüler çerçevesinde kalınmak şartıyla mizaha ve şakalaşmaya yer vermiştir. Bu ölçülere hassasiyet gösterildiği takdirde mizah, hem dinlendirici olur hem de insanlar arasında sevgiyi ve muhabbeti artırır. Bunun tam zıddı düşünüldüğünde ise somurtmak uygun olmaz, somurtkan insanlar sevilmez. Bu sebeple bu ölçüye dikkat etmek gerekir. Çünkü çok şaka, az şakadan daha kötü durumlar oluşturabilir.¹⁷⁰

İslam dininde ciddiyet ve mizah konuları İslam'ın ilk yıllarından beri tartışılan bir konu olmuştur. Bu sebeple şakanın ve şakacıların sınırlarını çizmek en mantıklı ve makul yol olmuştur. Bunun en doğru yolu da Kuran'a ve Hz. Peygamberin hayatına bakmaktır. Hz. Muhammed ve ilk Müslümanlar mizahı kabul etmişler ve hayatlarında mizaha yer vermişlerdir. Fakat yine de mizahın insan hayatındaki yerini çok farklı anlayanlar olmuştur. Mizah konusu, algılanış şekli itibari ile mizaha olumlu taraftan bakanlar ve olumsuz taraftan bakanlar olarak iki ayrı bölümde ele alınacaktır.

2.1. İSLAM'DA MİZAHA OLUMLU BAKIŞ

Kader ve ahiret anlayışının, İslam'daki mizah anlayışını olumsuz etkilediği söylenemez. Çünkü Hz. Muhammed mizah anlayışı, kendinden sonra gelenlerde devam ettirilmiştir. Farklı görüş ve düşünceler, mizah anlayışına karşı çıkmış ve ciddiyeti İslam'ın önemli bir unsuru olarak görmüş olsalar da mizahın gücü karşısında duramamıştır. Bazı dönemlerde şaka yapan kişilerden öldürülen bile olmuştur. Bu da mizahın gerekliliği ile alakalı insanları çeşitli çalışmalar içerisine sokmuştur.¹⁷¹

Mizah her ne kadar tasvip edilmiş olsa da tartışılan, konuşulan ve hakkında eserler yazılan bir konu olmuştur. Rosenthal'in aktardığı şu kitap ise bu konuya bir açıklık getirmiştir. İbnü'l-Cevzi (ö. 597/1201) "**Budalaların Tarihi**" adlı bir eser

terkibi akl-ı ma,,âd, nefis-i safiyye sâhibi kâmil ve latîf kişi, etfâl-sîret, akl-ı ma,,âş gibi kelimelerin de tasavvuf akıl ilişkisi açısından incelenmesi adı geçen eserden yapılabilir.

¹⁷⁰ Canan, **Hadis Ansiklopedisi, Kütüb-i Sitte**, 15: 51.

¹⁷¹ İsmailova, **Kırgız Mizahı ve Mizah Tipleri**, 17.

kaleme almıştır. Bu eserde şakanın caiz olup olmadığı ile ilgili birçok tartışmaya yer verir. Sonrasında kitabını 3 maksat ile yazdığını söyler. Birincisi akıllı insanların nelerle ilgilenmesi gerektiği, ikincisi budalalığın doğuştan geldiği fakat buna karşı tedbir alınabileceği, üçüncüsü ve en önemlisi de mizahın çok fazla ihtiyaç duyulan ve insana bir rahatlama veren önemli bir unsur olduğudur.¹⁷²

İnsanın çevresine karşı latif muamelelerde bulunması konusuna çeşitli rivayetlere rastlanmaktadır. İnsanların tabiatlarına uygun bir şekilde birbirleriyle iletişim kurmaları ve şakalaşması gerekmektedir. Fakat bu durum ince bir güzel ahlak çizgisinin gerekliliğini de beraberinde getirmektedir. Bu sebeple tasavvuf kitaplarının bir bölümünde şakalaşmaya dair örnekler görülürken bazılarında da görülmeyebiliyor.¹⁷³ Buradan hareketle şaka yapmak yasaklanmıştır sonucu değil, şaka yapamamak yasaklanmıştır sonucu çıkar. Yani şaka yapmakta zorlanan insanların mizahtan uzak durması gerekmektedir. Şayet bu hususa dikkat edilmezse “mizah, insanın değerini kaybettirir, kardeşliğe zarar verir” gibi sufi görüşleri ortaya çıkabilir.

Dil ve edebiyatın, kültür ve medeniyetin büyük bilginlerinden olan Cahız (h. 159/255), mizah yapılması konusunda şunları söylemiştir: “İnsanların her zaman ve mekânda ciddiyet adına katı bir tutum sergilemelerini, müsamaha, kolaylık ve incelik göstermemelerini, kısacası şaka ve mizah yapmamalarını doğru bulmuyorum.” Bu sözlerle Cahız, her şeyin bir ölçüsü, yeri ve zamanı olduğunu belirtir.¹⁷⁴

H. Muhammed’in hayatı incelendiğinde ve Kur’an-ı Kerim referans alındığında, bazı mesajlar çıkarılmaktadır. “Eğer H. Muhammed yumuşak huyluluğu ve güler yüzlülüğü terk etseydi, H. Muhammed’e uymakla memur olan halkın da sert yüzlü olması gerekirdi.” Bu sebeple H. Muhammed şaka yapmıştır.¹⁷⁵

H. Muhammed ve onu örnek alan birçok sahabe şaka yapardı. Zeyd b. Sabit, Ebu Hureyre, Nuayman, Bureydetu'l- Eslemi, Abdullah b. Huzafe, H. Ömer şaka yapanlar arasında en bilinenlerdir. Buradan H. Muhammed’in bu kişilere müsamaha

¹⁷² Franz Rosenthal, **Erken İslam’da Mizah**, trc. Ahmet ARSLAN (İstanbul: İris Yayınları, 1997), 8.

¹⁷³ Yılmaz - *Gündüz, Tasavvufun Esasları Avarifü'l-Mearif Tercemesi*, 322.

¹⁷⁴ Altınay, **İslam Mizahının Ortaya Çıkışı ve İlk Örnekleri** (1: 78).

¹⁷⁵ Rifat, **Tasvir-i Ahlak Ahlak Sözlüğü**, 222-223

gösterdiği yani bu insanların yaptığı şakalarda olumsuz bir durumun olmadığı sonucu da çıkabilir.¹⁷⁶ Sahabeden İbn Ebû ‘Atîk’in (ö.110/728’den sonra) hayatı hakkında çok fazla biyografik bilgi olmamasına rağmen, hakkında nitelikli mizah örneklerinin verildiği hem sahabe döneminin hem de tabiin döneminin önemli bir karakterdir.¹⁷⁷

Hiz. Muhammed’in hem arkadaşları olması hem de akrabalık bağı kurulması hasebiyle râşit halifelerin mizah anlayışları önemli bir kıstastır. Çünkü bu kişiler Hiz. Muhammed’i daha iyi tanımış ve O’nu örnek alma konusunda gerekli hassasiyeti göstermişlerdir. Dolayısıyla râşit halifelerin mizah anlayışlarında Hiz. Muhammed’den izler görülmektedir.¹⁷⁸

Özellikle mizah konusuna kaynaklık eden Nuayman’ın, zihinsel bir özrünün olduğu ve dolayısıyla bir fikre kaynak olamayacağı görüşünü ortaya koyanlar olmuştur. Yapılan şakaların boyutlarının büyük olması sebep olarak gösterilse de bu tezin yanlış olduğunu ortaya koyan deliller mevcuttur. Nuayman hakkında hiçbir kaynakta zihinsel özürden bahsedilmezken birçok kaynakta mizahçı kimliği ile “mezzah”, “bâbü’l-müzah”, “mütehâdî” gibi pek çok isimle bahsi geçmiştir. Ayrıca bir kişinin zihinsel yapısını tartışmak için değerlendirme yapılacak olayların sayısı önemlidir. Yani Nuayman hakkında çok daha fazla hikayenin olması gerekirdi. Dolayısıyla Nuayman hakkında zihinsel özrü var demek doğru olmaz.¹⁷⁹

Rosenthal En-Nuveyri’nin “Nihayet el-Arab” isimli ansiklopedisinde şaka bölümüne değinmiş ve şakayı günlük hayatta insanları rahatlatan, yorgun ve bezmiş ruhları dinlendiren, devamlı çalışan insanları bir değişim içine sokan önemli bir unsur olarak görmüştür.¹⁸⁰

Süfyan es-Sevri (ö.161/778) gibi âlimler, mizahın sünnet konumunda olduğunu dile getirmişlerdir. Hiz. Muhammed günlük hayatında şaka ve mizaha yer vermiştir. Aynı şekilde ashap ve tabiin de Hiz. Muhammed’in davranışlarını örnek alarak günlük hayatlarında mizaha yer vermişlerdir. Hiz. Peygamber mizahlarında ve

¹⁷⁶ Canan, **Hadis Ansiklopedisi, Kütüb-i Sitte**, 15: 52.

¹⁷⁷ Hüseyin Günday, Sahabe Neslinin Yetkin Mizah Ustası: İbn Ebû ‘Atîk, **Bilimname Dergisi**, 12 (2012): 160.

¹⁷⁸ Doğan, **Râşit Halifelerin Mizah ve Nükte Anlayışları**, 96-97.

¹⁷⁹ Ömer Faruk Akpınar, Zihinsel Özürlülük Açısından Şakacı Sahâbî Hiz. Nuayman Adlı Eser Üzerine, **Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 17/32 (2015): 174-175.

¹⁸⁰ Rosenthal, **Erken İslam’da Mizah**, 9.

şakalarında doğruluğu ve zarafeti ilke edinmiştir. Gerçeklerin kinaye yoluyla anlatılması olarak bilinen "tahsilü'l-hasıl" Hz. Peygamber'in mizah üsluplarından biridir. Kinaye veya tevriye sanatına Hz. Muhammed'in mizahlarının birçoğunda rastlamamız mümkündür.¹⁸¹ Mesela bir yolculuk esnasında birkaç kişinin eşyalarını taşıyan "Sefîne" isimli bir hizmetçiye, "İşte şimdi gerçekten sefine (gemi) oldun" demesi buna örneklik teşkil eder.¹⁸²

Hz. Muhammed'in hayatında sıkça mizaha rastlandığının kanıtı olarak Hz. Enes'in şu sözü aktarılabilir. "Rasulullah, çocuklarla şakalaşmada insanların en önce olanıdır." Hz. Muhammed'in, kadın, erkek, çocuk yaşlı, kendisiyle temas kuran kim varsa onlara şakalar yaptığına hadis kitaplarında fazlaca rastlarız.¹⁸³ Hz. Enes'in buna benzer naklettiği birçok Hadis-i Şerif vardır.¹⁸⁴

Allah insanlara yemek, içmek, yürümek gibi fitrî özellikler vermiştir. Eğlenmek, gülmek, tebessüm etmek de bu özelliklere dâhildir. Tüm bu özellikler hangi maksatla kullanılırsa o şekilde anlam kazanır. Örneğin, yemek yemek zarurî ve fitrî bir özellikken, fazla ve zararlı yiyeceklerin tüketilmesi insana yarardan çok zarar getirecektir. Şu halde yemek yemenin tamamen zararlı olduğu, asla yemek yememenin gerektiği anlayışı ne kadar yanlış ise, ölçülerin dışına çıkmış bazı mizah örneklerinden hareketle mizahın tamamen reddedilmesi de o derece yanlıştır. Hâlbuki yemek yemenin sınırları vardır. Sağlıklı yemeklerin tercih edilmesi, yemeğin fazlasından kaçınılması, hazır gıdaların tüketilmemesi bu sınırlar arasında zikredilebilir. Mizahın da bu şekilde sınırlarının ve ölçülerinin olduğunu görmek ve anlamak gerekir.

Şaka ve mizah, insanın önemli bir ihtiyacını karşılayan, rahatlamasını sağlayan unsurlardan biridir. İnsanlar, mizahtan faydalanarak günlük hayatta motivasyonlarını artırma yoluna gitmektedir. Varlığının birçok faydası varken, insanların bunaldıkları günlük hayatın stresinden kurtulma konusunda insanlara nasıl

¹⁸¹ Durmuş, "Mizah", 30: 205.

¹⁸² Ahmed b. Hanbel, Müsned, thk. Şuayb el-Arnaût v.dğr. (b.y.: Müessesetü'r-Risale, 1421/2001), 36: 251.

¹⁸³ Canan, **Hadis Ansiklopedisi, Kütüb-i Sitte**, 15: 51.

¹⁸⁴ Tirmizi, "Birr ve's-Sıla", 57.

bir alternatif sunulabilir. Dolayısıyla bu temel ihtiyacın giderilmesi gerektiği sonucu da ortaya çıkar.¹⁸⁵

2.2. İSLAM'DA MİZAHA OLUMSUZ BAKIŞ

Orta çağ Müslümanlarında mistik bir kuralcılık ve dünyanın faniliği üzerine felsefi bir bakış açısı hâkimdi. Bu sebeple eserlerde genelde iki zıt karakter yer almıştır. Mesela deliler ya da halk ozanları ciddiyetsiz kişiler olarak sunulurken, kültürüne sahip çıkan, ahlak normları üzerinde duran karakterler akıllı ve entelektüel tipler olarak insanların karşısına çıkar.¹⁸⁶ Gülme eyleminin mutlak bilimlerde ve mutlak güçlerde görülmeyeceğini söyleyen de olmuştur. Bu sebeple gülmenin delilere has bir davranış olduğu, az ya da çok içerisinde bilgisizlik ve güçsüzlük barındırdığı ile alakalı görüş ortaya konmuştur.¹⁸⁷ Buna benzer bir yorum üçüncü bölümde üzerinde durulacak olan Maverdi'nin mizaha bakışında görülebilir. Çünkü mizaha ve gülmeye olumsuz bakan Maverdi mizahın hem mizahçıya hem de mizah konusu olan kimseye zarar verdiğini belirtir.¹⁸⁸

Gazali'ye göre mizah, yalan, itidal ve kalp kırma gibi meselelere dikkat edilerek yapıldığı sürece meşrudur. Dolayısıyla mizahın İslam dininin ortaya koyduğu sınırlar içerisinde yapılması gerekir.¹⁸⁹

Gazali'nin eserinde mizahın sınırlarına değinilmiştir. Fakat geneline bakıldığında aşırı şaka mezmumdur, kötüdür şeklinde uyarılar vardır. Gazali, Şakanın mübah olduğunu söylemekle birlikte şaka ile alakalı çeşitli uyarılarda bulunmuştur. Çok gülmenin kalbi öldürdüğünü, kalbi katılaştırdığını, heybeti ve vakarı azalttığını söylemiştir. Gülmek insanı daha fazla gülmeye alıştırdığı için fazlasını doğru bulmamıştır. Gazali, mizahın zararları konusunda Hz. Muhammed'in, Hz. Ömer'in ve farklı ilim ve hikmet ehli insanların sözlerinden örnekler vermiştir.

¹⁸⁵ Altınay, *İslam Mizahının Ortaya Çıkışı ve İlk Örnekleri I*, 79.

¹⁸⁶ İsmailova, *Kırgız Mizahı ve Mizah Tipleri*, 18.

¹⁸⁷ Charles Baudelaire, *Gülmenin Özü*, 4.

¹⁸⁸ Osman Karaca, *Maverdi ve Ahlak Görüşü* (Yüksek Lisans Tezi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, 2008), 132.

¹⁸⁹ Canan, *Hadis Ansiklopedisi, Kütüb-i Sitte*, 14: 365

Bu sözler çalışmamızın bazı yerlerinde bahsedildiği için burada tekrar ele alınmasına gerek yoktur.¹⁹⁰

Kuran-ı Kerim’de alaya alma, dalga geçme ve küçük görme gibi kavramlar bazı ayetlerde¹⁹¹ geçmektedir. Bu ayetlerin var olması gülmenin ve eğlenmenin din tarafından kötü bir davranış olarak anlaşılmaya ve bu nedenle yasaklandığı algısının oluşmasına sebep olmuştur. Kutsal metinlerde de peygamberlerin gülmesine yer verilmemesi ve tarihsel olaylarda gülmenin alaycı, aşağılayıcı, saldırgan yönünün eleştirilmesi dindarlar tarafından önyargı ile karşılanmıştır. Bu da dinlerin mizahı ve gülmeyi tamamen yasakladığı şeklinde yorumlara yol açabilmektedir.¹⁹²

Eski dinlerin mizahı anlayış biçimlerini tekrar ele almak faydalı olacaktır. Çünkü İslam’ın insanlar tarafından anlaşılması ve yorumlanması, doğal olarak eski kültürlerin taşınması ile de gerçekleşmiştir. Bu sebeple İslam’ın olumsuz olarak etkilendiği mizah konusunun da eski dinlerin yorumlanması ile gerçekleştiğini söylemek mümkündür.

Bu konuda aktarılan birçok bilgi olsa da sadece Morreall’in verdiği şu bilgiyi aktarmak yeterli olacaktır. 17. yüzyılda, İngiliz yazar William Prynne mizahı, “insanların cehennemlik eğlencelerinin ortak noktası” olarak tanımlamaktadır. Yazara göre, “gülen insan kontrol dışıdır, gülmek, kadın ya da erkek, iyi bir Hristiyan’a yakışan saygın bir davranış değildir. İyi Hristiyanların içi, şehvetli ve boş şeylerle gıcıklanmamalıdır”¹⁹³

Hız. Ali’nin şu sözleri, mizahın neden olumsuz olarak algılandığının sebepleri ile ilgili bilgi vermektedir. “Çok mizah ciddiyeti azaltır, kimin şakacı mizacı daha galip gelirse aklı fesada uğrar, kim çok şaka yaparsa ciddiyeti yok olur.”

İslam alimlerinin bir kısmı mizahı yasaklamak ile ilgili görüşler beyan etmişlerdir. Örneğin Ebû Süleymân ed-Dârânî (ö. 215/830), “Mizahı kötü

¹⁹⁰ İmam-ı Gazâlî, **İslâm Ahlâkı**, Tercüme Akif Nuri Karcıoğlu, 2. Baskı (İstanbul: Sinan Yayınevi, 1975), 102-103.

¹⁹¹ el-Mü’minûn 23/110; ez-Zuhruf 43/47; en-Necm 53/59, 60, 61; el-A’râf 7/98.

¹⁹² Yusuf Emre; Gülşen Özgen, “İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Mizah Anlayışlarının Bazı Değişkenlere Göre İncelenmesi”, **Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (ÇÜİFD)** 17/1 (2017): 279.

¹⁹³ Morreall, **Gülmeyi Ciddiye Almak**, 123.

görüyorum, zira o haktan uzaktır” demiştir. Ömer b. Abdülaziz (ö. 101/719) de: “Mizahtan sakın! Çünkü çirkinliği celbeder ve kalplerde kin bırakır” ve el-Ahnef b. Kays (ö. 72/691) da: “Şakacı bir kişiden efendi olamaz ve mizahçıya tazim gösterilmez” demişlerdir.¹⁹⁴

Bu sözlerle mizah konusuna dikkatli ve tedbirli yaklaşılması gerektiği vurgulanmıştır. Yalan ve uydurma sözlerle mizah yapılmaması gerektiği anlatılmıştır. Yapılan şakanın ya da mizahın insanlara zarar vermemesi gerektiği söylenmiştir. Bir kişinin malına şaka bile olsa el koyulmaması gerektiği anlatılmıştır. Bir kimseyi korkutmamak ve tedirgin etmemek gibi kurallar Hz. Peygamberin mizah anlayışı içerisinde. Bir Hadis-i Şerifte Hz. Peygamber bu gerçeği şöyle ifade etmiştir: “Sakın sizden biriniz kardeşinizin arasını ne şaka ne de ciddi alsın. Her kim aldı ise geri iade etsin.”¹⁹⁵ İnsanları tedirgin eden şakalar hakkında ise şunlar söylenmiştir. “Sahabe Hz. Peygamber’le birlikte yolculuğa çıkarlar. O esnada birisi uyur. Şaka maksadıyla (yüzüne) ip sarkıtırlar. Bunun üzerine o kişi korkmuş bir şekilde uyanır. Bunun üzerine Hz. Peygamber şöyle buyurur: “Bir Müslümanın diğer bir Müslümanı korkutması helal olmaz.”¹⁹⁶

İslam dini şüpheli olan şeylerden kaçınılması gerektiğini söyler. Bu bilginin uygulanması tasavvufçularda yani sufi geleneğinde görülmektedir. Daha öncelerde de bahsi geçen mizahın yasaklandığına delalet eden sözlerden hareketle sufiler, mizah konusuna şüpheli yaklaşmışlar ve yapılmamasının daha uygun olacağını söylemişlerdir. Çok gülmenin kalbi öldüreceği hadisinden ya da şakanın kardeşliği ortadan kaldıracağı düşüncesinden yola çıkarak bu tür sonuçlara varmışlardır. Bir başka örnekte de Said b As’ın oğluna “Şakalaşmada orta yolu tut! İfrata varma, değerini kaybedersin de ahmak ve cahillerin sataşmalarına fırsat verirsin. Şaka ve latifeyi büsbütün terk etmek ise sana yakınlık kurmak isteyen dostların canını sıkır ve görüştüğün kimseleri korkutur” şeklinde nasihat ettiği görülmektedir. Daha önce de bahsedildiği gibi mutasavvıfların şüpheli yaklaşımları şakanın ölçsüz yapılmasından kaynaklanmaktadır. Yani gülmede ve şakalaşmada orta yolu bulmak

¹⁹⁴ Doğan, **Peygamber ve Mizah**, 196.

¹⁹⁵ Tirmizi, “**Fiten**”, 3.

¹⁹⁶ Ebû Davûd, “**Edeb**”, 92.

zor olduğu için ve gülme insana rehavet verdiği için herkesin şaka yapamayacağı kanaati oluşmuştur.¹⁹⁷ Bu görüş ve düşünceler, her ne kadar ilim ile meşgul olan bir kişiyi amacından saptırabileceğinden dolayı doğru bir yaklaşım olsa da mizahın genel olarak yasaklanması sonucunu ortaya çıkarmamaktadır.

Kur'an'da tefekkürün emredilmiş alay ve hicvin yasaklanmış olduğu ile ilgili görüşler vardır. Ayrıca İslam ahlakının, ağır başlı olmayı yani vakarı temel bir ilke olarak kabul ettiği bilinmektedir. Bazı görüşlere göre ideal bir Müslüman, daima ölümü hatırlamak suretiyle hüznü duman kimsedir. Bu kimsenin fazla gülmemesi makbul görülmüştür. Bu sebeple şakacı ve mizahçı yönleri ile bilinen Müslümanların güvenilirliği, şahitliği, hadis raviliği sorgulanmıştır. Mizahın, nefsi aldatan bir unsur olduğu ve şeytanın tuzağı olduğu şeklinde yorumlanan bazı hadislerin rivayet edildiği söylenmektedir. Bu rivayetler neticesinde insanın vakarını, mizah ve şakanın ortadan kaldırdığı görüşü ileri sürülmüştür. Fakat Hz. Peygamber'in şaka yaptığını ve şaka yapmayı tasvip ettiğini gösteren rivayetler de vardır. Ayrıca Hz. Ali'nin, "Kalpler de bedenler gibi yorulur. Onları hikmetli sözlerle dinlendirin, şaka yapan yaşlanmaz" dediği bilinmektedir. Bazı şair ve ediplerin şaka ve mizahın yararlarına dair söyledikleri övgülü sözler de mevcuttur.¹⁹⁸

Hz. Ali'nin sözü ve tavsiyelerinden hareketle kişi, nefsinin arzularına engel olmakla birlikte onları serbest de bırakmamalıdır. Bu kontrolsüz durum, insanı sefih bir hale sokar. Bu tespit, hayata devam edebilmenin önemli bir kuralı olan motivasyon türünü kontrol altında tutmak gerektiğinin bir örneğidir.¹⁹⁹

Müslümanların, İslam'ı yayma çabaları ve gerek savaşlar gerek çeşitli zorluklar sebebiyle eğlenmeğe, mizaha, şaka ve latife türü şeylere vakit bulamadıkları bilinmektedir. "Yaptıklarının bir cezası olarak az gülsünler ve çok ağlasınlar" (et-Tevbe 7/82) ayeti mizahın yasaklandığını işaret ettiği söylentileri, bu Müslümanların hayatlarında mizaha yer vermediğinin bir sebebi de olabilir.²⁰⁰ Buna benzer ikazlar sebebiyle Müslümanların gülüp eğlenmeye uzak durduğu görülmüştür.

¹⁹⁷ Yılmaz - Gündüz, *Tasavvufun Esasları Avarifü'l-Mearif Tercemesi*, 322-323

¹⁹⁸ Durmuş, "Mizah", 30: 205.

¹⁹⁹ Yakıt, *Hz. Peygamber'den Nükte ve Latifeler*, 2.

²⁰⁰ Doğan, *Peygamber ve Mizah*, 194.

İnsanlar arasında bu anlayışın yayılmasıyla gülmeyen, eğlenmeyen, hüznü duran, sürekli ölümü hatırlayan gibi “ideal” Müslüman tipi ortaya çıkmıştır.²⁰¹

Fakat Zemahşerî Tевbe Suresinde bahsi geçen “Yaptıklarının bir cezası olarak az gülsünler ve çok ağlasınlar” ayetini, cihaddan geri kalan münafıkların kastedildiği şeklinde yorumlamıştır. Çünkü “Güldüren de ağlatan da O’dur” (en-Necm 53/43) ayeti sebebiyle Allah, gülmeyi insanın rahatlaması için yaratmıştır. Bu ayete göre gülme ve mizah normal ve fitri bir durum olarak görülmektedir.²⁰² Müslümanların mizahı doğru bulmamasının sebeplerinden biri de “Onlar ki, faydasız işlerden ve boş sözlerden yüz çevirirler.” (el-Mü’minun 23/3) ayeti ile açıklanabilir. Bu ayette bahsi geçen boş sözün mizah olduğunu söyleyenler olmuştur. Dolayısıyla Müslümanlar mizah konusuna tedbirli yaklaşmışlardır. Halbuki bu ayeti kerimede, “lağv” kelimesinden kastedilen mana, Allah’ın emirlerinin dışına çıkmak yani O’na itaat etmemektir.²⁰³

Ahlak kitaplarında mizah konusu, eğer bir bölüm adı olarak yer almadıysa genelde konuşma adabı bölümünde yer alır. Konuşma adabı içerisinde de genel itibari ile mizahın olumsuz taraflarına değinilir. Bunun konuşmanın daha güzel ve maksadına uygun olması için tedbir maksadıyla söylendiği düşünülebilir. Bunlardan biri de Muhammed Gazalî tarafından şu şekilde ifade edilmiştir. Boş söz sahibi kişi, düşünce ve konuşması arasında bir irtibat sağlamaz ise ortaya manasız ve kuru sözler çıkar. Bazen bu boş sözler kişinin geleceğini etkileyebilir. Bu sebeple denilmiştir ki “Kimin şamatası çok olursa hatası da çok olur” Başka bir yerde şair “Kişi dilinin sürçmesi neticesinde ölür fakat ayağının sürçmesinden ölmez” demiştir. Bunun üzerine Muhammed Gazalî, Hz. Muhammed’in, güldürme maksadıyla söylenen sözlerin kişiyi tehlikelere götüreceğini söyleyerek konuşma adabında mizaha dikkat edilmesi gerektiğini bildirmiştir.²⁰⁴

Hz. Muhammed’in şu sözü de şakanın yasaklanması konusunda bazı yorumlara sebep olmuştur.

²⁰¹ Uz, **İslam Kültüründe Mizah ve Türk Edebiyatındaki Yansımaları: Cevâmiu’l-Hikâyât Örneği**, 22.

²⁰² Doğan, **Peygamber ve Mizah**, 195.

²⁰³ Doğan, **Peygamber ve Mizah**, 195.

²⁰⁴ Muhammed el-Gazalî, **Hizburrahmanın Ahlakı** (Konya: Ribat Neşriyat, 1984), 87.

Sahabenin bir kısmı "Ey Allah'ın Rasulü! sen bize şaka yapıyorsun!" dediklerinde Hz. Muhammed "Şurası muhakkak ki (şaka da olsa) ben sadece hakkı söylerim!" demiştir.²⁰⁵

Bu Hadis-i Şerifi şerheden kişiler, sen bize şaka yapıyorsun sözünden önce Hz. Muhammed'in "Kardeşinle ne münakaşa yap ne ona şaka yap ne de yerine getirmeyeceğin vaatte bulun" dediğini söylerler. Bu sebeple şakanın yasaklandığı söylenir. Fakat Hz. Muhammed bu sözünde "yalan olacaksa söylediğiniz o sözü şaka bile olsa söylemeyin" kastetmiştir.²⁰⁶

Ayrıca Hz. Muhammed'in şu sözü şakaya ve mizaha çok fazla tedbirli yaklaşılması gerektiğini göstermektedir.

Hz. Peygamber: "Bir kimse meclisteki arkadaşlarını güldürmek için öyle bir söz söyler ki, bu yüzden Süreyya yıldızından daha uzak bir mesafede ateşe atılır."²⁰⁷ demiştir. Bu Hadis-i Şerifte ise Hz. Muhammed, dinin doğru yaşanması için gerekli ahlaki kuralları insanlara hatırlatmış ve kişinin insanları güldürmek gayesi içerisinde olup ciddiyetinin ve vakarının ortadan kalkmasını doğru bulmadığını bildirmiştir.

Yine aynı şekilde Hz. Muhammed "başkalarını güldürmek için yalan söyleyene yazıklar olsun."²⁰⁸ buyurarak, şakanın hem yalan olmamasını hem de vakarı koruması gerektiğini insanlara bildirmiştir.

Ayrıca Hz. Muhammed, ahiretin önemini, insanın yaratılış gayesini tefekkür ettirecek şu sözü, şakaya ve boş şeylere değil daha doğru şeylere vakit ayrılması gerektiğini hatırlatmaktadır.

Hz. Muhammed şöyle buyurmuştur: "Benim bildiklerimi bilseydiniz az güler çok ağlardınız."²⁰⁹ Hz. Muhammed'in bu sözü gülmenin yanlış bir şey olduğu ve her zaman ciddi olunması gerektiği şeklinde yorumlanmıştır. Bu sözde her zaman ölümün var olduğunu hatırlamaya, boş şeylerle değil doğru işlerle meşgul olmak gerektiğine bir işaret vardır.

²⁰⁵ Tirmizi, "**Birr ve's-Sıla**", 57.

²⁰⁶ Canan, **Hadis Ansiklopedisi, Kütüb-i Sitte**, 15: 52.

²⁰⁷ Ahmed, **Müsned**, 15: 120-121.

²⁰⁸ Tirmizi, "**Zühd**", 10; Ebu Davud, "**Edeb**", 87; Darimi, "**İsti'zan**", 66.

²⁰⁹ Buhari, "**Rikak**", 27; Müslim, "**Salat**", 112; Nesâî, "**Küsufü's-şems ve'l-kamer**", 23.

H. Muhammed şöyle buyurmuştur: “Çok gülme, zira çok gülmek kalbi öldürür.”²¹⁰ H. Muhammed gülmeyi yasaklamıştır demek ne kadar doğru olur bilinmez. Çünkü fitrî bir duruma ne kadar mâni olunabilir. Fakat H. Muhammed’in bu sözünden yola çıkarak kahkahalarla gülmeyi doğru bulmadığı söylenebilir.

H. Muhammed’in buna benzer hadislerini şu şekilde yorumlamakta fayda vardır. H. Muhammed tüm insanlığa örnek oluşu ile bilinen bir peygamberdir. Eğer şakayı yasaklamış olsaydı insanlığa örnek olması için kendisinin yapmaması gerekirdi. Fakat bu sözler bir yasaklama getirmek için değil sadece konuya dikkat edilmesi gerektiği için söylenmiş sözlerdir. Dolayısıyla bu ve buna benzer hadisleri, kastedilen mana açısından detaylı incelemek gerekir. Bu sözleri H. Muhammed’in mizah konusunda insanlara nasıl bir sınır çizdiği, ne kadar ölçülü olunması gerektiği ile ilgili yol göstermesi şeklinde anlamak daha doğru olur.

Mizahın olumsuz görülmesinde etkisi olan birçok kişi vardır. Gazali bu kişilerin mizah ile ilgili sözlerini şu şekilde anlatmıştır. Abdullah ibni Ebu Yali çok gülen kimse görünce “sanki kefenin kasarcıdan gelmiş gibi gülüyorsun” dermiş. İbn Abbas ise “güle güle günah işleyen kişi, ağlaya ağlaya cehenneme gider” demiştir. Amr. bin Âs oğluna şöyle demiştir. “Yavrum, eşraf ile şakalaşma seni çekemezler, avam ile de şakalaşma seni incitirler”²¹¹

İnsanın dünyaya rağbet etmemesi tasavvufun önemli bir meselesidir. İnsanın dünyevî şeylerden uzaklaşması, tasavvufi eserlerde insanların dikkatini çeken önemli bir durum olmuştur. Mizahın dünya hayatını renklendirmesi, tasavvuf anlayışı ile ters düşmektedir. Zahid Kotku’nun (ö. 1980) tasavvuf anlayışı incelendiğinde bu durum görülmektedir. Kotku’ya göre mizah, nadiren mübah görülmüş olsa da çok olduğu zaman ve alışılan bir hal aldığı zaman uygun olmaz. Çünkü çok mizah kişiyi ahlaksızlığa götürür. Şaka ve mizah, insanın karşısındaki kişiyi küçük ve hafif görmesi sebebiyle olur. Çünkü insan kendisinden büyük kişiyle şakalaşmaya cesaret edemez. Dolayısıyla kendisinden daha küçük kişi ile şakalaşmak o kişiyi hafife

²¹⁰ Tirmizî, “Zühd”, 2; İbn Mâce, “Zühd”, 19.

²¹¹ Gazâlî, **İslâm Ahlâkı**, 104.

almak demektir. Şakalaşmak, kişinin vakarını, kıymetini, heybetini azaltır. Bu duruma düşmemek için ağırbaşlı olmak daha uygundur.²¹²

Mizah'ın olumsuz olduğuna kaynaklık edecek Hadis-i Şeriflere bakıldığında genelde yalan olmaması, muhatabı kırmaması gibi sonuçlar çıkarılmaktadır. Çünkü insanları güldürmek için yalan konuşanlar hakkında çokça ikazlar vardır. İbn Teymiyye (ö. 728/1328) ve Abdullah İbn Mesud (ö. 32/653) gibi önemli insanlar da mizah ve şaka konusunda aynı sınırlara temas etmektedirler. Yalan söyleyerek şaka yapmak, çocuğuna bir şey vaat edip sonra onu yerine getirmemek gibi huyların İslam ahlakına uymadığı ve caiz olmadığı konusunda herkesçe ortak kanaat oluşmuştur. Dolayısıyla buradaki denge unsuru yani mizahın sınırları önemli bir yer teşkil etmektedir. Aksi halde mizahın yapılmasında bir sakınca görülmemiştir.²¹³

Gazali'nin mizaha mesafeli olduğunu gösteren bir açıklaması da şu şekilde olmuştur. Hz. Muhammed'in ve O'nun çevresinde bulunan kimselerin hayatında mizahın yeri önemlidir. Onların mizahında bir yanlış yoktu. Yani onların zaten ağızlarından yalan ve yanlış sözler çıkmıyordu. Örneğin şaka yaparak kimseye eziyet vermezlerdi. Haktan, doğrudan ayrılmazlardı. Ayrıca mizahın küçük günah olduğunu varsayarsak, küçük günahın da devamlı yapılması uygun olmaz. Mübah olan işlerin bile ısrarında günah vardır.²¹⁴

Şöyle bir yorumun da dikkate alınmasında fayda vardır. Mizahın yapıldığı ortamda birilerinin sosyal ya da psikolojik etkilene ihtimali yüksektir. Buna otoriteyi sarsan mizah diyecek olursak, bu mizah türü din ve mizah arasında mesafe koyabilir. Çünkü mizah, tarih boyunca isyan ve otoriteye başkaldırma maksadıyla da kullanılmıştır. Bu özellik ile dinlerin itaat ve uyumlu olma anlayışı arasında çelişkiler vardır ki İslam'da ulü'l-emre itaati farz kılınmıştır.²¹⁵ Ayrıca mizahın kaynaklarından birini de absürt ve anlamsızlıkların oluşturduğu düşünüldüğünde din ile ayrışmasının sebepleri daha iyi anlaşılabilir. Çünkü dinler, her şeyin anlamlı olduğu görüşü içerisinde. Rastgele ve tesadüfen gerçekleşen herhangi bir şeyin olamayacağını

²¹² Kotku, **Tasavvufi Ahlak**, 5: 252.

²¹³ Akyüz, **Peygamberimizin Mizahla İlgili Hadislerinin Senet ve Metin Yönünden Tenkidi**, 142.

²¹⁴ İmam-ı Gazâlî, **İslâm Ahlâkı**, 104

²¹⁵ En-Nisa 4/59, 65, 70.

söyler. Bahsettiğimiz bu meseleler sebebiyle din ve mizahın birbiriyle uyuşmayan yönleri olduğu söylenebilir.²¹⁶

3. ASR-I SAADETTE MİZAH

Arap toplumunun nüktedan bir mizaca sahip olduğu bilinmektedir. Asr-ı Saadette de Hz. Muhammed'in mizahi kişiliği ön plana çıkmaktadır. Aynı şekilde sahabeler, hem Arap kültürü ile yetişmeleri sebebiyle hem de Hz. Muhammed'i örnek almaları sebebiyle mizaha önemli derecede yer vermişlerdir. Bu bölümde hem Hz. Muhammed'in mizahi yönünden hem de o dönemde yaşamış Müslümanların hayatlarında mizaha yer verdiği alanlar değerlendirilecektir.

3.1. HZ. MUHAMMED'İN HAYATINDA MİZAH

Hz. Muhammed'in hayatı incelendiğinde çocuklarla, arkadaşları ile hanımlar ile yaptığı şakalara rastlanmaktadır. Bunların örnekleri az sonra verilecektir. Bu durum Hz. Muhammed'in insanlara karşı anlayışlı, hoşgörülü, yumuşak ve sevecen bir tavır sergilediğinin bir göstergesidir.²¹⁷

Bir sahabi Hz. Muhammed'e gelerek deveye binme konusunda kendisine yardımcı olmasını ister. Hz. Muhammed de "Seni deve yavrusuna bindireyim" şeklinde cevap vermiştir. Bu cevap karşısında şaşırdığını gören Hz. Peygamber tebessüm eder ve: "Bütün develer, bir ana devenin yavrusu değil midir?" demek suretiyle şaka yaptığını ihsas eder.²¹⁸

Hz. Muhammed, Enes'in ailesini ara ara ziyaret ederdi. Yine bu ziyaretlerin birinde Hz. Muhammed, Enes'in kardeşi Umeyr'i çok üzgün görünce sebebini sordu. Onlar da devamlı oynadığı ve çok sevdiği kuşunun öldüğünü söylerler. Hz. Peygamber, daha küçük bir çocuk olmasına rağmen ona taktığı lakapla: "Ey Umeyr! Ne oldu Nuğayr'a?" diyerek şakalaştı ve üzüntüsünü hafifletti. Daha sonraları da her gördüğünde onunla bu şekilde şakalaşmaya devam etti.²¹⁹ Bu Hadis-i Şerifte Hz.

²¹⁶ Yusuf Emre; Gülşen Özgen, **İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Mizah Anlayışlarının Bazı Değişkenlere Göre İncelenmesi**, 279.

²¹⁷ Yakıt, **Hz. Peygamber'den Nükte ve Latifeler**, 4-9,

²¹⁸ Tirmizi, "Birr ve's-Sıla", 57. Ebu Davud, "Edeb", 91.

²¹⁹ Tirmizi, "Birr ve's-Sıla", 57.

Muhammed'in, isimlerin sonuna, karşıdakini kırmayacak hoşlukta ve güzellikte değişiklikler ile şaka yaptığı görülmektedir.²²⁰

Veda Haccı dönüşünde Hz. Peygamber'in hanımlarını taşıyan develeri Enceşe isminde bir sahabî sürmekteydi. Güzel sesiyle, hızlı ritmiyle söylediği şarkılar develeri bile coşturmuştu. Hz. Peygamber ise Enceşe'ye: "Ey Enceşe! Yavaş sür billurları kırmayasın" demiştir. Hz. Muhammed bu ifadesiyle hanımların nazik olduğunu, develerin hareketlerinden ve süratinden incinebileceklerini ima suretiyle şaka yapmıştır.²²¹

Bir gün Hz. Muhammed'in yanına ensardan bir kadın gelir ve Hz. Muhammed'den cennete girmek için dua ister. Hz. Peygamber ise bu yaşlı kadına: "Sen bilmiyor musun, ihtiyarlar cennete girmez" deyince, kadın çok üzüldü ve üzüntüsünden ağlamaklı hale geldi. Hz. Âişe bu cevabın hikmetini anlamadığını söyleyince de Hz. Peygamber gülerek, "Bu kadının genç bir şekilde cennete gireceğini haber vermek suretiyle şaka yaptığını ifade etmiştir."²²²

Yaşlıların cennete gençken gireceği hadisi başka kaynaklarda da şu şekilde geçmektedir. Hz. Peygamberin eşi Ümmü Seleme, Vakıa suresi 37. ayetinin anlamını sorduğunda Hz. Peygamber şöyle cevap vermiştir: "Bu kadınların canları dünyada yaşlı iken alınır ve Allah o kadınları cennete koyduğu zaman (yaşlı olarak değil) genç kızlar haline çevirir."²²³

Hz. Muhammed'in yaptığı en meşhur şakalardan birisi de bir kadına, kocasının gözünde ak olduğunu söylediği şakadır. Kadın, Hz. Peygamber'in kendisi hakkında söylediklerini kocasına üzgün bir halde anlatır. Adam da bunun bir hastalıktan kaynaklanmadığını, Hz. Muhammed'in herkesin gözünde bulunan beyazlığı kastederek şaka yaptığını belirtir.²²⁴

²²⁰ Doğan, **Peygamber ve Mizah**, 198.

²²¹ Muhammed b. İsmail el-Buhari, **Sahîhu'l-Edebi'l-Müfred Li'l-İmam el-Buhârî**, thk. Muhammed Nasıruddin Elbanî, (4. Baskı), (b.y.: Daru's-sadık li'n-neşr ve't-tevzi', 1418/1997), 116; Darimi, "İsti'zan", 65.

²²² Süleyman b. Ahmed b. Eyyûb et-Taberanî, **el-Mu'cemü'l-Evsat**, thk. Tarık b. Avdillah b. Muhammed-Abdulmuhsin b. İbrahim el-Hüseynî (Kahire: Daru'l-Haremeyn, ts.), 5: 357.

²²³ Taberanî, **el-Mu'cemü'l-Evsat**, 3: 278.

²²⁴ Doğan, **Peygamber ve Mizah**, 199.

Ensardan mizahçı yönü ile bilinen bir sahabe vardı. Her zaman yaptığı gibi yanındakileri konuşarak güldürdüğü esnada Hz. Muhammed, elindeki çubuğu şaka olarak adamın böğrüne dürttü. Bunun üzerine adam:

"Ey Allah'ın Rasulü müsaade edin kisas yapayım!" diyerek canını acıdığını kastetmiştir. Hz. Muhammed de "Haydi yap!" dedi. Adam ise;

"Ama üzerindeki gömleği kisas tam olması için çıkarmalısın" diyerek Hz. Muhammed'in gömleğini kaldırmasını istedi.

Adamın talebi üzerine, Hz. Muhammed gömleğini kaldırdı ve böğrünü açtı. Adam, Hz. Muhammed'i kucaklayıp böğrünü öpmeye başladı ve: "Ben bunu arzu etmişim ey Allah'ın Rasulü!" dedi.²²⁵

Yine bir gün Enes'e, Hz. Muhammed şöyle dedi: "Ey Zil'l-üzüneyn (iki kulaklı)"²²⁶ Hz. Muhammed'in bu hitabı O'nun ne kadar şakacı bir mizaca sahip olduğunu göstermektedir.

Hz. Muhammed'in mizahına bakıldığı zaman ince bir anlayış ve bir saflık, duruluk görülmektedir. Buna örnek olması için şu hadise anlatılabilir. Hz. Muhammed horoz kurban etmek isteyen müezzın Bilal'e "Bir müezzın diğer müezzını kurban eder mi?" sözleriyle şakalar yapmıştır.²²⁷

Hz. Muhammed'in bazı yerlerde mizah konusu ile ilgili ikazlarının olduğu görülmektedir. Dolayısıyla Hz. Muhammed'in ölçüsüz bir mizah anlayışı yoktur.²²⁸

Hz. Muhammed'in şakalarına bakıldığında çocukların ve kadınların muhatap alındığı görülür. Çünkü en çok onların sevmeye, taltif edilmeye, gönüllerinin alınmaya ihtiyaçları vardır. Bir gün Hz. Aişe Bedir savaşında Hz. Muhammed'e refakat ediyordu. Hz. Muhammed, Hz. Aişe'ye gel seninle yarışalım dedi. Hz. Aişe de zırhını yukarı toplayarak yarışmıştır. Hz. Muhammed yarışı kazanınca bu da

²²⁵ Ebu Davud, "Edeb", 160.

²²⁶ Tirmizi, "Birr ve's-Sıla", 57; Ebu Davud, "Edeb", 91.

²²⁷ Uz, *İslam Kültüründe Mizah ve Türk Edebiyatındaki Yansımaları: Cevâmiu'l-Hikâyât Örneği*, 23.

²²⁸ Rifat, *Tasvir-i Ahlak Ahlak Sözlüğü*, 222

Zülmecaz'ın yerine dedi. Zülmecaz, daha önce, Hz. Muhammed'in Hz. Aişe'yi elindeki bir şeyi almak için kovaladığı fakat yakalayamadığı bir yerin adıdır.²²⁹

Hz. Peygamber her yönüyle insanlara örnek bir şahsiyettir. Allah'ın Kur'an-ı Kerim'de emrettiği şekilde Hz. Muhammed de insanlara karşı güler yüzle ve yumuşak bir dille yaklaştı. Allah'ın da dediği gibi şayet böyle olmasaydı Hz. Muhammed'in etrafından dağılır giderlerdi. (Âl-i İmrân, 3/159) Dolayısıyla Hz. Muhammed insanlara yumuşak ve güler yüzle yaklaşmıştır. İnsanlarla şakalaşmış, oyun oynamış ve gülmüştür. Bunun en güzel örneği ise Abdullah b. Mesut'tan (r.a.) rivayet edilen şu Hadis-i Şeriftir: "Hz. Muhammed'i dışleri görünecek kadar gülerken gördüm."²³⁰

3.2. SAHABENİN HAYATINDA MİZAH

Birçok araştırmada Arap toplumu adetlerinde de olduğu gibi sahabelerin de nüktedan bir mizaca sahip oldukları anlatılmıştır. Gülmenin faydasına inandıkları için bir baba oğluna çok gülen manasında "dahhak" ismi verebilir. Ya da bir kişinin gülmesi övgü konusu olabilir, ya da misafirlerine güler yüzlü manasına gelen isim verilebilir ya da "akşam gülen" manasında hitaplar oluşabilir. "Hicaz'ın nüktedanlığı" ifadesinde olduğu gibi atasözlerinde bile mizaha verilen önemi gösteren unsurlara rastlanabilir.²³¹

Hz. Muhammed'in şakalarına tanıklık eden ve onun yakınında bulunan insanlar, İslam dinin mizaha bakışını anlamada önemli bir kriterdir. Hem Hz. Muhammed'e ilk inananlardan hem en yakın arkadaşı hem de Hz. Muhammed'e en çok benzemeye çalışan kişi olan Hz. Ebubekir'in hayatına bakıldığında mizaha dair güzel örnekler görülebilir. Bahsi geçecek olan Nuayman ve Suveybit hikayesinde de Hz. Ebubekir'in mizaha olan tepkisi ve yaklaşımı görülecektir. İslam'ın ilk yıllarında Kureyş kabilesi Talha b. Ubeydullah'ı seçerek Hz. Ebubekir'e gönderirler. Talha b. Ubeydullah ise Hz. Ebubekir'i bulduğunda O'na "Seni lat ve uzzaya tapmaya çağırıyorum" deyince Hz. Ebubekir "Onlar kim?" diye sormuştur. Talha b. Ubeydullah ise "Allah'ın kızları" diye cevap verince "Peki anneleri kim?" şeklinde

²²⁹ Gazâlî, *İslâm Ahlakı*, 107-108.

²³⁰ Buhârî, "*Kitâbü't-Tevhîd*", 19.

²³¹ Doğan, *Peygamber ve Mizah*, 193.

cevap veren Hz. Ebubekir bu nükte dolu cevabıyla Talha b. Ubeydullah'ı düşündürmüştür. Ardından Talha b. Ubeydullah kelime-i şهادet getirerek İslam ile şereflenmiştir.²³²

Hz. Muhammed'in vefatından sonra O'nun mizah yönünü de örnek alan sahabiler, aralarında şakalaşmaya devam etmiştir. Onlardan biri de nüktedan bilinen İbn Ebu 'Atik'in Hz. Aişe'ye yaptığı şu şakadır. Bir gün Hz. Aişe'nin ölüm döşeginde ziyaretine giden 'Atik, "Canım sana feda olsun, ey mü'minlerin annesi, nasılsın?" diye sorunca Hz. Aişe de O'na "Gerçekten benimkinin yerine kendi canını feda edebilir misin?" dedi. Bunun üzerine 'Atik "Ben o sözü yaşayacağımı ümit ederek söylemişim" diyerek şaka yapmıştır. Hz. Aişe de bu durumda bile şaka yapabildiğini söyleyerek gülümsemiştir.²³³

Arap diline vakıf olması ve Hz. Muhammed'e yakınlığı ile bilinen kişilerden biri de Hz. Ömer'dir. Onun hayatında ciddiyet, vakar ve tevazunun önemli bir yeri vardır. Bunun yanında mizahî ve nüktedan kişiliği ile de kendini göstermiştir. Hz. Ömer bir gün şair olarak bilinen Nabîğa el-Ca'di'ye (ö. 50/670) "şarkılarından biraz bana mırıldan" dedi ve o da mırıldandı. Bunun üzerine Hz. Ömer "bunları sen mi besteliyorsun" deyince şair "evet" dedi. Bunun üzerine Hz. Ömer karşıdaki kişiyi fazla incitmeden dolaylı ve mizahî yoldan şikayetini "bu şarkıları (kendisini kast ederek) el-Hattab'ın develerinin arkasında söyleyen ne güzel olur" diyerek dile getirmiştir.²³⁴

Buna benzer çok fazla örnek görmek mümkündür Hz. Ömer'in hayatında. Yine bir gün Hz. Ömer bir cariyeye "Beni hayrı yaratan, seni ise şerri yaratan yarattı" dediğinde cariyeye ağlamaya başladı. Bunun üzerine Hz. Ömer "hayrı da şerri de yaratan Allah değil midir" diyerek şaka yaptığını ifade etmiştir.²³⁵

Hz. Peygamber çevresindeki insanlara güler yüzle yaklaşmış ve onlara yeri geldiğinde kimseyi kırmadan şakalar yapmıştır. Aynı şekilde Hz. Muhammed'e de şakalar yapıldığı olmuştur. Bunlardan biri de Hz. Ömer ile yaşanan şu hadisedir. Bir

²³² Doğan, **Raşit Halifelerin Mizah ve Nükte Anlayışları**, 97-99.

²³³ Uz, **İslam Kültüründe Mizah ve Türk Edebiyatındaki Yansımaları: Cevâmiu'l-Hikâyât Örneği**, 25. Ayrıca bk. Günday, **Sahabe Neslinin Yetkin Mizah Ustası: İbn Ebû 'Atîk**, 161.

²³⁴ Doğan, **Raşit Halifelerin Mizah ve Nükte Anlayışları**, 99-102.

²³⁵ Doğan, **Raşit Halifelerin Mizah ve Nükte Anlayışları**, 103.

gün Tebük seferinde Avf b. Mâlik Hz. Muhammed'in bulunduğu küçük bir deri çadıra gelir ve selam verir. Selamını aldıktan sonra Hz. Peygamber: “İçeri gir” demiştir. Avf b Malik ise “Bütün vücudumla mı yoksa yarısıyla mı ya Rasulullah?” deyince “Evet, bütün vücudunla” diyerek karşılık verir. Yine bir gün Hz. Ömer, Hz. Hasan ve Hüseyin'i Hz. Muhammed'in iki omuzuna oturmuş halde görünce onlara: “Altınızdaki at ne kadar kıymetlidir?” diye şaka yapar. Hz. Ömer'in, Hasan ve Hüseyin'e bu hitabının ardından Hz. Muhammed: “Onlar da ne iyi binicidirler!” diyerek karşılık vermiştir. Burada da Hz. Muhammed kendisinin bir bineğe benzetilmesine kızmamış, bunu güzel bir şaka olarak görüp karşılık vermiştir.²³⁶

Sahabiler Hz. Muhammed'e yer yer bazı şakalar yapmışlardır. Bunlardan biri de şu şekilde anlatılmaktadır: Bir gün Hz. Muhammed, yüzü asık bir şekilde evinden mescide çıkar. O'nun bu halini gören sahabeden biri “Ben şimdi Rasulallah'ı güldürürüm diyerek O'na bir soru sorar ve der ki. “Ya Rasulallah! Deccal geldiğinde herkes aç olacakmış, Kendisini o millete inandırmak için de insanlara yemek teklif edecekmiş, öyle mi? Eğer biz o günlere erişsek, ona inanmış gibi yapıp verdiği yemeği yesek sonra da sana inanmıyoruz desek, caiz olur mu?” Bu soru üzerine Hz. Muhammed tebessüm etti ve “Allah, mü'minleri onun yemeğine muhtaç etmez” buyurdu.²³⁷

Hz. Osman'ın hayatına bakıldığında aynı şekilde yumuşak huyluluğunun yanında şaka ve mizaha da olumlu baktığı ve mizaha müsamaha gösterdiği görülmektedir. Hz. Osman, bahsi geçecek olan Nuayman örneğinde de bu tavrını ortaya koymuştur.²³⁸

Hz. Muhammed'in etrafında bulunan insanların hayatları incelendiğinde, onların da mizaha yer verdikleri görülmektedir. Hz. Ebubekir'in, Hz. Ali'nin, Zeyd. B. Sabit'in, Hz. Osman'ın hayatlarında mizah unsurlarına rastlanmaktadır. Ciddi ve katı gibi görünen Hz. Ömer'in de hayatında mizaha dair örnekler görmek mümkündür. Örneğin bir gün bir bedevinin namaz kıldığını fakat namazını ciddiyetsiz bir şekilde kıldığını görür. Bedevi namazını bitirdiğinde “Ey Allah'ım

²³⁶ Doğan, **Peygamber ve Mizah**, 199.

²³⁷ Uz, **İslam Kültüründe Mizah ve Türk Edebiyatındaki Yansımaları: Cevâmiu'l-Hikâyât Örneği**, 22.

²³⁸ Doğan, **Raşit Halifelerin Mizah ve Nükte Anlayışları**, 104-105.

beni hurilerle evlendir” diye dua etmiştir. Bunu duyan Hz. Ömer gördüğü yanlışlığı latife ile düzeltmek istemiş ve “Be adam, Parayı iyi ödemedin, ancak dünür olduğun kadının daha kıymetlisine talip oldun” demiştir. Buna benzer birçok örneği sahabilerin hayatında görmek mümkündür. Bu da insanların fitri olarak mizahı kendilerinde bulundurmış olmalarını ve Hz. Muhammed ile birlikte mizahın ölçülerine uyarak hayatlarında yer verdiklerini göstermektedir.²³⁹

Hz. Ali ise mizah konusunda bazı tedbirlerin alınması gerektiğini savunarak fazla mizahın vakarı azalttığını, aşırıya kaçıldığı zaman kişinin aklına zarar vereceğini, mizahı yapan kişinin hafife alınacağını söylemiştir. Fakat bunun yanında Hz. Ali’nin hayatında mizah örnekleri görülmektedir. Çünkü Hz. Ali her şeyde olduğu gibi mizahın da bir ölçüsü olduğunun üzerinde durmuştur. Hz. Ali gerektiği zaman mizahi yönü ile insanlara cevap vermiştir. Bir gün kaba ve küstah bir insan Hz. Ali’ye gelerek “Neden Ebu Bekir’in ve Ömer’in halifelikleri esnasında halk hiçbir kavga, karışıklık, husumet ve cinayeti bilmezken senin ve Osman’ın hilafeti zamanında bunların hepsini yaşadı” dedi. Hz. Ali gülerek adama şu şekilde cevap verdi. “Ben ve Osman, Ebu Bekir’e ve Ömer’e yardımcı idik. Benim ve Osman’ın yardımcıları ise sen ve senin emsallerin”²⁴⁰

Sahabenin hayatına bakıldığında, birçoğunda mizaha dair bir şeyler bulunabilir. Daha önce bahsedildiği gibi mizah, Arap kültüründe var olan bir durumdu ve Hz. Muhammed ile birlikte daha güzel bir noktaya taşınmış oldu. Fakat sahabe arasında öyle bir kişi vardı ki kendini şakacı sahabe olarak tanıtmıştır. Ashab arasında da şakacı olarak bilinen bu kişi Ensar’dan Nuayman’dır.²⁴¹ Nuayman hakkında anlatılacak çok şey vardır fakat özetle şunlar söylenebilir. Nuayman’ı Hz. Muhammed ne zaman görse gülmekten kendini alıkoyamazdı ve onun arkasında dururdu ve onu savunurdu.²⁴² Nuayman’ın hayatına bakıldığında hayatının her döneminde, halifeler döneminde dahil şakalar yaptığı görülmüştür.²⁴³ Onun

²³⁹ Doğan, **Peygamber ve Mizah**, 200.

²⁴⁰ Doğan, **Raşit Halifelerin Mizah ve Nükte Anlayışları**, 106.

²⁴¹ Uz, **İslam Kültüründe Mizah ve Türk Edebiyatındaki Yansımaları: Cevâmiu’l-Hikâyât Örneği**, 24.

²⁴² Gazâlî, **İslâm Ahlâkı**, 109.

²⁴³ Doğan, **Peygamber ve Mizah**, 200-201.

şakalarından bazılarından bahsetmek gerekir. Birkaç başlık altında bu hikayelere değinilecektir.

Nuayman ile ilgili anlatılan bir hikâye şu şekildedir. Mahreme b. Nevfel âmâ olan bir sahabedir. Etrafın kalabalık olduğu bir vakitte mescitte otururken küçük abdest bozma ihtiyacı gelmişti. İhtiyacını tek başına giderecek durumda olmadığı için eğilip başka kişiden yardım istemişti. Bu kişi de Nuaymandı. Nuayman muzipliğini yaparak ben senin ihtiyacını gideririm dedi ve koluna girdi. Etrafta birkaç tur attıktan sonra işte burası tenhadır diyerek ihtiyacını gidermesini söyledi. Fakat mahreme oranın hala mescidin içi ve kalabalık bir yer olduğunu bilmediği için ihtiyacını orada gidermeye başladı. Tabi etraftakiler ne yapıyorsun ayıp değil mi gibi bağrışmalarla hemen durdurdu. Mahreme durumu anlayınca çok utandı ve “beni buraya kim getirdi? Azap göresice” diyerek söylendi. Sahabîler kendini Nuayman’ın getirdiğini söylediler. Mahreme o anda sinirle “onu bir bulursam asam ile kafasını yaracağım” diye yemin etmiştir.

Aradan epeyce zaman geçti ve artık her şey unutulmuştu. Bir gün Mahreme’nin mescide geldiğini gören Nuayman, hemen yanına kimliğine gizleyerek gider ve eski yaşadığı hikâyeyi ona hatırlatır. Ardından da seni Nuayman’a öcünü alman için götürebilirim diyerek onu kandırır. Kolundan tutar ve Hz. Osman’ın arkasına geçer. İşte Nuayman budur der. O esnada Hz. Osman namaz kıldığı için hiçbir şey duymamıştı. Mahreme asasını sımsıkı tuttu ve tüm gücüyle asasını Hz. Osman’ın kafasına indirdi. Hz. Osman’ın kafası yarıldı. Orada bulunan insanlar sen ne yaptın diye tekrar Mahreme’nin üzerine yürüdüler. Olan biteni Mahreme anlattı. Kendisini oraya başka birinin getirdiğini söyleyince o kişinin Nuayman olduğunu söylediler. Sonra da Mahreme “Ne olur beni bu adamdan kurtarın, bu adam bana eziyet ediyor” diyerek sahabîlerden yardım istemiştir. Bunun üzerine sahabîler gülüşmeye başladılar.²⁴⁴ Bunun üzerine Mahreme’yi Hz. Osman’ın “Bırakın onu, cezasını Allah versin! Ne yapalım ki Bedir gazisidir” dediği de rivayet edilmiştir.²⁴⁵

²⁴⁴ Celalzâde, 1558: 534/a, Aktaran; Uz, **İslam Kültüründe Mizah ve Türk Edebiyatındaki Yansımaları: Cevâmiu’l-Hikâyât Örneği**, 24. Ayrıca bk. Doğan, **Peygamber ve Mizah**, 200-201.

²⁴⁵ M. Yaşar Kandemir, “Nuayman b. Amr”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**. (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 33: 220.

Şakacılığı ile tanınan Nuayman hakkında Hz. Muhammed'e bile şaka yaptığı şöyle bir hikâyede anlatılır. Anlatılana göre, Medine'ye turfanda veya iyi bir şey gelirse onu hemen Hz. Muhammed'e hediye olarak almış. Fakat parası olmadığı için de veresiye almış. Ödeme zamanı geldiğinde ise, Hz. Muhammed'e giderek hediyesinin borcunu istemiş. Hz. Muhammed, "sen onu bana hediye etmiştin ne oldu?" dediğinde ise "Bu güzel şeyi sana layık gördüm fakat param olmadığı için de böyle bir şey yaptım," dermiş. Hz. Muhammed de Nuayman'ı tebessümle gülerek karşılar ve ona hiç kızmamış.²⁴⁶

Nuayman ile ilgili daha anlatılabilecek pek çok hadise vardır. Tamamının burada zikredilmesine gerek yoktur. Anlatılan bu hadiselerden başka, kendine ait olmayan deveyi kesmesi, içkiden dolayı ceza alması, bir arkadaşını yemek vermediği için köle diye satması gibi hadiseler vardır. Bunların tamamı asr-ı saadet dönemi mizah anlayışına örnek oluşturmaktadır.²⁴⁷

Nüktedan kimliği ile bilinen sahabilerden biri de İbn Ebû 'Atik'tir. Bir gün Hz. Aişe Kureyşli iki kabilenin arasını sulh etmek için katıra binip yola çıkmıştır. Bir mahalleden geçerken İbn Ebû 'Atik karşısına çıkar ve nereye gittiğini sorar. Hz. Aişe ise anlaşmazlık içinde olan iki kabilenin barıştırılması için gittiğini söyler. İbn Ebû 'Atik ise "Allah rızası için geri dönün. Çünkü deveye binip gittiğiniz o günde (Cemel vakası) meydana gelen hadiselerin yaraları sarılmış değildir. Şimdi deve değil de katır üzerinde gidiyorsun. Kim bilir bu sefer başımıza ne tür hadiseler gelecek" demesi üzerine Hz. Aişe gülerek yoluna devam etmiştir.²⁴⁸

Bir gün İbn Ebû 'Atik, yakın bir dostuna ait çok küçük bir bahçe görür ve dostuna şunu söyler. "Kıç kadar olan bu bahçeyi bir osuruk bile gübreleyebilir." Bir keresinde de simsiyah bir kadını görmesi üzerine "Bu kadındaki siyahlık, yeryüzünün bütün dilberlerine ben niyetine dağıtılsa yeter de artar bile" demiştir.²⁴⁹

İbn Ebû 'Atik hakkında 40 adet anekdot zikredilmiştir. Birçok yerde muhteşem zekasını kullanarak verdiği cevaplar ile mizah yoluyla çok güzel mesajlar

²⁴⁶ Canan, **Hadis Ansiklopedisi, Kütüb-i Sitte**, 15: 52.

²⁴⁷ Akpınar, **Zihinsel Özürlülük Açısından Şakacı Sahâbî Hz. Nuayman Adlı Eser Üzerine**, 175-181.

²⁴⁸ Günday, **Sahabe Neslinin Yetkin Mizah Ustası: İbn Ebû 'Atik**, 162.

²⁴⁹ Günday, **Sahabe Neslinin Yetkin Mizah Ustası: İbn Ebû 'Atik**, 163.

vermiştir. Bir gün yolda oyun oynayan çocuklara “Sizden ayrıldıktan sonra hayatın tadı tuzu kalmamıştır” diyerek çocukluk çağının önemi hakkında mesaj vermiştir. Bu yönüyle mizahın şekillenmesi ve sonraki dönemlere doğru bir mizah anlayışının taşınmasına çok önemli katkısı olmuştur.²⁵⁰

Sahabe dönemindeki mizah anlayışı çocuklarda dahi kendini belli etmektedir. Bir gün Hz. Ömer, Abdullah b. Zübeyir'in (ö. 73/692) de olduğu bir grup çocuğun yanına geldi. Hz. Ömer'i gören tüm çocuklar kaçtı fakat Abdullah b. Zübeyir kaçmadı. Hz. Ömer de neden kaçmadın diye sorduğunda Abdullah b. Zübeyir, "Ey müminlerin emiri, suç işlemedim ki korkayım, yol da dar değil ki kaçarak yol vereyim." diyerek Hz. Ömer'e nükteli bir hazır cevap vermiştir.²⁵¹

Sahabe kendi aralarında şakalaşırken bazen ibadetlere ve Kur'an-ı Kerim'e taşıdığı bile olmaktaydı.²⁵² Bir gün gözlerinden biri görmeyen bir sahabe imamın arkasında namaza durur. Bu esnada imam “Biz ona iki göz vermedik mi” (el-Beled 90/8) ayetini okumaktaydı. Bir gözü kör olan sahabe hemen araya girer ve “Hayır, Yemin ederim ki bana bir tane verdi. İşte şimdi tutturamadın imam efendi” demiştir.²⁵³

4. ASR-I SAADETTE SONRA MİZAH

Asr-ı saadetten sonraki mizah anlayışına bakıldığında hem var olan geleneğin devam ettiğini hem de Hz. Muhammed ile tekrar şekillenen yeni bir gelenek olduğu görülür. Daha sonraki dönemlerde mizah, özellikle Abbasî ve Emevî döneminde bir disiplin haline gelmiştir. İlerleyen zamanlarda ise edebiyat içerisinde müstakil bir başlık haline getirilmiştir.²⁵⁴

İslam dininin tebliğcisi olarak Allah tarafından vazifelendirilen Hz. Muhammed belirli ölçüler içerisinde mizahı tasvip etmiş ve hayatında tatbik etmiştir. Bu mizah anlayışı bir gelenek halinde devam etmiş ve halifeler döneminde etkisini

²⁵⁰ Günday, *Sahabe Neslinin Yetkin Mizah Ustası: İbn Ebû 'Atîk*, 186.

²⁵¹ Doğan, *Raşit Halifelerin Mizah ve Nükte Anlayışları*, 103.

²⁵² Rosenthal, *Erken İslam'da Mizah*, 52.

²⁵³ Uz, *İslam Kültüründe Mizah ve Türk Edebiyatındaki Yansımaları: Cevâmiu'l-Hikâyât Örneği*, 24.

²⁵⁴ Mehmet Naim Çapraş, *İslam Hukukunda Mizah* (Yüksek Lisans Tezi, Dicle Üniversitesi, 2014), 123.

göstermiştir. Daha sonra ise işin ustası denebilecek türden mizahçılar Emevî döneminde ortaya çıkmıştır. Ayrıca toplum da bu durumdan memnun olmuş ve boş zamanların büyük ilgi odağı olmuştur. Mizahın meslek haline gelmesi de bu dönemlerde başlamıştır.²⁵⁵

Şunu da ifade etmek gerekir ki Emeviler dönemi her ne kadar İslam'ın disiplinel bir yapı kazanmasında etkisi olsa da bu dönemde görev yapan 14 halifenin sosyal hayata farklı boyutlar getirmesi kadar bazı sıkıntılara da sebep olduğu söylenebilir. Mesela yabancılarla mücadelelerin getirdiği çekişmeler ya da bazı halifelerin zevklerine ve konforlarına düşkün olması ortaya mizah anlayışı da dâhil olmak üzere farklı anlayışlar çıkarmıştır. Bunların başında da mizahi anlayışın şekillenmesi gelmiştir. Çünkü insanlar rahat ve konfor ile gece sohbetlerine, güldürü unsurlarına daha çok yer vermeye başladılar ve bir sektör haline getirdiler. Emeviler dönemi mizah anlayışı ve mizah tarzları ile ilgili çok fazla detaylı bilgiler mevcuttur.²⁵⁶

Emevi halifelerinin ilki olan Muâviye b. Ebî Süfyan hem dahi olması hem belagat yönüyle hem de fasih konuşması ile meşhurdur. Bu sebeple sohbetlerinde ve konuşmalarında espri ve nüktelere çok yer verirdi. Bir gün Rebîa b. Hasan Yerbûî isminde bir emîr ev yapmak ister. Bu evi yapmak için de Muaviye'den yardım talep eder. İçerisinde 12 bin direk göndermesini içeren yardım talebini bir elçi ile Muaviye'ye gönderir. Muâviye çok sayıda direk talep edildiğini görünce şaşırır ve gelen elçiye şu sözlerin yazdığı bir mektup vererek onu tekrar gönderir. “Basra’da bir ev mi, yoksa evine Basra’yı mı yapacaksın?”²⁵⁷

Çalışmamızda daha önce de yer verilen Rosenthal'in Müslüman mizahı üzerine yaptığı çalışması incelendiğinde, Hz. Peygamberden sonra da mizahın devam ettiği görülmektedir. Mesela “Eşeb Efsanesi” başlığı altında Emevîler dönemine kadar olan mizahçıları incelemiş ve bunlardan en belirginini ve hakkında en çok bilgi bulunan ismi yani Ağgözlü Eşeb'i hakkında 161 tane hikâyeye yer vererek anlatmıştır. Çünkü Eşeb'i İslam mizah anlayışına yüzyıllarca kaynak olmuş biri

²⁵⁵ Altınay, **İslam Mizahının Ortaya Çıkışı ve İlk Örnekleri I**, 84.

²⁵⁶ Yusuf Doğan, “Emevîler Döneminde Mizahı Etkileyen Faktörler”, **İslâm, San'at, Tarih, Edebiyat ve Mûsikîsi Dergisi (İstem)** 4/8 (2006): 210.

²⁵⁷ Doğan, **Emevîler Döneminde Mizahı Etkileyen Faktörler**, 213.

olarak görmüştür.²⁵⁸ Eşeb'in yapmış olduğu bu şakalar genelde din eğitimi anlayışına uygun çerçevededir. Eşeb'in ise bu şakaları yapacak cesareti bulması ise İslam'ın buna müsaade ettiğinin bir göstergesi olabilir.

Asr-ı Saadet döneminde ele alınan sahabeden biri de Nuayman'dır. Kendisi içki de içen biri olduğu için ve bu hatasını tekrarladığı için had cezası da almış bir kişidir. Bu olay üzerine Hz. Ömer'in Nuayman'a "Allah seni rezil etsin" demesi üzerine Hz. Muhammed "Onun hakkında hayır dileyin çünkü onu Allah ve Rasulü sever" diyerek korumuştur. Bu sahabenin şakacı tavrı asr-ı saadetten sonra da devam etmiştir.²⁵⁹ Halifeler döneminde Hz. Osman'a yaptığı şakaya daha önce değinilmişti.

Halifeler döneminde Nuayman ile ilgili yaşanan şu hadiseye de değinmek gerekir. Bir gün Nuayman, Hz. Ebu Bekir ve arkadaşı Suveybit (ikisi de bedir savaşına katıldılar) ile ticaret maksadıyla Busra'ya gittiler. Nuayman'ın kervandaki vazifesi yiyecek işleri ile ilgilenmekti. Bir gün Suveybit, Nuayman'dan yiyecek bir şeyler istedi. Nuayman ise Hz. Ebu Bekir gelene kadar veremeyeceğini söyledi. Suveybit bu söze kızdı ve "Vallahi ben de seni kızdırmasını bilirim!" diyerek başka bir kervanın bulunduğu yere gitti. Nuayman gibi yakın bir arkadaşı, kendisine yiyecek vermediği için ona ağır bir ceza verecekti. Kervanın olduğu yere ulaştığında orada bulunanlara şöyle dedi. "Benim genç, güçlü bir Arap kölem var, satın alırmısınız?" Adamlardan biri "Anlaşmamıza bağlı, eğer uzlaşabilirsek elbette alırız." diyerek cevap verdi. Suveybit de "Fakat benim kölem çok gevezedir, olur da size, ben köle değilim derse sakın ona inanmayın. Bu yüzden de almamazlık yaparsınız bana karşı şımarıklığı artar. Almayacaksanız da şimdiden söyleyin" der. Bunun üzerine adam "Hayır, biz alırız, bu konuda kendisini dinlemeyiz" der ve Suveybit'e on genç dişi deve vererek satın alır. Süveybit develeri önüne alarak Nuayman'ın yanına geldi ve Nuayman'ı göstererek "İşte benim kölem budur" dedi. Nuayman ise bu duruma şaşırarak "Bu adam yalan söylüyor, ben köle değilim hür bir insanım," dediyse de kervan sahipleri, "biz bu konuda uyarıldık. Senin böyle diyeceğini zaten öğrenmiştik, haydi yürü" diyerek Nuayman'ın boynuna ip takıp götürdüler. Hz. Ebu Bekir geldiğinde bu durumu hemen kendisine anlattılar. Ebu Bekir de arkadaşlarıyla

²⁵⁸ Rosenthal, *Erken İslam'da Mizah*, 62-207.

²⁵⁹ Altınay, *İslam Mizahının Ortaya Çıkışı ve İlk Örnekleri* 1: 85.

birlikte hemen kervanın yanına gidip durumu anlattılar. Develeri vererek Nuayman'ı geri aldı. Sonra Hz. Muhammed'e durumu anlattılar. Hz. Muhammed ve ashabı bir yıl boyunca bu olaya güldüler.²⁶⁰

İslam kültürünün getirmiş olduğu mizah örnekleri incelendiğinde pek çok isim ile karşılaşılabilir. Bunlardan biri de Nasrettin Hoca'dır. Onun mizah anlayışına birkaç örnek verecek olursak;

Hoca, mahallelerindeki mescidin müezzinliğini yaparmış. Bir gün, onun sokakta koşa koşa ezan okuduğunu görenler Hoca'ya sormuşlar.

Hoca Efendi, neden böyle ezan okuya okuya oraya buraya koşuyorsun?

Hoca, gayet ciddi cevap vermiş: “Sesim nerelere kadar gidiyor, onu anlamak istiyorum.”

²⁶⁰ Ahmed, **Müsned**, 44: 284.

ÜÇÜNCÜBÖLÜM

DİN EĞİTİMİNDE MİZAH

1. EĞİTİM VE MİZAH

Mizahın çok çeşitli tanımları yapılmıştır. Bu tanımlardan biri de “içerisinde bir mesaj barındıran güldürü” şeklindedir. Başka bir tanım ise şu şekildedir: “Hakiki hikmetlerin eğlence kisvesiyle örtülmesi ve gizlenmesiyle yapılan şeye mizah denir.”²⁶¹ İçerisinde mesaj barındıran her şeyin eğitimle ilgili bir yönü vardır. Mizahın da vermek istediği mesajları olması münasebetiyle eğitimle herhangi bir şekilde irtibatı mevcuttur. Çünkü mizahta eğlenceli bir yön vardır ve bu yön hem öğrencinin ilgisini çekmekte hem de dağınık dikkatin toplanmasına katkı sağlamaktadır. Bu gibi özellikleri itibarıyla mizahın eğitim alanında bir eğitim yöntemi olarak kullanılmasının faydalı olacağı düşünülmektedir. Ancak öğrencilerde farklı yeteneklerin ve becerilerin geliştiği dönemler vardır. Bu dönemlerin bilinmesi ve eğitim materyallerinin bu doğrultuda kullanılması önemlidir. Örneğin kalem tutma eğitimin başlangıcında kazandırılması gereken bir beceridir. Bu beceri ilk dönemlerde kazandırılmayıp bunun yerine ileri dönemlerde kazandırılması gereken bir beceri olan güzel yazı yazma teknikleri öğretilmeye çalışılırsa bu doğru olmaz. Mizah da böyledir, soyut düşünmeye başlayan çocukta gelişim gösterir ve yaş ilerledikçe mizahi unsurlara ihtiyaç ve ilgi artar.²⁶² Bu demektir ki mizah için belli bir dönem vardır ve bu dönemin tespit edilmesi önemli bir hadisedir.

Eğitimin bünyesinde mizahın yer almasını sağlayacak bir takım etkenler mevcuttur. Bu etkenleri mizahı yapılandıracak olan kişi, mizaha yönelik tutum ve insanların ahlaki değer ve inançları şeklinde belirlemek mümkündür.²⁶³ Bu sebeple mizah ile eğitim arasındaki ilişki konusunda söylenen sözlerin tam olarak ispat edilebilme imkânı yoktur. Ancak mizahın eğitimde kullanılmasının öğrenmeyi hızlandırma ve öğrencinin ilgisini çekme açısından pek çok faydalar sağlayacağı açıktır. Bu sebeple bu bölümde mizahın eğitim sürecine ne tür katkılar

²⁶¹ Dağlar, **Mizâhın Hikmeti: Türk Tasavvuf Edebiyatında Mizâhî Metinlere Yazılan Şerhler**, 11.

²⁶² Nurullah Aykaç, Eğitim Sürecinde Mizah ve Ortaokul Türkçe Ders Kitaplarında Mizahi Unsurlar, **Sosyal Bilimler Dergisi**, 27 (2018): 434.

²⁶³ Elif Emine Balta, Eğitimde Mizahın Kullanımına İlişkin Öğretmen Tutumları, **Elementary Education Online** 15 (2016): 1271.

sağlayabileceği ve mizahın hangi yöntem ve tekniklerle kullanılabileceğinden bahsedilecektir.

1.1. MİZAHIN EĞİTİME KATKISI

Hayatın her alanında olduğu gibi eğitim aracı olarak da mizahın kullanılması önemlidir. Eğitimcilerin, anne-babaların ve kitle iletişim araçlarının çocuklara doğru mizah örnekleri sunması, çocukların zihinsel gelişim süreçlerini desteklemesi, iletişim kurma becerilerini artırması ve öz güven kazanmalarını sağlaması açısından oldukça önemlidir.²⁶⁴

Mizahın planlı ve disiplinli bir şekilde kullanılmasının eğitim sürecine ve öğrenciye birçok fayda sağlayacağı çeşitli çalışmalarda ortaya konmuştur. Bunlardan birisi ise şu şekilde açıklanmıştır.

- Öğrenci topluluk karşısında rahat konuşabilme, konuşurken dinleyenlere zevk verme becerisi kazanır.
- Gülmecelerin her türündeki ses ustalıkları öğrencinin Türkçeyi daha doğru ve işlek kullanmasını sağlar.
- Öğrenci, sözcükleri, deyimleri ve atasözlerini doğru yerde kullanmayı öğrenir.
- Gülmecelerden yararlanmasını öğrenen öğrenci, verdiği örneklerle düşüncelerinin inandırıcılığını kuvvetlendirir.
- Sesini güzel ve etkili kullanma yeteneği kazanır.²⁶⁵

Mizahın hem evde aileler tarafından kullanılması hem de eğitimcilerin öğrencilerine karşı mizahı kullanması oldukça önemli bir husustur. Son zamanlarda bu konuda yapılan çalışmalar artmış, toplum ve okul kültüründe mizahın artması gerektiği savunulmuştur.²⁶⁶ Çünkü öğrenciler mizah sayesinde, hayatları ile daha

²⁶⁴ Teker, **Eğitim Yönetiminde Mizah Tarzı ve İş Doyumu İlişkisi**, 543.

²⁶⁵ Hülya Pilancı, **Çağdaş Eğitimde Halk Edebiyatının Kullanılması**, (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 1998), 27.

²⁶⁶ Marius Costel Esi, **The Necessity Of Using Humour In The Teaching Activity**, **International Journal of Social and Educational Innovation (IJSEIro)**. 4/8 (2017): 59.

kolay bağ kurdukları için bilgiyi akılda kalıcı hale getirirler.²⁶⁷ Ayrıca mizahın kullanılması stresi yok ettiği gibi, öğrencideki konuşma ve soru sorma korkusunu azaltmaktadır. Öğrencileri daha özgüvenli, iletişime açık ve katılımcı yapmaktadır. Mizah aynı zamanda öğrencilere, olumsuz olaylarla ve hislerle mücadele etmeyi ve başa çıkma becerisini kazandırır.²⁶⁸

Mizahın eğitim sürecine katkısı ile alakalı yapılan çalışmalarda öğretmen tutumları da göz önüne alınmıştır. Öğretmenlerin birçoğu tarafından, özellikle sınıf öğretmenleri gibi eğitim süreçleri doğrudan öğrenci ilişkisine dayalı olan branşlarda, mizahın eğitim sürecine önemli katkısı olduğu vurgulanmıştır. Eğitim ortamında olumlu iklim oluşması, mizah sayesinde mümkün olabileceği öğretmenler tarafından ifade edilmiştir.²⁶⁹

Modern eğitim yapısı, mizah ile eğitim anlayışının oluşmasına ciddi katkı sağlamıştır. Geleneksel metoda karşı olarak da ortaya çıktığı söylenebilecek olan mizah eğitimi, en başta öğrencilerin sorgulamalarını artırmaktadır. Geleneksel metotta fazla yer almayan sorgulama, modern metotta kullanılan mizah gibi yöntemler sayesinde eğitimde kendine yer bulabilmiştir.²⁷⁰

Mizahın eğitimci ile öğrenci arasındaki bağı kuvvetlendirdiği bilinmektedir. İletişimi kuvvetli olan öğrenciler, kendilerini daha rahat ifade etme imkânı bulmakta ve daha rahat soru sormaktadırlar. Soru soran ve sorgulayan bir öğrenci de eğitim sürecinde daha hızlı ilerlemektedir. Eğitimci ile öğrencinin arasındaki bu iletişimin kuvvetlenmesine katkı sağlayabilecek en önemli araç ise mizahtır.²⁷¹

Mizahın eğitimdeki rolü birçok çalışmada izah edilmeye çalışılmıştır. Her bir çalışma, mizahın eğitimdeki önemine vurgu yapmaktadır. Mizah, sadece güldürmekle kalmaz, öğrencinin hayal kurmasına, düşünmesine, neden-sonuç ilişkisi

²⁶⁷ San Bolkan, - Darrin J. Griffin, - Alan K. Goodboy, Humor In The Classroom: The Effects Of Integrated Humor On Student Learning, **Communication Education** 67/2 (2018), 154.

²⁶⁸ Nedim Teker - Mustafa Çelikten - Fatma Halavuk, Eğitim Yönetiminde Mizah Tarzı ve İş Doyumu İlişkisi, **Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi** 8 (2018): 543.

²⁶⁹ Balta, Eğitimde **Mizahın Kullanımına İlişkin Öğretmen Tutumları**, 1277.

²⁷⁰ Bayram Aşlıoğlu, Mizahın Anlamı ve Eğitimdeki Yeri, **Bayburt Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, Eğitim Felsefesi Özel Sayı-I (2013): 224.

²⁷¹ Franklin Thambi Jose.S, - Samikkanu Jabamoney, “Effective Teaching With Humor”, Proceedings of ISERD International Conference, (Thailand, 16 Mayıs 2015), 61-62.

kurmasına, öğrendiğini içselleştirmesi gibi birçok sonuca zemin hazırlayacak etkiye sahiptir. Eğitim sürecinde mizah unsurunun kullanılması, bilginin yapılandırılmasını, kodlanmasını, hatırlanmasını ve bellekte tutulmasını kolaylaştıracaktır. Mizah, öğrenciyi güdüleyerek dersin tekdüzelikten kurtulmasını sağlar. Böylelikle hareketli bir eğitim ortamı hazırlanmış olur. Ayrıca mizah, sınıf atmosferini yumuşatır ve olumlu iklim ortamında öğrenme imkânı oluşturur.²⁷² Sınıfta mizah ile eğitimin verildiği bir araştırmada, beş öğretmen, uyguladıkları dersler hakkında öğrencilerin bilgileri daha iyi hatırladıkları üzerinde hem fikir olmuşlardır.²⁷³

Mizah konusu üzerine yapılmış önemli çalışmalardan biri de üniversite öğrencileri üzerinde mizah kullanımının sınavlarda daha iyi sonuçlar almalarına yol açtığını gösteren çalışmadır. Bu çalışmada iki öğretmen seçilmiştir. Biri dersinde karikatür müzik gibi mizah unsurları kullanırken diğer öğretmen dersinde hiç mizah kullanmamıştır. Netice itibarıyla mizah kullanılan sınıftaki bilgilerin daha kalıcı olduğu ve sınav başarısını olumlu yönde etkilediği sonucu ortaya çıkmıştır.²⁷⁴ Ortaokul öğrencileri üzerinde yapılan çalışmalarda da aynı sonuçlar elde edilmiştir.²⁷⁵

Dil öğretiminde mizahın kullanılması etkili bir araçtır. Mizah ile dil öğretimi konusunda yapılan araştırmalar, öğrencilerin dil öğrenmede mizahı kullanmaya yönelik olumlu tavır sergilediklerini ortaya koymaktadır. Bu çalışmalarda, yapılan mizahın % 80 oranında öğrencilerin dikkatlerini toplamaya yardımcı olduğu ve % 71 oranında da mizahın zor materyalleri öğrenmeye katkı sağladığı belirtilmiştir.²⁷⁶

Mizah konusu psikoloji alanın da konusu olmuştur. Hatta psikoloji alanında yapılan çalışmalar eğitim alanında yapılan çalışmalardan daha fazladır. Bu sebeple bu alanın araştırmaları sonucunda farklı tanımlamalar yapılmış ve mizah ile ilgili

²⁷² Balta, Eğitimde **Mizahın Kullanımına İlişkin Öğretmen Tutumları**, 1270.

²⁷³ John A. Huss, Getting Serious About Humor: Attitudes of Secondary Teachers Toward the Use of Humor as a Teaching Strategy, **Journal of Ethnographic & Qualitative Research** 3 (2008): 32.

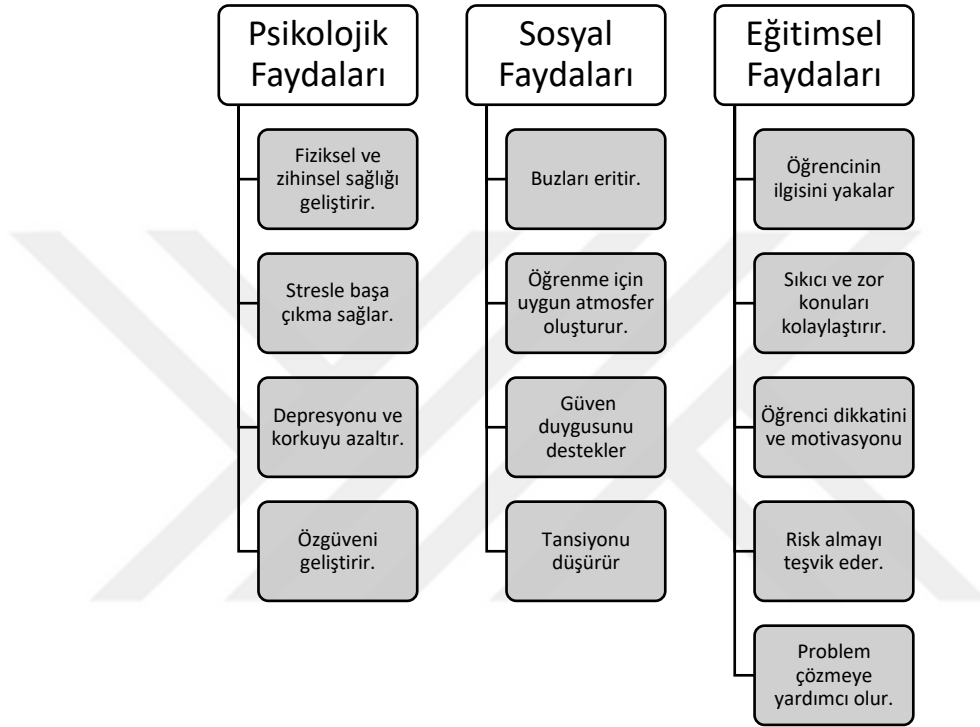
²⁷⁴ Avner Ziv, "Teaching and Learning with Humor: Experiment and Replication", **The Journal of Experimental Education** 57 (1988), 6.

²⁷⁵ Tanvi Sambrani, Sneha Mani, Maureen Almeida, Ewgeni Jakubovski, "The Effect of Humour on Learning in an Educational Setting", **International Journal of Education and Psychological Research (IJEPR)** 3/3 (2014), 54.

²⁷⁶ Rima Aboudan, Laugh and Learn: Humor and Learning a Second Language, **International Journal of Arts and Sciences** 3/3 (2009): 90.

farklı sonuçlar ortaya çıkmıştır.²⁷⁷ Farklı alanlarda çalışılmış bir kavram olan mizahın çeşitli faydalarının olduğu bilinmektedir. Bu faydalar psikolojik, sosyal ve eğitim olarak üç başlık altında toplanmıştır ve şu şekilde sınıflandırılmıştır.

Tablo 2. Mizahın Faydaları ²⁷⁸

Mizahın psikolojik, fizyolojik ve sosyal faydaları eğitim sürecinde de kullanılmalıdır. Eğitimde mizah kullanımı her ne kadar artmış olsa da yeterli düzeye ulaşmamıştır. Mizahın psikolojik rahatlamaya, fizyolojik olarak kas gevşemesine, solunum ve akciğer kasları gevşemesine, endorfin salgılanmasına önemli faydaları vardır. Bu aşamaların eğitim ortamına ne tür etkilerinin olabileceği düşünülmelidir.²⁷⁹

Genel olarak mizahın, insan kişiliğini geliştirdiği, dili geliştirdiği, kişiyi eleştiriye daha açık hale getirdiği, tutarlı ahlaki davranışlar gelişmesine ve esnek bir

²⁷⁷ Ünal Çakıroğlu-Fatih Erdoğan, “Öğrenme Sürecinde Mizahın Kullanımı ile İlgili Çalışmalarda Eğilimler”, 4th International Instructional Technologies & Teacher Education Symposium (Elazığ, 06-08 October 2016), ed. Yalın Kılıç TÜREL (Elazığ: Fırat Üniversitesi, 2016), 141.

²⁷⁸ Lei, S. A., Cohen, J. L. Ve Russler, K. M. Humor On Learning In The College Classroom: Evaluating Benefits And Drawbacks From Instructors' Perspectives. **Journal of Instructional Psychology**, 37/4 (2010): 328.

²⁷⁹ Jose.S, - Jabamoney, “Effective Teaching With Humor”, 61.

ortam oluşturmasına katkı sağladığı bilinmektedir. Mizahın, kendini ifade etme becerisi kazandırdığı, öğrenciye seçim imkânı bıraktığı böylelikle düşünmeyi daha aktif kıldığı, dil gelişimine ciddi katkı sağladığı gibi birçok faydasından bahsedilebilir.²⁸⁰

Eğitimde mizah konusu hakkında çok fazla çalışma olduğu görölmektedir. Bu çalışmaların odak noktası, mizahın hangi değişkenlerle ilişkilendirildiği ve ne tür etkisinin olduğunu ortaya koymaya yönelik olmuştur. Yine bu çalışmalardan çıkan sonuçlar eğitim sürecinin mizah yolu ile kolaylaştırıldığı ve kalıcılığının artırıldığı yönündedir.²⁸¹

Önemli olan meselelerden biri de eğitim sürecinde doğru mizah yönteminin ve uygun mizah içeriğinin kullanılmasıdır. Yanlış mizah bahsi geçen olumlu eğitim ortamını negatif yönde etkileyebilir. Bu sebeple mizahın, fiziksel görünüm, kalıtsal hareketler, kültürel kimlik, aile ile ilişkiler, din, gelenek veya ırksal konular ve alay ile ilgili olmaması önemli bir husustur.²⁸²

1.2. YÖNTEM VE TEKNİK OLARAK EğİTİMDE MİZAH

Etkili bir öğretmen olmak için bir sınıfı başarıyla düzenlemek, öğretimi en iyi şekilde uygulamak ve öğrencinin ilerlemesini izlemek gerekir. Bu süreçlerin doğru ve disiplineli bir yapıda ilerlemesine yardımcı olabilecek pek çok araç vardır. Bunlardan biri de eğitim sürecinin mizah ile desteklenmesi ile gerçekteşir. Mizahın faydalarından ve etkisinden bahsettikten sonra mizahın bir yöntem ve teknik olarak kullanılmasını incelemekte fayda vardır.

Mizah, her toplumda kendi kültür, örf ve adetlerine uygun olarak yapılmaktadır. Mizahı doğru anlamak ve yorumlamak için Türk kültürüne bakmak son derece önemlidir.²⁸³ Çünkü kültür, insanlara miras kalan gizli hazinelerdir. Değerli taşlar misali Türk kültüründen çıkarılabilecek değerli malumatlar vardır.

²⁸⁰ Aşılıoğlu, **Mizahın Anlamı ve Eğitimdeki Yeri**, 237.

²⁸¹ Çakıroğlu- Erdoğdu, **Öğrenme Sürecinde Mizahın Kullanımı ile İlgili Çalışmalarda Eğilimler**, 144.

²⁸² Huss, **Getting Serious About Humor: Attitudes of Secondary Teachers Toward the Use of Humor as a Teaching Strategy**, 35.

²⁸³ Doğan, **Raşit Halifelerin Mizah ve Nükte Anlayışları**, 97.

Türk kültürüne dair yapılan araştırmaların büyük çoğunluğu Nasreddin Hoca ile ilgilidir. İncili Çavuş, Bekri Mustafa gibi ana tip olarak değerlendirilebilecek karakterler hakkında çok az çalışma yapılmıştır.²⁸⁴ Dolayısıyla bu çalışmada Nasreddin Hoca örneklikleri daha çok yer alacaktır.

Bir gün Nasreddin Hoca evinin damında biriken diz boyu karları sabah namazı sonrası kürümeye başlamış. Bir ara dengesini kaybederek damdan düşüp bayılmış. Komşuları koşuşmuşlar.

“Çabuk bir doktor çağıralım” “Aman bir kırıkçı bulalım” “Sırtlanıp doktora götürelim” gibi sesler yükselirken bu kargaşada Hoca ayılıvermiş. Acıyan belini tutarak şöyle demiş:

“Bırakın münakaşayı. Çabuk bana daha evvel damdan düşmüş birini bulun”²⁸⁵

Bu hikâye Türk kültürünün içerisinde barındırdığı mizah yolu ile öğretim yönteminin bir örneğidir. Ayrıca bu şekilde mizahi bir anlatım tarzı, “başınıza olumsuz bir şey geldiğinde, o konuyu daha önce yaşamış bir kişiye sormak gerekir” şeklinde bir anlatım tarzından çok daha etkilidir.

Nasreddin Hoca gibi halk arasında herkesçe tanınan mizahi karakterlerin topluma bu yolla sağladıkları katkıların üzerinde önemle durulması gerekir. Türk kültürünün mihenk taşlarını oluşturan bu nüktedanların varlığı, mizahın etkili bir eğitim aracı olarak kullanıldığının örneklerindendir.

Ayrıca Nasreddin Hoca’nın eğitimcilik yönüne dair yapılan çalışmalar incelendiğinde onun mizahlarının, nüktelerinin eğitim maksadı taşıdığı görülür. Çünkü Nasreddin Hoca büyük bir eğitimcidir. Anlatılan her bir fıkrada onun eğitimci yönü ortaya çıkar. Her fıkrasında ayrı bir mesaj olduğu görülür. Nasreddin Hoca’nın

²⁸⁴ Abdulkadir Emeksiz, Türk Halkbilimi Mizah Araştırmalarına Dair Genel Değerlendirme, Tespit ve Teklifler, **Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic** 10/8 (2015): 989.

²⁸⁵ Dağlar, **Mizâhın Hikmeti: Türk Tasavvuf Edebiyatında Mizâhî Metinlere Yazılan Şerhler**, 13.

çağımıza ışık tutan bu yaklaşımı ve onun günümüze kadar hiç unutulmadan taşınması mizahın gücünün göstergesidir diyebiliriz.²⁸⁶

Mizahın eğitim ortamında yapılabilmesi ya yöntem ve tekniklerle gerçekleşebilir ya da eğitimcinin kişilik özelliği ile alakalı olabilir.²⁸⁷ Çünkü mizah bir zekâ ürünüdür. Dolayısıyla mizahın zekâ ürünü olarak ortaya çıkması kişilik özelliği ile alakalıdır ve konumuz ile doğrudan alakalı değildir. Eğitim sürecinde mizahın kullanılmasıdaki yöntem ve teknikleri belirleyen en önemli ölçüt ders araç gereçleri yani kitaplardır. Böylelikle kişilik özelliği uygun olmayan eğitimcilerin de eğitim materyalleri ile mizahi unsurları eğitim sürecinde kullanmaları bir disiplin haline gelecektir. Bu da öğrencinin derse olan ilgisini canlı tutacak ve öğrenmeye olumlu anlamda katkı sağlayacaktır.

Öğretmenin eğitim sürecinde mizahı kullanması her ne kadar kişilik özelliği ile alakalı olsa da bazı araştırmalar, eğitimcinin eğitimi programları ile öğretmenlerin mizah düzeylerinin yükselebileceğini ve öğretmenin bu konuda bir eğitim planı yapabileceğini ortaya koymuştur.²⁸⁸

Hızla gelişen dünyada eğitim sistemi de gelişmektedir. Yöntem ve tekniklerin gelişmesi ve uygulanması ile de eğitim kalitesi artırılmaktadır. Hazırlanan müfredat programlarında ve hazırlanan eğitim materyallerinde mizah unsurlarını artırmak, eğitim kalitesini daha nitelikli hale getireceği bilinmektedir. Bu konuda yapılan çalışmalarda özellikle Türkçe ders kitaplarında bu unsurlara yeteri kadar yer verilmediği görülmüştür.²⁸⁹

Özellikle fıkranın eğitim malzemesi olarak kullanılması eğitim ortamının daha canlı olmasını sağlayacak kolay bir yöntemdir. Kültürümüzde birçok fıkra örneği olması sebebiyle eğitim sürecinde kullanılması zor olmayacaktır. Bu konuda

²⁸⁶ Hakan Dedebaşı, **Nasreddin Hoca Fıkralarının Eğitim Yönünden Değerlendirilmesi**, (Yüksek Lisans Tezi, Dicle Üniversitesi, 2008), 2-3.

²⁸⁷ Aykaç, **Eğitim Sürecinde Mizah ve Ortaokul Türkçe Ders Kitaplarında Mizahi Unsurlar**, 434.

²⁸⁸ Huss, **Getting Serious About Humor: Attitudes of Secondary Teachers Toward the Use of Humor as a Teaching Strategy**, 29.

²⁸⁹ Aykaç, **Eğitim Sürecinde Mizah ve Ortaokul Türkçe Ders Kitaplarında Mizahi Unsurlar**, 438, 445.

yapılan araştırmalara bakıldığında fıkraya ile yapılan mizahın eğitim sürecindeki örneklerine rastlamak mümkündür.²⁹⁰

Türkçe kitabında yer alan şu fıkraya eğitim sürecine katkısı açısından önemlidir. Adamın biri Nasreddin Hoca'ya gelerek bir mektup verir. Kendisi okuyamadığı için Hoca'nın okumasını ister. Hoca ise kâğıdı evirip çevirir fakat bir türlü okuyamaz. Hoca tekrar adama döner ve okuyamadığını, yazılardan bir şey anlamadığını söyler. Adam hocaya “başındaki kavuktan utan” diyerek sitem eder. Hoca bunu duyunca hemen kavuğunu çıkarıp adama verir: “Keramet kavuktaysa al sana kavuk” der.²⁹¹

Eğitim sürecinde mizahın kullanılmasında ders materyallerinin de önemi büyüktür. Materyallerde yer alan mizah unsurları aynı şekilde öğretim süreci için önemlidir. Muhatap kitle için kaliteli mizah örneklerine ve yetersiz mizah örneklerine yer verilen bir araştırma yapılmıştır. Bu araştırmanın sonucunda görülmüştür ki mizahın niteliği, seviyeye uygunluğu materyalin kalitesini belirlemekte ve eğitim sürecini negatif ya da pozitif yönde etkilemektedir.²⁹²

Mizahın eğitime katkı sağlamasındaki en önemli etkenlerden birinin de seviyeye uygun mizah örneklerinin seçilmesi olduğunu unutmamak gerekir. Nitekim rasgele mizah örneklerinin olduğu ve özenle uygun mizahın seçildiği derslerde mizahın farklı etkilerinin olduğu gözlemlenmiştir.²⁹³

Mizahın teknik olarak kullanılabilecek alanlardan biri de analogi ve metafordur. Analogilerin ve metaforların kullanılarak eğitim yapılmasının olumlu sonuçlar ortaya çıkardığı bilinmektedir. Analogiler ve metaforlar, öğrencilerin daha

²⁹⁰ Emeksiz, **Türk Halkbilimi Mizah Araştırmalarına Dair Genel Değerlendirme, Tespit ve Teklifler**, 998, 1000.

²⁹¹ Ağın Haykır, H. Kaplan, H. Kıryar, A. Tarkçı, R. Üstün, E, **5. Sınıf Türkçe Ders Kitabı**, (Ankara: MEB Yayınları, 2017), 189.

²⁹² Moshe Machlev - Nancy J. Karlin, The Relationship Between Instructor Use of Different Types of Humor and Student Interest in Course Material, **College Teaching**, 65/4 (2017): 197.

²⁹³ Huss, **Getting Serious About Humor: Attitudes of Secondary Teachers Toward the Use of Humor as a Teaching Strategy**, 33-34.

önce karşılaşmadıkları kavramları daha iyi ve kolay kavramalarına yardımcı olmaktadır. Bu yöntem ile öğrenilen bilgilerin de kalıcılığı artmaktadır.²⁹⁴

Analoji kısaca, “iki farklı durum arasında benzerlik kurarak çıkarımda bulunmak” olarak tarif edilebilir. Bir diğer adı da benzeşim kurmaktır. “Ortak yönü olan iki şey arasında benzeşme kurmak” şeklinde de tarif edilebilir. “Sudan çıkmış balık gibi olmak” bir analogidir. Rahatsız olmak ya da şaşırarak, şaşkın olmak anlamlarında kullanılabilir. Eğitimde ise bu benzetmeler sıklıkla kullanılabilir. Kan dolaşımının bir trafiğe benzetilmesi, ya da güneşin bir muma benzetilmesi eğitim sürecinde kullanılabilecek analogiye örnek olabilir.

Metafor ise yüksek düzeyde soyut bir kavramın anlaşılmasında kullanılan mecazî bir benzetmedir. Metafor da analogi gibi fakat özellikle soyut kavramların daha iyi kavranmasında kullanılan bir yöntemdir. Ölümü anlatırken “kuş gibi uçu” ibaresi bir metafordur. Ya da “batan geminin malları” gibi, sözün gücendirilmesi için kullanılan abartılı tabirler bir metafordur. Bu yöntemin mizah ile eğitim sürecine çok önemli katkılarının olduğu ve bilginin kalıcılığını önemli derecede artırdığı ile ilgili ve bu yöntemin nasıl kullanılması gerektiği ile ilgili çalışmalar mevcuttur.²⁹⁵

Mizah konusu batılı kaynaklarda fazlaca çalışılmış bir konudur. Fakat bu çalışmalar mizahın bir yöntem ve teknik olarak nasıl kullanılacağı konusunda fazla malumat vermemektedir. Örneğin bu konuda yapılmış detaylı bir araştırmada, sınıfta mizahın, şakalar, bulmacalar, komik hikâyeler, komik yorumlar ve sihirli hileler ile yapılabileceği anlatılmıştır. Bunların nasıl yapılabileceği ayrı bir muamma olmakla birlikte sihir gibi örnekler bizim kültürümüz ile bağdaşmaz. Bu çalışmalar uzun bir şekilde mizah kullanımının faydalarından bahsederken teknik kısmı konusunda ciddi bir bilgi vermemektedir.²⁹⁶ Dolayısıyla her toplumun, mizahı eğitim yöntemi olarak kullanabilmesi için, kendi kültüründen oluşan mizah örneklerine yer vermesi gerekmektedir.

2. DİN EĞİTİMİNDE MİZAHA BAKIŞ

²⁹⁴ Randy Garner, Humor, Analogy, and Metaphor: H.A.M. It Up In Teaching, **Radical Pedagogy** 6/2 (2005), 1.

²⁹⁵ Kerry R. Widder. - Jeff D. Will, **Analogy and Humor as Tools for Understanding and Retention**, Proceedings of the ASEE IL-IN Section Conference, (America, 2013): 1.

²⁹⁶ Jose.S, - Jabamoney, “**Effective Teaching With Humor**”, 62.

Mizahın bir eğitim tekniği olarak nasıl kullanılabileceği işlenmiştir. Eğitimde kullanılan tekniklerin birçoğunun din eğitime uyarlanabileceği unutulmamalıdır. Bu sebeple mizahın din eğitime uyarlanması üzerine çalışmaların artırılması gerekmektedir. Analoji örneklerinin olduğu ya da capslerin ve karikatürlerin fazlaca olduğu din eğitimi materyalleri, bu alanda yapılacak çalışmalar ile ortaya çıkabilir. Bu bölümde hangi yöntemlerin din eğitiminde mizah kullanımına uygun olduğu ve bu mizahın sınırlılıklarının ne olması gerektiği üzerinde durulacaktır.

Mizahın olumlu yanlarına daha önceki bölümlerde değinilmiştir. Mizahın, iletişimi güçlendirdiği, düşünceyi etkin kılmak için dikkati çektiği, sıkıntılı zamanları yatıştırdığı, yeni arkadaşlar edinmeye yardımcı olduğu, psikolojik ve fizyolojik sağlık kaynağı olduğu, kültürler arası etkileşim sağladığı, motivasyon kaynağı olduğu gibi pek çok olumlu taraflarının olduğu bilinmektedir.²⁹⁷ Mizahın bu gibi olumlu taraflarının olması eğitim açısından önemlidir. Tüm bu özelliklerin din eğitimi tarafından da kullanılması aynı şekilde isteği artırma, motive etme, ilişkileri güçlendirme gibi pek çok fayda sağlayacaktır. Bahsedilen bu meselelerin yüksek derecede fayda sağlaması için hangi sınırlar ile mizah yapılacağının bilinmesi gerekmektedir. Bu sınırlar içerisinde, yetkin kişiler tarafından yapılan mizah, doğru mizah örnekleri oluşturur.

Mizah, her dinde ve her çağda varlığını sürdürmüş ve pek çok tartışmanın da ana konusu olmuştur. Aristoteles ve Platona ait “gülmenin şeytandan geldiği” görüşü ve mizahın kilise tarafından da yasaklanması daha önce bahsedilen meselelerdendir. Bu konu Morreall’in Gülmeyi Ciddiye Almak eserinde işlenmiştir. John Chrysostom’un mizah ve gülme hakkında söylediği şu sözler kilisenin mizah hakkındaki görüşünü yansıtmaktadır. “Gülmek ve esprili konuşmak günah gibi gözükme de günaha yol açar. Yani gülmenin ardından iğrenç konuşmalar ve iğrenç konuşmaların ardından da iğrenç davranışlar gelir. Genellikle gülmelerden sonra aşağılamalar ve küfürler, ondan sonra da bağırma ve itiş-kakış, itiş-kakışlardan sonra kavga ve cinayet gelir. İnsan bütün bunlar başına geldikten sonra kötü sözlerden bağrıışmalardan, itiş kakıştan, yaralamalardan ve cinayetten kaçınır ama

²⁹⁷ Aykaç, *Eğitim Sürecinde Mizah ve Ortaokul Türkçe Ders Kitaplarında Mizahi Unsurlar*, 437.

yerli yersiz gülmekten kaçınmaz”²⁹⁸ Tarihsel süreçte bu anlayışların aktarılacak günümüze kadar gelmesi, din ve mizah kelimelerin yan yana kullanılmasını zorlaştırmıştır. Kişilik psikolojisi açısından bakıldığında, dindarlıkla mizah duygusu arasında önceden belirlenmiş bir negatif ilişki olduğu bilinmektedir.²⁹⁹

Eğitim aracı olarak mizahın kullanılması, bahsedilen sebeplere bağlı olarak gecikmiştir. Mizahın bir eğitim aracı olması anlayışı son yıllarda gelişen bir durum olmuştur. Çocuk eğitiminde ailelerin evde mizaha yer vermesi, eğitimcilerin derslerde mizahı kullanmaları son zamanlarda konuşulmaya başlayan meseleler arasındadır. Çünkü öğrencilerin mizah yolu ile eğitilmesi, akılda daha kalıcı bir bağ kurmalarını ve bilgiyi hatırlamada daha başarılı olmalarını sağlar, soru sorma ve konuşma korkusunu azaltarak ders ortamındaki stresi yok eder.³⁰⁰

Mizah eğitim sürecine dâhil olduğunda muhatabın kalbini yumuşatır. Mevlânâ’nın eserlerinde mizaha yer vermesi, insanların gönlünü fethetmesi ve müritlerinin artması üzerinde önemli etkisi olmuştur. Nitekim bir gün Çelebi Şemseddin, bir kişi hakkında “Filan molla bana, senin postunu yüzerim dedi” şeklinde bir şikâyetle bulunur. Mevlânâ “Bu ne iyi adammış, biz dostun rahmetine kavuşmak için, gece ve gündüz postu çıkartmak ve onun zahmetinden kurtulmak hasretindeyiz. Keşke gelse de bizi postun derdinden kurtarsa” buyurur. Mevlânâ’nın bu sözü molların kulağına gittiğinde hemen Mevlânâ hazretlerine gelir ve tam bir aşkla kendisine mürit olur.³⁰¹ Eğitimin mizah yolu ile sağlanıyor olması, verilmek istenen mesajın etkisini arttırmaktadır. Eğitimin de bir gönül fethi olduğu düşünülürse, mizah bu konuya destek olabilecek önemli bir araç olmaktadır.

Mizahın eğitim sürecine katkısı konusunda yapılan çalışmalarda yukarıda bahsedilen alanlara sağladığı faydanın yanında sorumluluk, etik, ciddiyet, başarı gibi ahlaki değerlerin de öğrenciye aktarıldığı bilinmektedir. Araştırmalar, mizahın

²⁹⁸ Morreall, **Gülmeyi Ciddiye Almak**, 122.

²⁹⁹ Vassilis Saroglou, Religion and sense of humor: An a priori incompatibility? Theoretical considerations from a psychological perspective, **Walter de Gruyter** 15/2 (2002):205.

³⁰⁰ Teker - Çelikten - Halavuk, Eğitim Yönetiminde Mizah Tarzı ve İş Doyumu İlişkisi, 543.

³⁰¹ Şimşek, **Mevlânâ’da Mizah ve Nükte**, 529.

didaktik bir aktivitenin gelişiminde mizahın aktif bir arabulucu olduğu fikrini desteklemektedir.³⁰²

2.1. DİN EĞİTİMİNDE FIKRA KULLANIMI

İslam kültürünün ürünlerine bakıldığında çok çeşitli mizah örneklerine rastlanmaktadır. Türk insanı bilir ki bu örneklerin çoğu bir öğretilerdir. Bu sebeple insanlar nasihatlerini bu örnekler üzerinden anlatır. Fıkra kültürü de eğitim araçlarının önemli bir kısmını oluşturur.³⁰³ Örneğin yardımlaşma, dayanışma konulu bir eğitim ortamında kullanılabilecek eğitim materyali şudur: Bir derviş bir köye gider. Köyde gezerken köylülerin meydana toplanıp konuştuklarını görür. Kalabalığı merak eden derviş köylülere kalabalığın sebebini sorar. Köylüler de yakaladıkları bir tilkiyi dervişe göstererek, “sorma başımıza geleni, şu hain tilki ne kadar tavuğumuz varsa yedi. Bir kapan kurduk ve nihayet yakaladık tilkiyi. Şimdi bu mendebura ne ceza verelim diye konuşuyoruz.” dediler. Derviş hemen cübbesini çıkarır ve tilkiye giydirir. Daha sonra da tilkiyi salıverir. Tilki hemen oradan hızla kaçır. Köylüler ise “eyvah, aç hayvan serbest bırakılır mı? Gene tavukları yiyecek” derler. Derviş rahat bir tavırla “istediği kadar aç olsun, üzerinde benim cübbem olduğu sürece bahtı kapanır, yiyecek bir şey bulamaz, açlıktan ölür, gider, siz de kurtulursunuz” der.³⁰⁴

Halk arasında anlatılan fıkralardan biri de şu şekildedir: Bir gün imam efendi namazı bitirir ve cemaatini dönerek sorar. “Ey cemaat, biz namazımızı üç rekât mı kıldık, dört rekât mı?” Cemaat içerisinde ciddi bir tartışma başlar ve kimse kesin olarak kaç rekât kıldığını bilemez. Tartışma devam ederken Şükrü Bey İmam Efendiye gelir ve namazın üç rekât kılındığından emin olduğunu söyler. İmam Efendi ise cemaate dönerek “nihayet içimizde namazı huşû içerisinde kılan bir kişi çıktı.” der. Namaz bittikten sonra imam efendi merak eder ve Şükrü Bey’e namazda nasıl huşû yakalandığının sırrını sorar. Şükrü Bey ise “Hocam, benim dört tane dükkânım var. Ben her bir rekâtta bir dükkânın hesabını yapar kapatırım. Ben üçüncü

³⁰² Marius Costel Esi, **The Necessity of Using Humour In The Teaching Activity**, 58.

³⁰³ İsmail Abalı, Mizah Teorileri Bağlamında Yörük Fıkraları, **Motif Akademi Halkbilimi Dergisi** 9/7 (2016): 115.

³⁰⁴ Ahmet Zeki Güven, Bektaşî Fıkralarında Yaratıcı Düşünme, **Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic** 9/9 (2014), 567.

dükkânın hesabını bitirdim tam dördüncü dükkâna geçeceğim sırada namaz bitti. Anladım ki dört rekât değil üç rekât namaz kıldık.” diyerek durumu açıklar. Bu fıkra namazda huşû konusu kapsamında anlatılabilecek bir örnektir.

Gelişen dünyada eğitim anlayışı da hızla değişmektedir. İnsanlar, eğitim yöntemlerinin nasıl daha fazla renklendirilebileceği, nasıl daha kolay ve güzel yollarla eğitim verilebileceği konusunda araştırmalar yapmaktadır. Hâlbuki en güzel eğitim yöntemlerinden birisi olan mizah ile eğitim, Türk kültüründen örnekler alarak oluşturulabilir.³⁰⁵

Örneğin adalet konusunun anlatıldığı bir eğitim ortamında Nasreddin Hoca’nın şu hikâyesi insanlara mizah yoluyla birçok mesaj vermektedir: “Adamın biri Hoca’nın ensesine bir tokat atar. Hoca da bu durumu mahkemeye taşır. Kadı olayı dinledikten sonra saldırgan hakkında birkaç kuruş gibi küçük bir para ile cezalandırılması hükmünü verir. Nasreddin Hoca bu duruma şaşırır. Çünkü adamın, kadı ile daha önceden bir arkadaşlığı olduğunu bilmemektedir. Daha sonra adam yanında para olmadığını ve hemen getirebileceğini söyler. Fakat gidiş o gidiş, adam bir türlü dönmez. Beklemekten usanan hoca, kadı efendinin ensesine bir tokat atar. Kadı şaşkınlık ve sinir ile arkasına döner. Hoca da kadıya ‘benim vaktim kalmadı beklemeye, o parayı siz alın’ diyerek oradan ayrılır.”³⁰⁶

Nasreddin Hoca’nın fıkralarını din eğitimi açısından incelemek çalışmamız açısından oldukça önemlidir. Nasreddin Hoca’nın din ve mantığı birleştiren bir kişi olarak tanındığı görülmektedir. Ayrıca birleştirici, mert, sabırlı, güler yüzlü, hoşgörülü, ağırbaşlı ve mütevazı bir kişiliğe sahip olması hasebiyle bu kişilik özelliklerini bir ahlak öğretisi olarak muhataplarına sunmuştur. Bu bağlamda Türk ve İslam ahlakının temsilcilerinden olan Nasreddin Hoca, yalnızca insanları eğlendiren, çocukları güldüren komik kişiliğiyle değil, çeşitli mizah unsurları ile düşünmeyi ve eğitmeyi de ön plana çıkaran bir kişidir. O mizahı kullanırken toplumun problemlerini dile getirerek muhatapları eğitmeyi başlıca amaç edinmiştir. Örneğin, doğru kararlar vermeyen kadıları, rüşvet yiyen yöneticileri, bazen de şahsi çıkarlar

³⁰⁵ Dağlar, **Mizâhın Hikmeti: Türk Tasavvuf Edebiyatında Mizâhî Metinlere Yazılan Şerhler**, 10-13.

³⁰⁶ Bilgen Aydın, Mizah Yaratma Eyleminde Nasrettin Hoca, **Millî Folklor Dergisi** 15 (2014), 26

için toplumsal değerleri hiçe sayan insanların davranışlarını mizah konusu yaparak, bir değerler sistemi oluşturmaya çalışmıştır. Çünkü Nasreddin Hoca'nın en önemli amacı, insanları aydınlatmak, yönlendirmek, rehberlik etmektir. Bunları yaparken de insanları sıkmadan, eğlendirerek ve onların duygu dünyasına hitap ederek mesaj vermeyi esas edinmiştir. Bu sayede Nasreddin Hoca'nın etki gücü artmış ve günümüze kadar ışıltı tutan önemli bir karakter olmuştur.³⁰⁷

2.2. DİN EĞİTİMİNDE MİZAHÎ HİKÂYE KULLANIMI

Hikâyeler, öğrencilerin hayatları ile aralarında bir bağ kurabildikleri, eğitim sürecinin en önemli başlıklarından biridir. Dolayısıyla hikâye, fazla kullanılan bir eğitim yöntemidir. Din eğitiminde de bu yöntemin kullanılması mümkündür.

İslam tarihi içerisinde anlatılan mizahî hikâyelerden biri şu şekildedir. Hz. Muhammed horoz kurban etmek isteyen müezzini Bilal'e "Bir müezzini diğer müezzini kurban eder mi?" demiştir. Bu hikâye, din eğitimi sürecinde mizahın kullanılabileceğinin bir örneğini oluşturur. Ayrıca Hz. Muhammed'in mizahında ince bir anlayış, bir saflık ve duruluk olduğunu: en önemlisi de Hz. Muhammed mizahını belli amaçlar doğrultusunda yaptığını gösterir. Genel olarak Hz. Muhammed'in yaptığı şakalar incelendiğinde bu amaçlardan birinin de eğitim olduğu görülmektedir.³⁰⁸ Mesela bu hikâyede horozun kurban edilemeyeceği mizah yoluyla öğretilmiştir.

Meşhur hadiselerden olan ve daha önce de bahsi geçen, Hz. Muhammed'in yaşlı bir kadına "Sen bilmiyor musun, ihtiyarlar cennete girmez"³⁰⁹ demesi, mizahın eğitim maksadı ile yapıldığının bir diğer örneğini oluşturur. Olayın devamında Hz. Muhammed kadının genç bir şekilde cennete gireceğini haber vermek suretiyle şaka yaptığını ifade etmiştir.

Mizahın eğitim maksadı taşıması, dilin güçlenmesine ve muhatabı ikna yollarının açılmasına neden olmaktadır. İslam'ın ilk yıllarında yaşanan şu hikâye bahsedilen konuyu destekler niteliktedir. İslam'ın yayılmasını istemeyen Kureyş

³⁰⁷ Dedebaşı, **Nasreddin Hoca Fıkralarının Eğitim Yönünden Değerlendirilmesi**, 147.

³⁰⁸ Uz, **İslam Kültüründe Mizah ve Türk Edebiyatındaki Yansımaları: Cevâmiu'l-Hikâyât Örneği**, 23.

³⁰⁹ Süleyman b. Ahmed b. Eyyûb et-Taberânî, **el-Mu'cemü'l-Evsat**, thk. Tarık b. Avdillah b. Muhammed-Abdulmuhsin b. İbrahim el-Hüseynî (Kahire: Daru'l-Haremeyn, ts.), 5: 357.

kabileleri Talha b. Ubeydullah'ı seçerek Hz. Ebubekir'e gönderirler. Talha b. Ubeydullah ise Hz. Ebubekir'i bulduğunda O'na "Seni Lât ve Uzzâ'ya tapmaya çağırıyorum" demiştir. Hz. Ebubekir ise "Onlar kim?" diye sormuştur. Talha b. Ubeydullah ise "Allah'ın kızları" diye cevap verince "Peki anneleri kim?" şeklinde cevap veren Hz. Ebubekir bu nükte dolu cevabıyla Talha b. Ubeydullah'ı düşündürmüştür. Ardından Talha b. Ubeydullah kelime-i şehadet getirerek İslam ile şereflenmiştir.³¹⁰ Bu örnekte de görüldüğü üzere mizah yolu ile kişinin sözlerinin etkisi artmaktadır.

Mevlânâ'nın eserlerinde kaleme aldığı çok fazla mizah içeren hikâye vardır. Bunlardan biri de Mesnevi'de şu şekilde anlatılır: Adamın birisi kuyumcunun birine giderek, "Bana terazini ver ki altın tartacağım" der. Kuyumcu da: "Efendi git, kalburum yok!" diye cevap verir. Teraziyi isteyen tekrar, "Benimle eğlenme, ver şu teraziyi!" der. Kuyumcu: "Dükkânda süpürge yok" der. Adam da "kâfi, kâfi, bu şakaları bırak" diyerek cevap verir. Bunun üzerine kuyumcu şu cevabı verir: "Sağır değilim sözünü duyuyorum, söylediğim sözleri de anlamsız ve manasız sanma. Sözünü tabi ki duydum fakat sen âciz bir ihtiyarsın. Neden terazi vermek istemediğimi sana açıklayayım. Hiç şüphem yok ki, zayıflıktan elin titreyecek. Tartacağın altın da külçe değil, sadece altın tozu. Altını tartarken elin titreyecek ve altını yere döküceksin. Sonra bana tekrar gelip bir süpürge ver de toza, toprağa dökülen altınımı süpüreyim diyeceksin. Altını bir yere toplayınca da güzelim, kalbur isterim diye tutturacaksın. Ben işin sonunu önceden gördüm, iyisi mi hadi sen başka bir yere git."³¹¹

Başka bir hikâye ise şu şekilde anlatılmaktadır: Bir gün adamın biri Mevlânâ'ya gelerek "Hakk'a nasıl ulaşayım" diye sormuş. Mevlânâ ise "Bâtılı bırak" diyerek cevap vermiştir. Adam tekrar Mevlânâ'ya "Bâtıldan nasıl kurtulayım?" diye sorunca Mevlânâ, "Hakk'a tutunarak" diyerek mizah anlayışı konusunda bir örnek vermiş olur.³¹²

³¹⁰ Doğan, **Raşit Halifelerin Mizah ve Nükte Anlayışları**, 97-99.

³¹¹ Tâhirü'l-Mevlevî, **Mevlânâ- Mesnevî Şerhi** (İstanbul: Şamil Yayınları, 2014), 6:421-423

³¹² Şimşek, **Mevlânâ'da Mizah ve Nükte**, 530.

Mesnevi’de meşhur olan sağırın hasta ziyareti hikâyesi Mevlana’nın mizah konusuna yaklaşımını gösteren örnek bir numunedir: İnsaniyeti güçlü bir kişi, sağır olan komşusuna komşusunun hastalandığını haberi verdi. Sağır kendi kendine “Bu ağır kulakla komşumun söylediklerini nasıl işitirim?” diyerek çaresizce iç çekti. Zaten komşumun hastalıktan sesi de kısıktı. Biraz düşündükten sonra, kendisi ile kıyas ederek hastanın ne diyeceğini tahmin edebileceğini anlamaya çalıştı. Ne zaman dudağı kımıldasa ben de ona cevap veririm diye planladı ve aralarındaki konuşmayı şu şekilde kurguladı: “Ben ona nasılsınız derim. O da iyiyim teşekkür ederim der. Bir şeyler yiyip içebiliyor musunuz diye sorunca o da şerbet ya da mercimek çorbası der, ben de afiyet şeker olsun derim. Doktorlardan, hekimlerden kim geliyor seni tedavi etmek için desem o da bir isim söyleyiverir. Ben de ya tabi tabi o çok iyi bir doktordur. Ayağı da uğurlu bir hekimdir derim olur biter.” O saf adam kafasında kurguladığı bu cümlelerle hastanın evine gitti ve kapısını çaldı ve kafasında kurduğu cümleleri hastaya sormaya başladı:

Efendim nasılsınız iyi misiniz?”

Adam, “ölüyorum sormayın ölüyorum.”

Sağır Adam “oh ne kadar güze, çok şükür, çok sevindim efendim!”

Hasta şaşırarak, “neler söylüyor bu adam, bizim iyiliğimizi mi istiyor yoksa kötülüğümüzü mü?” diye düşünür. Sağır tekrar kafasındaki soruyu sorar:

“Efendim neler yiyorsunuz?” diye sordu. Hasta ise “zehir yiyorum” deyince:

“Aman efendim ne güzel, şifa olsun, afiyet bal şeker olsun” diye karşılık verdi. Sağır adam sözlerine devam etti, “hekiminiz kimdir efendim?” Hasta ise artık duyduklarından dolayı sinirlenmiş ve yeter be, defol git buradan, Azrail geliyor deyince sağır adam da “biliyorum efendim ayağı çok uğurlu bir hekimdir, kesin derdine bir çözüm bulur” diyerek evden ayrıldı. Evden çıkınca ne kadar güzel bir şey yaptığını düşünerek huzurla evine döndü.³¹³

Mesnevide geçen bu hikâyenin, çalışmada yer almasının önemli bir amacı vardır. Daha önce fıkraların, eğitim materyallerinin, karikatürlerin hatta sosyal medya capslerinin eğitim sürecine dâhil edilmesi ile ilgili örnekler verilmişti. Fakat mesnevi, mizah içeren hikâyelerin eğitim sürecinde dâhil edilmesi ile ilgili önemli ve

³¹³ Tâhirü’l-Mevlevî, **Mevlânâ- Mesnevî Şerhi**, 3: 1555-1558.

değerli bir eserdir. Örnekten de anlaşılacağı gibi ahmak insanların çevresindekilere zarar verdikleri ve kendilerinin de önemli bir şey yaptığını zannettikleri mizah yoluyla güzel bir şekilde anlatılmıştır. Din eğitimi sürecinde mesneviden birçok hikâyeye kullanılacağı gibi aynı zamanda Mesnevî bir yöntem ve teknik olarak hikâyenin mizah aracı olarak eğitimde kullanılabileceğinin önemli bir göstergesidir.

Hz. Ömer'in hayatında da mizahın eğitim maksadı ile kullanılmasının örneklerine rastlıyoruz. Hz. Ömer bir cariyeye “Beni hayrı yaratan, seni ise şerri yaratan yarattı” dediğinde cariyeye üzüldü ve ağlamaya başladı. Bunun üzerine Hz. Ömer “hayrı da şerri de yaratan Allah değil midir” demiştir.³¹⁴ Bu örnekte uyumsuzluk kuramının bir örneği verilmiştir. Aynı zamanda bu örnek, mizahın bir zekâ ürünü olduğunun göstergesidir.

2.3. DİN EĞİTİMİNDE MİZAH İÇERİKLİ EĞİTİM MATERYALLERİ

Eğitim materyallerinin, eğitim sürecinde mizah kullanımını, disiplinli ve planlı bir yapıya sokması açısından ehemmiyet arz etmektedir. Detaylarına eğitim ve mizah bölümünde değindiğimiz konunun, bu bölümde din eğitimi materyalleri açısından değerlendirilmesi yapılacaktır.

Milli Eğitim Bakanlığının hazırlamış olduğu Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersi kitapları incelendiğinde kitapların az da olsa mizah barındırdığı, kültürümüzden izler taşıyan fıkralar yer aldığı görülmektedir. Bunlardan bir tanesi şu şekildedir: Dursun, Temel'e “Oruçlu oruçlu kaç hamsi yiyebilirsin?” diye sorar. Temel ise “100 tane yerim” diye cevap verir. Dursun ise “Mümkün değil temel, yesen yesen bir tane hamsi yiyebilirsin. Çünkü bir tane yedikten sonra orucun bozulur. Gerisini oruçsuz yemiş olursun” der. Bu espriyi Temel çok beğenir ve hemen Cemal'in yanına gider. “Uşağım oruçlu oruçlu kaç hamsi yiyebilirsin?” diye sorar. Cemal ise “50 tane yerim” der. Temel üzülmeye Cemal'e der ki “Ha uşağım 100 tane deseydin sana müthiş bir espri yapacaktım!”³¹⁵

³¹⁴ Doğan, Raşit Halifelerin Mizah ve Nükteler Anlayışları, 103.

³¹⁵ Hulusi Yiğit, Abdullah Açı, Emine Ögülmüş Doğan, Elif Emine Dirlik, Ayşe Macit, 5. Sınıf Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Ders Kitabı, (Ankara: MEB Yayınları, 2018), 50.

Bu fıkra Ramazan ve Oruç konusu kapsamında kullanılabilecek bir örnektir. Kitapta bu fıkranın yer alması, öğrenci motivasyonunu olumlu yönde etkilemektedir. Hem oruç konusunu ilgiyi artıracak hem de bilginin hatırlanma düzeyini güçlendirecektir. 7. Sınıf Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi kitabında ise bir örnek şu şekildedir: Kimyacı, Fizikçi, jeolog, matematikçi ve antropologdan oluşan bir heyet bir araştırma için yola çıkarlar. Çalışmalarını arazide sürdürürlerken birden yağmur bastırır. Hemen en yakın köy evine sığınır. Ev sahibi misafirleri kabul eder ve bir şeyler ikram etmek için odadan ayrılır. Hepsinin de dikkatini odadaki soba çeker. Soba yerden 1 metre kadar yukarıdadır ve altındaki dizili taşların üzerindedir. Sobanın niçin bu şekilde kurulmuş olabileceğine dair bir tartışma başlar.

Kimyacı “Adam sobayı yükselterek aktivasyon enerjisini düşürmüş, böylece daha kolay yakmayı amaçlamış” der. Fizikçi ise “Adam sobayı yükselterek konveksiyon yoluyla odanın daha kısa sürede ısınmasını sağlamak istemiş” diyerek bir açıklama yapar. Jeolog “burası tektonik hareketlilik bölgesi olduğu için bir deprem durumunda sobanın, taşların üzerine yıkılmasını sağlayarak yangın ihtimalini azaltmayı amaçlamış” şeklinde anlatır. Matematikçi olur mu öyle şey “sobayı odanın geometrik merkezine kurmuş, böylece odanın düzgün bir şekilde ısınmasını sağlamış” diyerek çıkış yapar. Antropolog ise “Adam ilkel topluluklarda görülen ateşe tapmanın daha hafif biçimi olan ateşe saygı nedeniyle sobayı yukarıya kurmuş” der.

Tam bu sırada ev sahibi içeri girer. Hemen tartışma biter. Sobanın neden bu halde olduğunu öğrenmek için ev sahibine dikkat kesilirler. Ev sahibi açıklamasını şu şekilde yapar: “Boru yetmedi!”³¹⁶

Bu örnek din anlayışının ortaya çıkma sebeplerini güzel bir şekilde anlatan fıkradır. Öğrencilerin düşünme becerilerini artırabilecek ayrıca konuyu daha iyi kavrayıp kalıcılığını artırabilecek bir fıkra örneğidir. Bu yöntem ile öğrenciler, eğitim ortamında daha güzel vakit geçireceklerdir. Konu anlaşılması zor bir konu olsa da bu fıkra sayesinde konu daha eğlenceli hale gelecektir.

³¹⁶ Ayşe Macit Dilek Menküç Dilek Türk Soydaş Nezihi Mustafa Pesen Sümeyye Kırmızı, **7. Sınıf Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Ders Kitabı**, (Ankara: MEB Yayınları, 2018), 125.

Yine başka bir örnek şu şekildedir: Kader inancının anlatıldığı bir ders ortamında toplumsal, biyolojik ve fiziksek yasalara da değinilmesi gerekmektedir. Fakat bu konuların anlaşılması kolay değildir. Konunun daha ilgi çekici olmasını ve anlaşılmasına önemli katkı sağlayacak bir uygulama ile bu ders daha kolay ve eğlenceli kılınabilir. Bu yasalar kısaca anlatıldıktan sonra Nasreddin hocanın çok meşhur olan üç hadisesi anlatılır. Birinci hadisede Hocanın, cevizin ve kabağın yetiştirme koşullarını sorgularken kafasına ceviz düşmesi hikâyesi anlatılır. İkinci hadisede hocanın göle maya çalma fıkrası, üçüncü hadisede ise parayı veren düdüğü çalar fıkrası anlatılır. Anlatılan üç hadisenin biyolojik, fiziksel ve toplumsal yasalar ile olan bağı incelenir ve değerlendirilir. Aynı şekilde eğitimde mizahın kullanılması ile bu ders de hem eğlenceli hem de zihinlerde daha kalıcı hale getirilebilir.³¹⁷

Materyallerde bulunan mizahın önemi hakkında yapılan çalışmalar mevcuttur. Bu çalışmalar eğitim sürecinde kullanılan mizah unsurlarının eğitim materyallerine yerleştirilmesinde ciddi faydaların ve olumlu etkilerinin olduğunu ortaya koymuştur. Ayrıca kitaplarda bulunan mizahların seviyeye uygunluğunun aynı derecede önemli olduğu ortaya konmuştur. Seviyeye uygun içerikler eğitim sürecini olumlu etkilerken, seviyeye uygun olmayan mizah örnekleri de eğitim sürecini olumsuz yönde etkilemektedir.³¹⁸ Din eğitimi kitaplarında az da olsa yer alan mizah unsurlarının da seviyeye uygunluk açısından değerlendirilmesi son derece önemli bir husustur.

Mizahın eğitim materyali olarak kullanılmasının en önemli örneklerinden biri de Mesnevî'dir. Eserdeki hikâyelerin bazıları XIII. yy. kültürüne dair mizahî veya hezeliyat türünden anlatımlar barındırır.³¹⁹ Örneklerine yer vereceğimiz hikâyelerin Mesnevi gibi önemli bir eserin içerisinde bulunması, mizahın din eğitimi açısından önemi konusunda mesajlar verir.

³¹⁷ Sabahattin Nayir Abdullah Açık Muhammet Beyazal Hatice Büşra Paksoy, **8. Sınıf Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Ders Kitabı**, (Ankara: MEB Yayınları, 2018), 20.

³¹⁸ Machlev - Karlin, The Relationship Between Instructor Use of Different Types of Humor and Student Interest in Course Material, 192-193.

³¹⁹ Semih Ceyhan, "Mesnevi", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi** (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29: 329.

Mevlâna, “benim şiirim şiir değildir, iklimdir. Benim mizahlarım mizah değildir, tâlimdir” diyerek mizahın öğretim metodu olarak kullanılmasının önemine vurgu yapmıştır. Zaten Mevlana’da mizah, güldürmek ve kahkaha attırmak maksadıyla değil, insanları düşündürmek maksadıyla yapılmaktadır.³²⁰

Mesnevi incelendiği zaman bu anlayışa sahip birçok hikâye ve açıklama görülebilir. Meselâ, kabak hikâyesinde (V, beyit 1333-1429) taklidi bilginin zararları ve şehvete düşkünlük farklı bir yaklaşım ile ele alınır. Bu ve buna benzer örnekleri Mevlânâ, “Meşnevî’miz Kur’an gibidir; bazısına doğru yolu gösterir, bazısını da sapıklığa götürür” diyerek açıklamış ve mizahı bir öğretim unsuru olarak kullandığını belirtmiştir.³²¹

2.4. DİN EĞİTİMİNDE MİZAHÎ ANALOJİ VE METAFOR

Eğitim yöntemi ve tekniği olarak kullanılan metafor ve analogi din eğitiminde de bir yöntem ve teknik olarak kullanılabilir. Yunan mitolojisinde dini metinlerin anlatımında da kullanılan bir yöntem olan metafor o dönemde dinin daha kolay anlaşılmasında bir etken olmuştur.³²² Özellikle dini kavramların analogi veya metafor ile anlatılması eğitimde kolaylığı ve kalıcılığı sağlayacaktır.

Mesela ahiret hayatı, yolculuğa çıkacak güzel bir trene benzetilebilir. Dünya işleri ile fazla uğraşp bu treni kaçırsan trenin gideceği gizemli yerlerden mahrum kalınabilir şeklinde bir ahiret tasviri metaforik olarak anlatılabilir. Ya da sünnetin öneminden bahsedilirken, vücudun hareket mekanizması olan kaslara benzetilmesi analogi yöntemi olarak eğitim ortamında kullanılabilir. Böyle bir anlatım ile konu, öğrenciler tarafından daha kolay anlaşılacaktır. Ayrıca bu yöntemlerin mizahi yollarla yapılması çok daha olumlu sonuçlar verdiği yapılan çalışmalarda ortaya çıkmıştır.³²³

Mizahi içerikli metafor ve analogi örneği oluşturmak kolay değildir. Öğretmenlerin ders tasarımları hazırlama sürecinde konuya uygun metafor hazırlamaları gerekmektedir. Kişinin kendini ilgilendirmeyen konulardan; yani

³²⁰ Selami Şimşek, “Mevlânâ’da Mizah ve Nükte”, *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 6/12 (2005): 546.

³²¹ Ceyhan, “**Mesnevi**”, 29: 329.

³²² Garner, Humor, Analogy, and Metaphor: H.A.M. It Up In Teaching, 2.

³²³ Widder. - Will, Analogy and Humor as Tools for Understanding and Retention, 7.

malayani işlerden uzak durması gerektiği konusunda Nasreddin Hoca'nın şu hikayesi metafor olarak kullanılabilir. Bir gün Nasreddin Hoca'ya bir kişi gelir ve “Hocam bir tepsi baklava geçti buradan” der. Hoca da “bana ne!” diyerek cevap verir. Adam ise “Ama hocam bir tepsi baklava sizin eve gidiyordu” deyince hoca tekrar cevap verir. “E o zaman sana ne!”.

2.5. DİN EĞİTİMİNDE MİZAHÎ DEYİM VE ATASÖZLERİ

Eğitim sürecine destek olabilecek mizah unsurlarından birisi de deyimler ve atasözleridir. Çünkü Türk kültüründe oluşan deyimler ve atasözleri az sözle oluşturulan ince gülmece anlayışının, zekâ kıvraklığının bir göstergesidir.³²⁴ Bu konuya verilebilecek örneklerin bazıları ise şunlardır:

- Hık demiş babasının burnundan düşmüş,
- Kirpi yavrusunu "pamuğum" diye sever,
- Etekleri zil çalmak,
- Ayağını yorganına göre uzatmak
- Hamama giren terler.
- Ayı yavrusunu severek öldürür.
- El elin eşeğini türkü çıkırarak arar.

Bu atasözleri ve deyimler, eğitim sürecinde kolay bir şekilde mizah kullanılmasının bir yöntemidir. Arıca bu atasözleri ve deyimler, muhatabın sadece mizah anlayışına değil dil gelişimine ve kültürel gelişimine de katkı sağlar.

Din Eğitiminde kullanılabilecek mizahî atasözleri ve deyimlere şu örnekler verilebilir:

- Önce vücûd, sonra sücûd. Yemeğin namazdan önce ya da sonra yenmesi konusunda verilebilecek bir örnektir.
- Ayağında donu yok, fesleğen ister (takar) başına. Kanaat etmek ve israftan kaçınmak konusu ile ilgili kullanılabilecek bir örnektir.

³²⁴ Hülya Pilancı, Çağdaş Eğitimde Halk Edebiyatının Kullanılması, 25-26.

- Emanet hayvanın kuskunu yokuşta kopar. Bu atasözü ise paylaşmak konusunda güzel şeylerden infak etmeye örnek olarak anlatılabilir.
- Boşboğazı cehenneme atmışlar “Oyunlar yaş.” demiş. Doğru ve güzel sözlü olmak konusu için bir örnek olabilir.
- Allah uçamayan kuşa alçacık dal verir. Bu atasözü Allah’ın adaleti konusunda verilebilecek bir örnektir.

2.6. DİN EĞİTİMİNDE MİZAHÎ KARİKATÜR VE CAPSLER

Eğitim sürecine katkı sağlayabilecek yöntemlerden biri de resimlerle mizah olarak da tanımlanabilecek capslerdir. Capsler sayesinde, verilmek istenen mesaj en hızlı bir şekilde, özellikle sosyal medya üzerinden kişilere ulaştırılır. Bu mizah türünün birçok amacı olabileceği gibi eğitim amacı da olabilir.³²⁵ Fakat caps kültürünün eğitim amacı taşıdığı fazla karşılaşılan bir durum değildir. Sosyal medyada yer alan capslerin daha çok olumsuz mesajlar taşımaları caps kültürünün doğru bir şekilde kullanılmadığının göstergesidir. Fakat eğitim sürecine katkı sağlayabilecek bir yöntem olduğu da unutulmamalıdır.

Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinde Ramazan ayı ile ilgili kavramların Caps ile öğretilmesine şu örnekler verilebilir.

Uykusuz olarak yemek yediğimiz zamanın sahur olduğu bu örnekle anlatılabilir.

³²⁵ Yalçın Kahya, Bir İletişim Aracı Olarak Mizah: Sosyal Medyada Spor Temalı ‘Caps’ Kültürü, *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi* 6 (2018), 1029.

Açlığımızın yükseldiği takatimizin düştüğü vaktin ise iftar vakti olduğu aşağıdaki örnek ile anlatılabilir.

Son günlerde günlük hayatta yaygın olarak kullanılan karikatürler de mizahî eğitime örnek olabilir. Örneğin Allah'ın emir ve yasaklarına uymak gerektiği ile ilgili bir derste şu şekilde bir karikatür kullanılabilir.

Ya da dua konusu işlenirken, makbul olan duanın Müslümanın din kardeşine ettiği dua olduğu şu örnek ile verilebilir.

2.7. DİN EĞİTİMİNDE MİZAHÎ ŞİİRLER VE MANİLER

Önemli bir kaynak olarak görülen İslam Edebiyatına baktığımızda edebiyatçıların ahlaki bir problemi dile getirmede mizahı kullandıkları görülmektedir. Eğer kelime dağarcığı geniş, şaka ve mizah anlayışı gelişmiş bir edebiyatçı ise mizah, şairin sanatsal kişiliğini kanıtlamanın en önemli unsuru olarak görülmüştür.³²⁶

Edebiyat türlerinde mizah örneklerine sıkça rastlanmaktadır. Bunlardan sadece bir tanesine örnek olarak şu hadise verilebilir. Divan edebiyatı şairi Andelibî, devrinin ileri gelenlerinden birine işi düşer. Bu kişiye, uzun bir süre uğramasına rağmen bir türlü işini tamamlayamaz. Meğer bu kişi rüşvetsiz hiçbir iş yapmazmış.

Kapıda bekleyen görevli kim hediye ile gelmişse "buyur", kim de hediyesiz gelmişse "efendi uyuyor" diyormuş. Bu olaya şahit olan Andelibî şu manzumeyi kaleme almıştır.

“Eline zer alıp varsan, efendi gel buyur derler.

Eğer dest-i tehî varsan, efendiyi uyur derler.”

³²⁶ Çiftçi, *Klasik İslam Edebiyatında Hiciv ve Mizah*, 154-158. Ayrıca bk. Akpınar, *Zihinsel Özürlülük Açısından Şakacı Sahâbî Hz. Nuayman Adlı Eser Üzerine*, 174.

Suveybit ile Nuayman arasında geçen bu hikayede farklı rivayetler mevcuttur. Bazı kaynaklarda Suveybit'in Nuayman'ı köle olarak sattığı, bazı rivayetlerde de Nuayman'ın Suveybit'i köle olarak sattığı anlatılmaktadır. Detaylı bilgi için Akpınar, “Zihinsel Özürlülük Açısından Şakacı Sahâbî Hz. Nuayman Adlı Eser Üzerine” makalesine bakılabilir.

Andelibî çaresizce işini rüşvet vererek gördürür ve ardından şu manzumeyi kaleme alır.

*“Halka gibi iki gözü kapıda. Her gelenden begim âmed (hediye) umar.
Tuhfesiyle gelen olur manzûr (iş görölür), Tuhfesizden veli gözünü yumar.
Lanet etti Resul, mürteşîye, Lanet ana ki anı kabul eder.”³²⁷*

Bu örnek adalet ve rüşvet konusu başlığı altında verilebilecek bir örnektir. Bunun gibi örnekler bulmak ve derslerde kullanmak hem dil gelişimine katkı sağlayacak hem de dersin etki gücünü artıracaktır.

Kültürümüzde çok önemli bir yere sahip olan maniler de mizah ile eğitimin bir parçası olabilir. Ramazan ve oruç konusunun anlatıldığı bir derste şu şekilde bir maninin kullanılması dersin niteliğini artırabilir.

Futbol topu direk ister
Gol atmaya yürek ister
Benim karnım toktur ama
Arkadaşımın canı börek ister

Yatağa yapışıp kalma
Dersi anlayamam sanma
Ramazandır oruç ayı
Sonra sakın pişman olma

3. DİN EĞİTİMİNDE MİZAHIN SINIRLARI

Günlük hayatta eğlenceli vakit geçirilmesini sağlayan ve insanları neşelendiren mizahın, eğitim alanlarında da aynı şekilde keyifli ortam oluşturduğu düşünülmektedir.³²⁸ Mizahın eğitim sürecinde yer alması bu kadar önemli görülmüşken, aynı şekilde din eğitimi alanında da faydalı ve etkili olacağı göz ardı edilmemelidir. Fakat din eğitiminde kullanılırken İslam dininin çizdiği sınırlar gözetilmelidir.

³²⁷ Çiftçi, *Klasik İslam Edebiyatında Hiciv ve Mizah*, 161-162

³²⁸ Aykaç, *Eğitim Sürecinde Mizah ve Ortaokul Türkçe Ders Kitaplarında Mizahi Unsurlar*, 435.

Hız. Peygamber, dini öğretmek, ahlaki terbiye vermek, sevgiyi ve muhabbeti artırmak, gam, keder ve sıkıntılarını gidermek maksadıyla yetişkinlere, yaşlılara, çocuklara şakalar yapmıştır.³²⁹ Hz. Muhammed neşeli bir mizaca sahipti. Onun bu mizahi yönü, sözlü ve fiilî şakaları, çocuk, genç, yetişkin ve ihtiyar herkesi etkilemiştir.³³⁰ Hz Muhammed bu yönü ile hem insanlara örnek olmakta hem de mizahın nasıl yapılabileceği konusunda sınırlar çizmektedir.

“Ben nefsimi temize çıkarmam, çünkü Rabbimin merhamet ettiği hariç, nefis aşırı derecede kötülüğü emreder. Şüphesiz Rabbim çok bağışlayandır, çok merhamet edendir, dedi.” (Yûsuf 12/53) ayetinde buyrulduğu gibi nefis insanlara kötülüğü emretmektedir. Mizahın çok yaygın hale geldiği şu günlerde mizah konusunda da aşırıya kaçmamak çok mühimdir. Bu sebeple Kuran-ı Kerim’in bakış açısı ile de mizahın sınırları çizilmelidir.

Bu bölüm, çalışmanın önemli bir kısmını teşkil edecektir. İslam’ın mizaha bakışı ortaya konduktan ve mizahın din eğitimi açısından önemi vurgulandıktan sonra hangi sınırlar ve ölçüler ile mizah yapılabileceği anlatılmalıdır.

Mizahın eğitim sürecinde sadece olumlu etkiye sahip olduğunu söylemek doğru olmayabilir. Eğitim-öğretim ortamlarında kullanılan her şeyde olduğu gibi mizahın da olumsuz yönde kullanıldığında zarar verici, yıpratıcı ve zedeleyici özelliklerinin ortaya çıkması kaçınılmaz olur.³³¹ Bu olumsuz özelliklerin ortadan kaldırılabilmesi için mizahın sınırlarının çok iyi belirlenmesi gerekmektedir.

Mizah yemeğin tuzu gibi ölçülü olmalı, yalan olmamalı, muhatabı rahatlatmalı, kişinin onurunu ayaklar altına almamalıdır. Bunlar toplumsal fayda açısından düşünüldüğünde olması gereken sınırlardır.³³² Bu sınırların bazıları şu başlıklar altında incelenecektir.

3.1. ALAY İÇERMESİ

Eğitimde mizahın kullanılması önemli bir husustur. Fakat mizahın her zaman olumlu etkilerinin olmayacağı da bilinmesi gereken önemli bir husustur. Bunlardan

³²⁹ Doğan, **Peygamber ve Mizah**, 201.

³³⁰ Rosenthal, **Erken İslam’da Mizah**, 7.

³³¹ Balta, **Eğitimde Mizahın Kullanımına İlişkin Öğretmen Tutumları**, 1270.

³³² Yakıt, **Hız. Peygamber’den Nükte ve Latifeler**, 3.

biri de alay etmek ve iğnelemektir. Çünkü eğitimde kullanıldığı zaman muhatabın psikolojik etkilenmesine sebep olabilir. Bu da zararlı sonuçlar doğurabilir. Eğitimci, mizahın bir kişiye zarar verdiğini gördüğü takdirde bir süre bu yöntemden uzak durmalıdır.³³³

Alay etmek bir mizah yöntemi olabilir mi? Bu konuda İslam dininin kesin emirleri olduğu için alay konusunu bir mizah türü olarak görmek mümkün değildir. Fakat alay olmayacak şekilde karşıdaki kişinin durumu hakkında ufak şakalar yapmak bir yöntem olabilir. Fakat bu konuda yapılan araştırmalar bu yöntemin öğrenci-öğretmen iletişimin kurulmaya devam ettiği bir süreçte değil, öğrenci-öğretmen bağının tam olarak kurulduğu bir zamanda yapılması gerektiğini göstermektedir. Şayet bu tarz takılmalar eğitim sürecinin başlangıcında yapılacaksa, eğitimcinin kendi üzerinden mizah yapması daha doğru bir yöntem olur.³³⁴

İnsanları küçük düşürmek maksadıyla yapılan alay Kur'an'da da "Ey müminler! Bir topluluk diğer bir topluluğu alaya almasın..." (el-Hucurât 49/11) ayeti ile kesin olarak yasaklanmıştır.

Yine Kur'an'da Hz. Musa'nın Firavun ve kavminin ileri gelenleri hakkındaki "Siz ise onlarla alay ediyordunuz. O kadar ki onlar size beni anmayı unutturdu. Onlara hep gülüyordunuz." (el-Mü'minûn 23/110) sözleri alay hakkında bazı ikazlarda bulunmaktadır.

Aynı şekilde Hz. Nuh'un büyük tufandan korunmak için gemi yapmaya başladığında ona gülmelerinin geçtiği ayetlerde (en-Necm 53/52-61) de alay etmenin uygun olmadığı anlatılmaktadır.³³⁵

Alay etmeyi yasaklayan ayetlerden birisi de. "Arkadan çekiştirmeyi, yüze karşı eğlenmeyi âdet edinen herkesin vay haline!" (el-Hümeze 104/1) şeklindedir.

Doğru mizah ne kadar faydalıysa yanlış mizah da o kadar zararlıdır. Bu zarardan kaçınmak için mizahın, alay ile ilgili olmaması önemli bir husustur.³³⁶

³³³ Ziv, **Teaching and Learning with Humor: Experiment and Replication**, 14.

³³⁴ Huss, **Getting Serious About Humor: Attitudes of Secondary Teachers Toward the Use of Humor as a Teaching Strategy**, 34.

³³⁵ Doğan, **Peygamber ve Mizah**, 195.

3.2. YALAN OLMAMASI

İslam dininin dürüstlüğe çokça önem verdiği bilinmektedir. Hz. Muhammed'in en önemli vasfı dürüst ve güvenilir insan anlamına gelen "Muhammedü'l-Emin" olarak tanınmasıdır. Rivayete göre, Ebu'd-Derda ile Hz. Muhammed arasında şöyle bir konuşma geçer:

- Ebu'd-Derda: Yâ Rasulallah! Mümin hırsızlık yapar mı?
- Hz. Peygamber: Evet bazen olabilir.
- Ebu'd-Derda: Peki, mümin zina edebilir mi?
- Hz. Peygamber: Ebu'd-Derda hoşlanmasa da "Evet!"
- Ebu'd-Derda: Peki, mümin yalan söyler mi?
- Hz. Peygamber: Yalanı ancak iman etmeyen kimse uydurur."³³⁷

Dolayısıyla yalan söylememe konusuna önem verilmelidir. Hz. Muhammed de mizah yaparken bu duruma dikkat edilmesini istemiş ve şöyle buyurmuştur.

Sahabenin bir kısmı "Ey Allah'ın Rasulü! (Ashap'tan bir kısmı) sen bize şaka yapıyorsun!" demeleri üzerine Hz. Muhammed "Şurası muhakkak ki (şaka da olsa) ben sadece hakkı söylerim!" demiştir."³³⁸

H. Muhammed, bu Hadis-i Şerifinde şaka da olsa kişiyi yalana götürecek her türlü yolu kapatmak istemiş ve bu sebeple de şaka yasaklanmıştır. Fakat burada, insanı kizbe yani yalana götürecek her bir şaka kastedilmiştir."³³⁹

H. Muhammed başka bir Hadis-i Şerifinde insanları sadece güldürmek için yalan yanlış söylenen sözler ile ilgili buyurmuştur ki: "Bir kimse meclisteki arkadaşlarını güldürmek için öyle bir söz söyler ki, bu yüzden Süreyya yıldızından daha uzak bir mesafede ateşe atılır."³⁴⁰

³³⁶ Huss, **Getting Serious About Humor: Attitudes of Secondary Teachers Toward the Use of Humor as a Teaching Strategy**, 35.

³³⁷ Alâüddin Ali b. Hüsamüddin Kâdî, **Kenzü'l-ummâl fî süneni'l-akvâli ve'l-ef'âl**, thk. Bekrî Hayyânî-Safvetü's-Sekâ, 5. Baskı (b.y.: Müessesetü'r-risâle, 1401/1981), 3: 874.

³³⁸ Tirmizi, "Birr ve's-Sıla", 57; Ali b. Ebî Bekir b. Süleyman el-Heysemî, **Mecmeu'z-zevâid ve menbeu'l-fevâid**, thk. Hüsamüddin el-Kudsî (Kahire: Mektebetü'l-Kudsî, 1414/1994), 9: 17.

³³⁹ Canan, **Hadis Ansiklopedisi, Kütüb-i Sitte**, 15: 52-53

³⁴⁰ Ahmed, **Müsned**, 15: 120-121.

H. Muhammed, doğru sözlü olmayı ve şaka bile olsa yalan söylememeyi imanın bir parçası olarak görmüştür ve “Kul şaka da olsa yalan söylemeyi, doğru da olsa münakaşa etmeyi bırakmadıkça iyi bir mü'min olamaz.”³⁴¹ buyurmuşlardır.

Yalan söylemenin yanlış olduğu ve bu yanlıştan kaçan kişinin nasıl mükâfatlandırılacağı şu Hadis-i Şerif'ten öğrenilmektedir. “Şaka da dâhil, yalan söylemeye cennette bir köşk garanti ederim.”³⁴²

H. Peygamber şöyle buyurmuştur. “Başkalarını güldürmek için yalan söyleyene yazıklar olsun.”³⁴³

H. Muhammed'in mizah anlayışına bakıldığında, onun mizahında yalan olmadığı görülmektedir. Mizahı meşru gören Gazali de mizah hakkında “haktan sapmama, kalp kırmama ve ifrata kaçmama” şartlarını koymuştur. Gazali, bu sayede mizahın yapılmasında bir beis olmadığını belirtmiştir.³⁴⁴

H. Muhammed'in hayatında yalan yoktur. Her ne sebeple olursa olsun yalanın bir Müslümana yakışmayan bir davranış olduğunu sürekli vurgulamıştır. İslam'daki mizah anlayışı oluşurken, özellikle yalan meselesi üzerinde durulmuştur. Çünkü insanlara şaka yaparken ya da insanları güldürürken kişinin yalan söylemeye meyli artar. Muhtemelen bunun da önüne geçmek için H. Peygamber konu ile ilgili birçok açıklamada ve ikazda bulunmuştur.

Stresten uzaklaşmak için başvuru stand-up türü komedilerde insanlar yalan üzerine kurguladıkları bir mizah anlayışı oluşturmuşlardır. Bu da H. Peygamberin mizah anlayışına aykırı olduğu için tasvip edilemez bir problem oluşturmaktadır.³⁴⁵

İslam dininin oluşturduğu mizah algısı ve çizdiği sınırlar içerisinde belki de en önemlisi yalan konusu denilebilir. Hem rivayet sayılarına hem de rivayetlerin serhlerine bakıldığında zaman meselenin ehemmiyeti daha iyi anlaşılmaktadır.

3.3. KİN VE DÜŞMANLIĞA SEBEP OLMAMASI

³⁴¹ Ahmed, Müsned, 14: 278.

³⁴² Ebu Davud, “Edeb”, 8.

³⁴³ Tirmizi, “Zühd”, 10; Ebu Davud, “Edeb”, 87; Darimi, “İstizan”, 66.

³⁴⁴ Canan, **Hadis Ansiklopedisi, Kütüb-i Sitte**, 14: 164-165

³⁴⁵ Akyüz, **Peygamberimizin Mizahla İlgili Hadislerinin Senet ve Metin Yönünden Tenkidi**, 142.

İslam dini kardeşlik dinidir. Allah ve Resulü, insanların kardeş olmasını istemişler ve kardeşliği emretmişlerdir. Dolayısıyla mizahta kardeşliğe, muhabbete, sevgiye engel olacak hiçbir şey doğru bulunmamıştır. Eğer yapılan şakalar kişiyi kin ve nefret duygusuna sürüklüyorsa, kardeşliği bozup düşmanlığa sebep oluyorsa bu mizah doğru bir şey değildir. İslam dini de bunun önüne geçmeye çalışmıştır.

Eğitim ortamlarında saldırgan bir tavırdan kaçınmak ve kardeşliğe zarar vermemek gerekmektedir. Özellikle eğitsel ortamlarda mizahın, kızıştırıcı, yıkıcı veya saldırgan olmaması, duruma ve mekâna uygun, dozu iyi ayarlanmış bir yapıda olması gerekmektedir. Bu durum mizah yönteminin kullanılmasında önemli bir etkiye sahiptir.³⁴⁶ Bu noktada İslam'ın bakış açısı, Hz. Muhammed'in şu sözü ile açıklanabilir. "Arkadaşınla tartışma ve şakalaşma!"³⁴⁷

Yine Hz. Muhammed kardeşliğin arasına herhangi bir şey girmemesi için şöyle bir ikazda bulunmuştur. "Sizden kimse ne şaka ne de ciddi olarak kardeşinin değneğini almasın. Kim kardeşinin değneğini almışsa hemen ona geri versin."³⁴⁸ Bir açıklamaya göre bu Hadis-i Şerifte insanların bir eşyası, geri vermek için alındıysa şaka, sonradan iade etmek için alındıysa ciddi olmuş oluyor.³⁴⁹

Hz. Muhammed hayatı boyunca insanların kardeş olduğunu "Müslüman, Müslümanın kardeşidir..."³⁵⁰ diyerek hatırlatmıştır. Hz. Muhammed, bu kardeşlik duygusuna zarar gelmemesi için insanların birbirleri ile gereksiz münakaşa etmemesini ve din kardeşinin sevmediği şakalar yapmamasını tavsiye etmiştir.

3.4. CİDDİYETİ VE VAKARI KORUMASI

İslam dini vakarın ve ciddiyetin korunmasına özel önem vermiştir. Rabbimiz Kur'an'da "Rahmân'ın öyle kulları vardır ki, onlar, yeryüzünde sükûnetle (vakarla) yürürler" (Furkan, 25/63) buyurarak vakarın muhafaza edilmesine dair uyarıda bulunmaktadır. Hz. Peygamber ise, kişinin cemaati kaçırma ihtimali dahi olsa

³⁴⁶ Balta, Eğitimde **Mizahın Kullanımına İlişkin Öğretmen Tutumları**, 1270.

³⁴⁷ Tirmizi, "Birr ve's-Sıla", 58.

³⁴⁸ Ebu Davud, "Edeb" 92; Tirmizi, "Fiten", 3.

³⁴⁹ Canan, **Hadis Ansiklopedisi, Kütüb-i Sitte**, 15: 55

³⁵⁰ Buhârî, "Mezâlim" 3; Müslim, "Birr" 58.

namaza yetişmek için koşarak acele etmemesini, vakar ve sükûnetini korumasını tavsiye etmiştir.³⁵¹

Bu sebeplerle kişinin mizah anlayışını da bu minvalde düzenlemesi gerekmektedir. Mizahın kişinin vakarına zarar verecek durumda olmaması önem arz etmektedir.

Ayrıca ciddiyetin bozulmaması otoritenin sarsılmaması için öğretmenler, eğitsel ortamlarda mizahın dâhil edilmesinde bazı endişeler taşımaktadırlar.³⁵² Bu endişe, mizahın doğru bir yöntem olarak kullanılmasına yardımcı olacaktır. Çünkü mizah, eğitim ortamının ciddiyetini kaçırmamalıdır.

Mizahın günlük hayatta kullanılması tartışılan bir konu olmuştur. Bu sebeple eğitimde mizah konusu her toplumda ve her dinde tedbirli yaklaşılan bir konu olarak görülmüştür. Yapılan çalışmalarda bazı öğretmenler mizahı, dikkati dağıtan ve ciddiyeti ortadan kaldıran bir unsur olarak görmüşlerdir ve mizahı eğitim sürecinde kullanmamışlardır.³⁵³ Her ne kadar eğitimin ciddi bir iş olduğu doğru bir yaklaşım olsa da mizahın hiçbir şekilde kullanılmayacağı da anlaşılmamalıdır.³⁵⁴

Mizahın eğitim sürecine ciddiyeti kaçırmak suretiyle olumsuz etkilerinin olduğu farklı çalışmalarda öğretmenler tarafından da ifade edilmiştir.³⁵⁵

Hız. Peygamber bu hususta şöyle buyurmuştur. “Bir kimse meclisteki arkadaşlarını güldürmek için öyle bir söz söyler ki, bu yüzden Süreyya yıldızından daha uzak bir mesafede ateşe atılır”.³⁵⁶

3.5. MUHATABI KORKUTMAMASI

Hız. Peygamber şakanın bir ayarının olması gerektiğini söylemektedir ve insanları korkutacak ve tedirgin edecek şakalar yapılmamasını istemektedir. Halk arasında “eşek şakası” da denilen bu şaka türünden uzak durmamız gerektiğini

³⁵¹ Buharî, “Ezan”, 21.

³⁵² Balta, Eğitimde Mizahın Kullanımına İlişkin Öğretmen Tutumları, 1270.

³⁵³ Jose.S, - Jabamoney, “Effective Teaching With Humor”, 61.

³⁵⁴ Jose.S, - Jabamoney, “Effective Teaching With Humor”, 62.

³⁵⁵ Huss, **Getting Serious About Humor: Attitudes of Secondary Teachers Toward the Use of Humor as a Teaching Strategy**, 33.

³⁵⁶ Ahmed, Müsned, 15: 120-121.

söylüyor. Özellikle kişinin bu tür şakalar konusunda empati yapabiliyor olması çok önemlidir. Çünkü kendisine bu tür şakaların yapılmasını hiç kimse arzu etmez.

Hız. Peygamber'le birlikte yolculuğa çıkan bir sahabe yolculuk esnasında uyur. Uyuyan sahabeye şaka maksadıyla yüzüne ip sarkıtırlar. Bu durumda üzerine ip sarkıtılan o kişi korkmuş bir şekilde uyanır. Bunun üzerine Hız. Peygamber şöyle buyurur. “Bir Müslümanın diğer bir Müslümanı korkutması helal olmaz.”³⁵⁷

3.6. MUKADDES KAVRAMLAR VE KONULAR İLE İLGİLİ OLMAMASI

Bazı konuların bir ağırlığı vardır. Bu konular hakkında şaka yapmak uygun değildir. Hız. Muhammed bu konuda “Üç şey vardır ki, ciddisi de ciddî, şakası da ciddidir: Nikâh, boşama ve kişinin ric'i talakla boşadığı hanımına geri dönmesi.”³⁵⁸ buyurarak bazı ağırlığı olan meseleler hakkında insanları uyarmıştır.

Bu meselelerden birisi de din meselesidir. Dinin bir ciddiyeti vardır ve olmalıdır da. Dolayısıyla dini meselelerin alay konusu olması, onlar üzerinden şakalar yapılması doğru olmaz. Bu konu şu ayet ile açıklanabilir.

Kur'an-ı Kerim, müminleri “...dininizi alay ve eğlence konusu yapanları dost edinmeyin” (el-Mâide 5/57) ayetiyle uyarmaktadır. Bu ayet ile dinin, alay, eğlence veya mizah unsuru olarak görülmemesi gerektiği ikazı yapılmaktadır. Din konusunun hafife alınmaması gerekiyor. Dinin ciddiye aldığı konularda istenmeyen sözler söylemek veya tavırlar sergilemek üzerinden mizah yapılamaz. Ancak dinin alaya alınması ve mizah konusu yapılması ile dini bir konunun mizah yoluyla anlatılıp öğretilmesi birbirine karıştırılmamalıdır.

Eğitim sürecinde yapılması gereken birçok şey olduğu gibi kaçınılması gereken de birçok husus vardır. Bunlardan biri de yanlış mizah örnekleridir. Kültürel kimlik, aile ile ilişkiler, din, gelenek gibi meseleler mizah konusu yapılmamalıdır.³⁵⁹

Danimarka'da Hız. Muhammed ile ilgili yapılan karikatürler büyük eleştiri almıştı. Mizah, bir toplumun değer sistemine saygı duyulmaması gibi bir yetki

³⁵⁷ Ebû Dâvûd, “Edeb”, 92.

³⁵⁸ Tirmizi, “Talâk ve'l-Lian”, 9.

³⁵⁹ Huss, *Getting Serious About Humor: Attitudes of Secondary Teachers Toward the Use of Humor as a Teaching Strategy*, 35.

vermez. Bu sebeple herkes mizahın dini kavramlar üzerinden ve manevi değerler üzerinden yapılmaması gerektiğini bilmelidir.³⁶⁰

3.7. KİŞİNİN MANEVİYATINA ENGEL OLMAMASI

İslam Dininde kalbî eğitim çok önemlidir. Tasavvufta kalp eğitiminin önemli bir yeri vardır. Tasavvufa kalp eğitimi de denilebilir. Mutasavvıfların toplum içerisindeki en önemli görevi insanların maneviyatını artırmak ve toplum ahlakını muhafaza etmek olmuştur. Bu sebeple tartışılan bir konu olan mizah meselesi de bu gayeye yönelik olmak üzere ihtiyatla ele alınmıştır.

Çok gülmenin, kişiye ahireti unutturduğu, kişinin dünyaya olan meylini arttırdığı daha önce bahsedilen konular arasındadır. Hz. Muhammed'in, insanın kalbini temiz tutması ve maneviyatına zarar verecek her şeyden uzak durması konusunda verdiği tavsiye ise şu şekildedir. "Çok gülme, zira çok gülme kalbi öldürür."³⁶¹ Bu Hadis-i Şerifte ayrıca kahkahalarla gülmenin çok gülmeye tekabül ettiği söylenmiş ve kahkahalarla gülüp kalbin öldürülmemesi gerektiği vurgulanmıştır.

Tasavvufun, mizah üzerinde oluşturduğu algı, mizahtan uzak durulması yönünde olmuştur. Bu da kişinin takvasını artırmak için dünyalık her şeyden uzak durmak gerektiği ile alakalıdır. Mesela tasavvufta zühd hayatı yaşanması İslam'ın önemli bir unsuru olarak kabul edilmiş ve az yemenin takvayı artırdığı öne çıkarılmıştır. Tasavvufun tanımlarına bakıldığında zaman da böyle bir algının ortaya çıkması gayet doğaldır. Çünkü tasavvuf, kişinin maneviyatına zarar verecek ve o yola götürecek her yoldan kaçınmayı gerektirmiştir. Dolayısıyla tasavvufa göre doğal ve fitrî olan yemek de konuşmak da uyumak da uygun görülmemiştir. Sonuç olarak mizahın da aynı şekilde uygun görülmemesi tasavvufun kendi normlarına göre anlaşılabilir bir konudur. Fakat Tasavvufun bu kabulü, herkes tarafından uyulması zorunlu bir durum oluşturmaz

³⁶⁰ Ulrich Marzolph, "The Muslim Sense of Humour", 184.

³⁶¹ Tirmizi, "Zühd", 2; İbn Mace, "Zühd", 19,

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

EDEBÜ'D-DÜNYA VE'D-DÎN VE AHLAK-I ALÂÎ KİTAPLARINDA MİZAH

1. AHLAK-I ALÂÎ VE EDEBÜ-D DÜNYA VE-D DİN ESERLERİNDE MİZAH

Araştırmamızın bu bölümünde, farklı dönemlerde farklı kişiler tarafından kaleme alınmış ve insanlara rehberlik etmiş 2 kitabın mizaha bakış açıları incelenecektir. Bu 2 kitapta bulunan mizah anlayışının değerlendirilmesi neticesinde ortaya çıkacak olan sonuç kısaca mukayese edilecektir. Ortak yönlerinin ve birbirinden ayrılan yönlerinin neler olduğunu tespit edip genel bir değerlendirme yapılacaktır.

Müellifleri tanımak, bu eserlerin doğru anlaşılabilmesini sağlayacaktır. Bu sebeple müelliflerin kısaca hayatlarına değinmekte fayda vardır.

Bu kitaplardan biri olan Ahlak-ı Alâî, 1564 yılında o denemin Şam Kadısı Kınalızâde tarafından kaleme alınmış bir eserdir. Bu eserin müellifi eseri, hikmet-i ameliyye yani ahlak felsefesi olarak kabul etmiş ve öyle tarif etmiştir. Yani eşref-i mahlukat olan insanın özünde bulunan hakikatlerin elde etme yollarına ve bunlardan kurtulma yollarına değinmiştir.³⁶²

1510'da Isparta'da dünyaya gelmiş olan Kınalızâde, en önemli eseri olan Ahlak-ı Alâî'nin kaleme alınmasında Tusi'nin "Ahlak-ı Nasırı" ve Devvani'nin "Ahlak-ı Celali" adlı eserlerinden faydalanmıştır. Bu eserde yazılanların bazıları günümüzde geçerliliğini kaybetmiş olsa da bu eserin zamanının en geniş ahlâk kitabı olduğu, kendisinden yaklaşık 400 yıl kadar sonrasına kadar okullarda ahlak eğitiminde temel kaynak olarak kullanıldığı ve halen geçerli önemli görüşlere de yer vermiş olduğu unutulmamalıdır.³⁶³

İncelenecek diğer eser ise Ali b. Muhammed b. Habib Ebi'l-Hasan el-Maverdî (D. m.974, Ö. m. 1058) tarafından kaleme alınan Edebü-d Dünya ve-d Din eseridir. Maverdî, yaşadığı dönemin önemli isimlerindendir. Hem bir hukukçu hem

³⁶² Ahmet Kahraman, "Ahlâk-ı Alâî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1998), 2: 15.

³⁶³ Ali Rıza Saklı, "Kınalızade Ali Efendi'nin Ahlak-ı Alai (Devlet ve Aile Ahlakı) Adlı Eserinin İncelenmesi", *Uluslararası Ekonomi, İşletme ve Politika Dergisi* 2/1 (2018): 147.

usulcü hem tefsirci hem edebiyatçı hem de siyasetçi olarak bilinen bir alimdir. Çok çeşitli görevleri olmakla birlikte Nişabur yakınlarındaki Ustava şehrinde baş kadılık görevi yapmıştır.³⁶⁴

Maverdî, Basra'da doğmuştur. Babası gül suyu imalatı ile uğraştığı için babasının işine atfen Maverdî (maü'l-verd) lakabıyla anılmıştır. Maverdî, yaşadığı dönemde en çok siyaset ve ahlak teorileri ile öne çıkmış önemli fakihtir.³⁶⁵

1.1. EDEBÜ-D DÜNYA VE-D DİN'DE MİZAH

Maverdî'nin eserleri günümüzden bin yıl önce yazılmasına rağmen içerdiği konular bakımından hala güncelliğini koruduğu söylenebilir. Bu yüzden eserlerinde verilen tavsiyelerin, insanlar için de yol gösterici bir mahiyet arz ettiği düşünülmektedir.³⁶⁶

Maverdî'nin Edebü'd-Dünya ve'd-Din eserinin “Dünyada Edeb” bölümün bir alt başlığı olan “mizah ve gülmek” bahsi bu bölümde ele alınacaktır.

1.1.1. MİZAH VE GÜLMEK

Bu bölümün girişinde kısaca mizahın tarifi yapılmış ve hemen ardından mizahın olumsuz yanlarından bahsedilmiştir. Maverdî'nin mizah anlayışını ortaya koyan bir giriş bölümü oluşturduğu görülmektedir.

Maverdî Mizahı, şaka olarak açıklamaktadır. Maverdî'ye göre, mizah içeren konuşmalarla hak yoldan yani doğru olanın dışına çıkılabilir ya da isyan yollarına düşülebilir. Şaka, şaka yapan kişiyi duygusuz hale getirebilir. Şaka yapılan kimseye de eziyet verebilir. Şaka yapan kişi, heybetinin ve kıymetinin gitmesi, birtakım cahil kimselerin sohbeti arasında kalması gibi tehlikeler içerisinde olabilir. Dolayısı ile bu cahil ve geveze kişilerin bir maskarası haline gelebilir ve onların diline düşebilir. Bu da şaka yapılan kişiyi zayıf insanlar seviyesine düşürür.³⁶⁷

³⁶⁴ Ebü'l-Hasan el-Maverdî. **Edebü'd-Dünya ve'd-Dîn**. trc. Selâhaddin Kip (Ankara: İlkadım Yayınları, 2006), 10.

³⁶⁵ Osman Zahid Çiftçi, **Maverdî'ye Göre Din-Devlet İlişkisi**. (Doktora Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, 2012), 9.

³⁶⁶ Karaca, **Maverdî ve Ahlak Görüşü**, 138.

³⁶⁷ el-Mâverdî, **Edebü'd-Dünya ve'd-Dîn**, 309.

Şaka yapılan kişinin hali Maverdî'ye göre şu şekilde tarif edilmektedir: Kendisi ile eğlenilen kişi kaba hareketlere, çirkin sözlere ve çeşitli hakaretlere maruz kalır. Şaka yapmak için hedef seçilen kişi şayet susarsa kalben üzüntü duyar. Susmayıp karşılık verecek olursa o zaman edep çizgisinin dışına çıkmış olur. Dolayısıyla akıllı olan kimse bu tür tehlikeli durumlara düşmez. Onun yerine, nefsinin kıymetini ve kalbinin temizliğini korumaya özen gösterir.³⁶⁸

Bu kısımda Maverdî Hz. Muhammed'in şu sözünü aktarmaktadır. "Mizah, şeytanın aldatması, hevai arzusunun hilesidir." (Es-Samt. I/419. H. No:400: el müstetraf. 1/460: Zemahşeri, Rebiu'l Ebrar, 1/425)³⁶⁹ Bu Hadis-i Şerifin kaynak araştırması yapılmamıştır. Fakat daha önce bahsi geçen "İslam'da Mizah" bölümündeki sahih kaynaklarda bu Hadis-i Şerife rastlanmamıştır.

Bu açıklamalardan sonra Maverdî mizah ile ilgili söylenen sözleri uzunca aktarmıştır. Fakat burada yine Maverdî'nin mizaha olumsuz bakışını yansıtacak sözleri seçtiği görülmektedir.

Ömer bin Abdülaziz "mizahtan sakınınız, o ahmaklıktır, düşüklük getirir" demiştir.

Bir hikmet ehli, "mizah eden küfürbazdır. Ancak bunu gülerek yapmaktadır o kadar" demiştir.

"Mizaha, mizah adının verilmesi halktan uzaklaştırdığı içindir" denilmiştir.

İbrahim en-Nehai, "mizah ya düşüklük ya da şımarıklıktan ileri gelir" demiştir.

Mensûru'l-Hikem'de "ateşin odunu yediği gibi, mizah da insanın heybetini yer" şeklinde yazışmıştır.

Yine bir hikmet ehli, "mizahı çok olanın heybeti gider. Sevmeyenleri çoğalır. Sevmeyenleri çoğalanın da gıybeti tatlı olur." demiştir.

Bir belagat ehli, "aklı az olanın şakası çok olur" demiştir.

³⁶⁸ el-Maverdî, **Edebü'd-Dünya ve'd-Dîn**, trc. Selâhaddin Kip, 432

³⁶⁹ Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed el-Mâverdî, **Edebü'd-Dünya ve'd-Dîn** (b.y.: Dâru'l-mektebeti'l-hayât, 1986). 310.

Halid bin Safvan, “mizah yapan biriniz arkadaşını çakıl taşları gibi ezer, çekirdek gibi öğütür, kazan gibi kaynatır ve ondan sonra da kalkar, ‘şaka yaptım’ der. İşte mizah budur” demiştir.

Bir hikmet ehli, “mizahın hayrı yoktur, şerri ise sayılmayacak kadar çoktur” demiştir.

Nisaburî, bir kasidesinde mizah edebi hakkında şiirsel dille şöyle demiştir.

“Kişinin mizahının zararları sayılamaz

Hayrına gelince, ara ki bulasın.

Denildi ki, mizahın çokluğu,

Yiğidi kavgaya götürür.

Mizahın başlangıcı tatlıdır.

Ama sonu düşmanlığa dönüşür.

Şerefli insanlar mizah yüzünden kızar.

Akılsızlar da onunla rezalete cüret eder.”

Ebu Nüvas’da bir şiirinde şöyle demektedir.

“Seni hedef alana yanını boş bırak.

Sen ona selam ver de geç.

Susmak hastalığı ile ölmek.

Senin için konuşma hastalığından hayırlıdır.

Selamet bulan, diline sahip olandır.

Çok kere ölümlerin kilidi mizah anahtarı ile açılır.

Bu yüzden ölüm durmadan insanları yer içer.”³⁷⁰

Maverdî’nin mizah hakkında söylediği bu sözlerle kendinden sonrakileri önemli derecede etkilemiştir. Bu kişilerden birinin de İmam Gazali olduğu düşünülebilir. Gazalî’nin mizah anlayışına bakıldığında, Maverdi ile çok fazla benzerlik vardır. Düşünceleri ile dünyayı etkilemiş olan bir kişi olan Gazalînin,

³⁷⁰ el-Maverdî, *Edebü’l-Dünya ve’l-Dîn*, trc. Selâhaddin Kip, 433

Maverdî'den etkilenerek İslam dünyasının mizah anlayışı üzerinde etki oluşturduğu söylenebilir.³⁷¹

1.1.2. MİZAHTA DİKKAT EDİLECEK ESASLAR

Mizahtan kurtulabilmenin kolay olmayacağını ve kurtulanların sayısının da az olduğunu Maverdî bildirir ve iki ikazı yaparak mizahın ölçüsünü anlatır.

Bunlardan birincisi kişinin dostuna karşı yakınlıkla ve samimiyetle sevgi göstermesi gerektiğidir. Bu duygu dostlar içine karışmalıdır. Bu ise ancak yakınlık göstermek güzel konuşmak, güler yüzle karşılamak ve iyilik yapmakla mümkün olur.

Bu konuda Said bin As'ın oğluna şöyle dediğini nakleder. "Mizahta aşırı gitme. Bunda ileri gidenin heybeti gider. Sefihlerin senin üzerine cüret göstermelerine yol açar. Mizahta kusur edersen dostlarını senden uzaklaştırır."

İkincisi ise, mizahın insana bir rahatlık vermesi durumudur. Bıkkınlık ve endişelerden uzaklaşmanın bir yoludur mizah. Bu konuda ise Ebu'l-Feth el-Büstî'nin şu sözünü nakleder.

"Ciddiyetle yorgun düşmüş tabiatına,
Biraz mizah fedâ ederek rahatlık kazandır.
Fakat mizah yaparken fazla olmasın,
Ancak yemekteki tuz kadar olsun."³⁷²

1.1.3. MİZAHÎ HAREKETLERE ÖRNEKLER

Maverdi bu izahları yaptıktan sonra Hz. Muhammed'in hayatından bazı örnekler vermektedir. Bu kısma kadar Mâverdi'nin mizah hakkında olumlu bir düşüncesinin olduğunu söyleyemeyiz. Fakat bu kısımdan sonra verdiği örneklerle mizah konusuna bir ölçü getirmektedir. Bu örnekler ise araştırmamızın daha önceki bölümlerinde paylaşılan örneklerdir.

Hz. Muhammed şöyle buyurmuşlardır: "Ben mizah yapıyorum ama ancak hak olan şeyi söylüyorum"³⁷³

³⁷¹ Gazâlî, **İslâm Ahlâkı**, 102-109.

³⁷² el-Maverdî, **Edebü'd-Dünya ve'd-Dîn**, trc. Selâhaddin Kip, 433-434.

H. Muhammed hakkında şöyle bir hikâye anlatılır.

İhtiyar bir kadın H. Muhammed'e gelerek, kendisinin bağışlanması için dua etmesini istemişti. H. Muhammed ise o kadına "Ama sen ihtiyar kadınların cennete girmeyeceğini bilmiyor musun?" diyerek cevap vermiştir. Bunun üzerine kadın çok üzölmüştür. Bunun üzerine H. Muhammed tebessüm ederek "sen Kuran-ı Kerim'deki "Gerçekten biz, onları yepyeni bir yaratılışla yaratmışızdır. Böylece onlar hep bakire kızlar, kocalarına âşık yaşlılar yaptık." (el-Vakıa 56/35-37) ayetini okumadın mı?" demiş ve cennetteki kadınların ihtiyar değil, genç olarak kalacaklarını anlatmış.³⁷⁴

Yine başka bir kadın, kocasının bir işi hakkında H. Muhammed'e gelmişti. H. Muhammed ise ona kocasının kim olduğunu sordu. Kadın filan kişi diye cevap verince H. Muhammed de "tamam, şu gözünde beyazlık olan adam" dedi. Kadın ise kocasının gözünde beyazlık olmadığını söyledi. H. Muhammed "evet var" deyince kadın hemen eve dönerek kocasına dikkatle bakmaya başladı. Kocas:

- Sana ne oluyor yahu? deyince kadın:
- Rasulullah senin gözünde beyaz olduğunu söyledi, dedi. Bunun üzerine kocası:
- Görmüyor musun? Gözümün beyazı siyahından fazladır, dedi.³⁷⁵

Maverdî, H. Muhammed'in mizahına dair verdiği bu örneklerden sonra şunları anlatmıştır.

H. Ali'ye adamın biri gelerek: Ben rüyamda annemle ihtilam oldum, bundan dolayı bana ne yapmak gerekir? diye sorunca H. Ali de: "Bunu güneşe çıkarın ve gölgesine had vurun" diyerek ona şaka yapmıştır.

Bir gün Şa'bî'ye şeytanın yenilip yenilemeyeceğini sormuşlardı. Şa'bî ise "biz onun etini yememeye razıyız" demiştir.

³⁷³ Tirmizi, "Birr ve's-Sıla", 57; Ali b. Ebî Bekir b. Süleyman el-Heysemî, **Mecmeu'z-zevâid ve menbeu'l-fevâid**, 9: 17.

³⁷⁴ Süleyman b Ahmed b. Eyyûb et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Evsat*, 5: 357.

³⁷⁵ el-Maverdî, **Edebü'd-Dünya ve'd-Dîn**, trc. Selâhaddin Kip, 434-435. el-Mâverdî, **Edebü'd-Dünya ve'd-Dîn**, 311.

Yine bir gün Şa'bî'ye "İblisin karısının, adı nedir?" diye sorulduğunda, "biz onun nikah merasiminde bulunmamıştık" diye cevap verdi.

Adamın biri bir gence: "Yevmiye olarak kaç çalırsın?" diye sorunca: Genç de "karın tokluğuna" diye cevap vermiştir. Adam "biraz ikram etmez misin?" diye sorunca da genç, "pazartesi ve perşembe günleri oruç tutarım" demiştir.

Hadisçi olan Ebu Salih bin Hasen bir gün arkadaşlarına: "Yemenli şair Vaddah şu şiiriyle ne kadar fakih olduğunu göstermiştir" diyerek şiiri okumuştur.

"Sevgilime bana yaklaş deyince,

O bana arka çevirdi.

Ve haram olan işten Allah'a sığınırım dedi.

O teslimiyet gösterinceye kadar,

Peşini bırakmadım ve "lemem"³⁷⁶ hususunda Allah'ın ruhsatını anlattım."³⁷⁷

1.1.4. MİZAHTA İLERİ GİTMEK

Maverdî verdiği mizah örneklerinden sonra şaka yaparken fazla ileri gidilmemesi gerektiğini anlatmaya devam etmiştir. Çünkü şakada ileri gitmek kötü bir davranıştır ve insanlar tarafından sevilmez. Muhaddislerden olan Ebu Muaviye ed-Darir, bir gün arkadaşlarının yanına çıkmış ve "mide coşunca tatlı ve hafif olmayan şaraptan üç mancınık atmalı" demiştir. Fakat Maverdî, Muaviyenin yapmış olduğu bu şakayı mizahın sınırlarını aştığı için doğru bulmamıştır. Çünkü bu şekilde yapılan ölçsüz mizahı Maverdî, kişiyi töhmet altında bıraktığını düşünmektedir.³⁷⁸

Maverdî, Ebu Hureyre'nin şakacı bir kişi olduğunu İbni Kuteybe, el-Mearif'te şöyle bir hikaye ile anlattığını söyler. "Mervan çok kere Medine valiliğine Ebu Hureyre'yi vekil ederdi. O, eşeğe biner, palanını bağlar, sokaklarda gezer ve adamlarla karşılaştığında "yol veriniz, emir geliyor" derdi. Çocuklar oyun oynarken

³⁷⁶ Şair şu ayete telmihte bulunuyor. "(O güzel hareket edenler) ufak tefek suçlar hariç olmak üzere, günahın büyüklerinden ve fuhuşlardan kaçınanlardır." (Necm 32) Mezkûr ayette lemem ufak tefek suçlar olarak geçmiştir.

³⁷⁷ el-Maverdî, *Edebü'd-Dünya ve'd-Dîn*, trc. Selâhaddin Kip, 434-435-436. el-Mâverdî, *Edebü'd-Dünya ve'd-Dîn*, 311.

³⁷⁸ el-Maverdî, *Edebü'd-Dünya ve'd-Dîn*, trc. Selâhaddin Kip, 436. el-Mâverdî, *Edebü'd-Dünya ve'd-Dîn*, 312.

ise, ansızın aralarına girer, ayağı ile onları tekmeler ve onları korkuturdu.” Maverdî böyle bir şakanın da uygun olmadığını söyler. Fakat belki bilinemeyecek bir yönünün olabileceğini, bu sebeple tevil edilebileceğini de söylemiştir.³⁷⁹

Suheyb bin Sinan şakacı bir kişi olduğunu söylemiş ve Hz. Muhammed’in Ona şu şakayı yaptığını anlatmıştır Maverdî.

Bir gün Hz. Muhammed Suheyb bin Sinan’a “gözün hastalıklıyken nasıl hurma yiyorsun? deyince O da “Ya Rasûlallah, öbür kenarı ile çiğniyorum” diye cevap vermiştir. Bu olayı Maverdî şöyle yorumlamıştır. İslam ahkâmını insanlara aktaran bir kişiye karşı böyle bir mizah cüret edilebiliyorsa bu mizaha Hz. Muhammed’in vesile olmasındandır. Bu sebeple caizdir. Aksi halde kimse bu şekilde bir mizahı Hz. Muhammed’e karşı yapmaya cüret edemez. Buna kimsenin de hakkı yoktur. Çünkü Hz. Muhammed’in vazifesi ciddidir ve şaka kaldırmaz. Bu durumu ciddiyetsizlik ile karıştırmamak gerekir. Suheyb bu yanlışlıktan çok uzaktadır. Çünkü o Allah’a çok itaat eden kimselerdendi ve Hz. Muhammed’in “Ben Arap kavminin (İslam’da) birincisiyim. Suheyb Rum kavminin, Selman Fars kavminin, Bilal de Habeş kavminin birincisidir” sözüne mazhar olmuştur.³⁸⁰ Bu olay mizaha olumlu bir bakış örneği olarak verilebilir. Fakat Maverdî olumlu gibi görünen bu örneği olumsuz olarak yorumlamıştır. Bu da Maverdî’nin mizaha tedbirli yaklaştığını göstermektedir.

Olumsuz olarak görülen bu örneklerden sonra Maverdî, izin verilen ve güzel görülen mizah örneği olarak Zübeyr bin Bekkar’ın Kindî’den rivayet ettiği şu hikâyeyi anlatmıştır.

Kuşeyrî, Araplardan bir ihtiyarın halini anlatmak için, yaşlı bir adama “sen kimlersen? diye sordu. O da “Ukayl’denim” deyince Kuşeyrî de “hangi Ukayl’den?” diye sordu.

³⁷⁹ el-Maverdî, **Edebü’-d-Dünya ve’-d-Dîn**, trc. Selâhaddin Kip, 436-437. el-Mâverdî, **Edebü’-d-Dünya ve’-d-Dîn**, 312.

³⁸⁰ el-Maverdî, **Edebü’-d-Dünya ve’-d-Dîn**, trc. Selâhaddin Kip, 437. el-Mâverdî, **Edebü’-d-Dünya ve’-d-Dîn**, 312.

İhtiyar adam “Benî Hafece’den” deyince, Kuşeyrî “Ben, Beni Hafece’den bir yaşlı adam gördüm der. Bunun üzerine yaşlı adam “O yaşlı adama ne olmuş” diye sordu.

Kuşeyrî ise “Gece karanlığı basınca onun ihtiyacı oluyordu” diye cevap vermiş. Yaşlı adam Kuşeyrî’nin ne dediğini anlamış ve Kuşeyrî de “Horozun tavuğa ihtiyacı gibi” deyince, yaşlı adam “Allah müstahakkını versin, kavimlerin içindekini nasıl da biliyorsun” diyerek gülmüştü.

Maverdî bu hikâyede Kuşeyrî’nin, mizahı yerli yerinde kullandığını, boş sözden kaçındığını ve mizahın müsamahasından istifade ettiğini söylemiştir. Fakat faziletli insanların bu tarz mizahlardan da uzak durduğunu ifade ederek mizahın tehlikeli görünen tarafına işaret etmiştir. Özellikle de aralarında bir yakınlık ve samimiyet bulunmayan insanların, mizahtan uzak durması gerektiğini söylemiştir ve bir hikmet ehlinin şu sözünü aktarmıştır. “Düşmanınla şakalaştığın zaman ayıpların ona belli olur”³⁸¹

Maverdî bu hikâyeden mizahın olumlu yanı olarak bahsetmiş olsa da yaptığı yorumlarda bunlara bile tenezzül edilmemesini tavsiye ettiği görülmektedir.

1.1.5. GÜLMENİN HUDUDU

Maverdî tüm bu açıklamalardan sonra gülmeyi adet haline getirenlerin önemli işlerle meşgul olamayacağına değinerek gülmenin sınırlarından bahsetmeye başlamıştır. İnsan mizah sebebiyle üzerinde düşünülmesi gereken meselelerden uzak kalır. Bu sebeplerle de fazlaca gülen kişinin heybet ve vakarının azalacağını söylemektedir ve Hz. Muhammed’in bu konuda “Sakin çok gülme! Çok gülmek kalbi öldürür, yüzün nurunu giderir” dediğini aktarmaktadır.³⁸²

Gülmenin zararları konusunda ise şunlardan bahsetmiştir.

³⁸¹ el-Maverdî, **Edebü’-d-Dünya ve’-d-Dîn**, trc. Selâhaddin Kip, 437-438. el-Mâverdî, **Edebü’-d-Dünya ve’-d-Dîn**, 312-313.

³⁸² el-Maverdî, **Edebü’-d-Dünya ve’-d-Dîn**, trc. Selâhaddin Kip, 438. el-Mâverdî, **Edebü’-d-Dünya ve’-d-Dîn**, 313.

İbni Abbas "Bu kitaba ne olmuş! (Günahlarımızdan) küçük büyük bırakmayıp hepsini toplamıştır." (el-Kehf 18/49) ayetinde geçen "küçük" kelimesini "gülmek" diye tefsir etmiştir.

Hız. Ömer'e göre çok gülenin heybeti azalır.

Hız. Ali, "bir âlim gülünce, her gülüşünde ilimden bir miktar dökmüş olur" demiştir.

Mensûru'l-Hikem'de, "müminin gülmesi, kalbinin gafletindendir" diye yazılmıştır.³⁸³

Bu sözlerden de anlaşıldığına göre Maverdî'ye göre mizah ve gülme insanın maneviyatına ve şahsiyetine zararlar vermektedir. Fakat bunlardan fazla uzak duranların da insanlarla yakın ilişki kurmada sıkıntı yaşayacağını söylemiştir. Maverdî mizahın her ne kadar ihtiyaç olduğunu belirtse de hemen arkasından insana vereceği zararlardan bahsederek gülünecek yerde tebessüm edilmesinin daha doğru olacağını söylemektedir.

Maverdî bu görüşünü Hız. Ömer'in, "tebessüm, latifedir" sözü ile desteklemektedir. Ayrıca insanlar arasında güzel bir bağ kurulmasını da tebessüm etmeye bağlamıştır. Çünkü tebessümün, gülmekten daha tesirli olduğunu belirtmektedir. Bunun sebebi ise gülmenin içerisinde istihza ve taaccüp olma ihtimalidir. Aşırıya kaçmadan ara ara gülmeler, çirkin görünmez dedikten sonra zaten gülmenin fitrî bir eğilim olduğuna dikkat çekerek gülmenin bazen de nefsin iradesi dışında olduğunu söylemektedir. Çünkü Hız. Muhammed'in de dişleri görününceye kadar güldüğü olmuştur.³⁸⁴

Maverdî'nin yorumlarına ve mizah anlayışına bakıldığında daha çok olumsuz bir tavır içerisinde olduğu görülmektedir. Bu durumun kişisel, sosyal, kültürel, siyasi

³⁸³ el-Maverdî, **Edebü'd-Dünya ve'd-Dîn**, trc. Selâhaddin Kip, 438-339. el-Mâverdî, **Edebü'd-Dünya ve'd-Dîn**, 313.

³⁸⁴ el-Maverdî, **Edebü'd-Dünya ve'd-Dîn**, trc. Selâhaddin Kip, 339. el-Mâverdî, **Edebü'd-Dünya ve'd-Dîn**, 313-314.

sebepleri olabilir. Dini metinlerin yorumlanmasından bile kaynaklanabilir. Çünkü bu eserde ele alınan olaylar, mizahın olumsuz örneklerini oluşturmaktadır.

Bunun yanında daha önceki bölümlerde de ele alınan mizahın olumlu yönlerine fazla değinilmediği görülmektedir. Şayet bir kişi mizahın sadece olumlu yanlarını ele alsaydı ve mizah çok faydalıdır demiş olsa da o da aynı hatayı yapmış olur.

Kanaatimce olayları daha genel ele almak gerekir. Nitekim Maverdî'nin vermiş olduğu olumsuz mizahların hemen arkasından da olumlu bir cümle gelmektedir. Meselenin sonunda bunun fitri bir durum olduğunu söyleyerek mizahın doğal olarak ortaya çıktığını, insanın bu durumu her şeyde olduğu gibi kontrol altında tutması gerektiğini söylemiştir.

1.2. AHLAK-I ALAÎ'DE MİZAH

Ahlak-ı Alaî'de mizah ile ilgili müstakil bir bölüm bulunmaktadır. Bu bölüm hacmi itibariyle fazla olmamakla beraber içerdiği mana itibariyle önem taşımaktadır. Ayrıca Kınalızâde, mizah konusuna kitabın çeşitli yerlerinde değinmek suretiyle diğer konular ile münasebetine de kısaca değinmiştir.

Kınalızâde'nin Ahlak-ı Alaî'deki mizah mevzusuna bakışı şu şekilde özetlenebilir.

Mizah başlığı altında olmayan mizah konularından biri de “Ruhun Sıhhatini Sağlamak” bölümünde geçmektedir. Bu bölümde sohbet ile ilgili Kınalızâde şunları söylemektedir.

Sohbetin ifratı çok gülmek, lüzumsuz ve gereksiz bir şekilde şaka yapmaktır. Bu durumda da sohbetin gayesi ortadan kalkar. Bu durum ise gaflet doğurur. Sohbetin tefriti ise sert mizaçlı, asık suratlı olmaktır. Güleryüz göstermemek, kimseyle iletişim kurmamak, sohbet için güzel görülmemiştir.³⁸⁵

³⁸⁵ Kınalızâde Ali Efendi, Baskıya Hazırlayan, Hüseyin Algül, **Ahlâk-ı Alâî**, (İstanbul: Tercüman Yayınları, 1981), 159

Kınalızâde, garip fıkra ve tuhaf hikâyeler anlatma (nadire) olarak anılan mizahta da itidale uymak gerekir demiştir.³⁸⁶ Mizahın ifratı sürekli şaka yapıp ciddi olmamaya, sululuğa (hezel) ve maskaralığa götürür. Bu da insana ve çevresine zarar verir. Mizahın tefriti ise surat asmak ve muhataba karşı rahatsız edici bir görünüm sergilemektir. Bu durum ise insanı kibirli gösterir. Kibir ise, arkadaşlık ve dostlarla sohbetten mahrum kalmaya sebep olur.³⁸⁷

Kınalızâde, kızmaya sebep olan 10 davranış sıralamıştır. Bu 10 davranış içerisinde mizahı da zikretmiştir.³⁸⁸

Mizah konusunda dikkat edilmesi gereken hususlar, yani Kınalızâde'nin tarifine göre “mizahın tedavisi” bölümünde şunlar anlatılmaktadır.

Kınalızâde'ye göre mizaha örfte latife, nüktedanlık, şaka ve hoş söz denilmektedir. Kınalızade'ye göre mizahın itidal derecesi aklen ve şer'an kötü kabul edilmiştir. Bu çizgiyi koruyan şakalar, arkadaşlarının arasını düzelterek kardeşlik duygularını yaydığı, kibri ortadan kaldırdığı ve kişiyi asık suratlı olmaktan kurtardığı için güzel görülmüştür.³⁸⁹

Kınalızâde mizahın hangi maksatla yapılması gerektiğine de değinmiş ve şakanın gayesinin sadece oturanları güldürmek olmaması gerektiğini vurgulamıştır. Bunun çirkin bir huy olduğunu ve cahil insanların ve gaflet ehli olan kimselerin benimsediğini anlatmaktadır.³⁹⁰

Aşırı şakanın zararları konusunda Kınalızâde, Hz. Muhammed'in “Çok gülmenin kalbi öldürmesi” sözünü bir hakikat olarak kabul etmiş ve “fazla gülen kişinin yüz tane kalbi olsa hepsi ölmeye mahkumdur” demiştir.³⁹¹

³⁸⁶ Ayşe Sıdıka Oktay, **Kınalızâde Ali Efendi ve Ahlak-ı Alaî** (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 1998), 160.

³⁸⁷ Kınalızâde Ali Efendi, **Ahlâk-ı Alâî**, 159.

³⁸⁸ Kınalızâde Ali Efendi, **Ahlâk-ı Alâî**, 182.

³⁸⁹ Kınalızâde Ali Efendi. Hazırlayan, Mustafa Koç. **Ahlâk-ı Alâî**, 3. Baskı (İstanbul: Klasik Yayınları, 2015), 185. ayrıca bk. Kınalızâde Ali Efendi, **Ahlâk-ı Alâî**, 190.

³⁹⁰ Kınalızâde Ali Efendi, **Ahlâk-ı Alâî**, 190.

³⁹¹ Kınalızâde Ali Efendi. Hazırlayan, Mustafa Koç. **Ahlâk-ı Alâî**, 185. ayrıca bk. Kınalızâde Ali Efendi, **Ahlâk-ı Alâî**, 190.

Kınalızâde'ye göre, şaka yapılan kimsenin mutlaka kalbi kırılır. Bulunduğu ortamda şerefi lekelenir ve neşesi kaçır. Kişiyi bu duruma götüren şaka ise mü'mine eziyet sayılır ve bu sebeple İslam Dininde yasaklanmıştır.³⁹²

Kınalızâde, muhatabının kalbini kıran bu denli şakaların, kişinin akranları ve arkadaşları arasında kin, haset ve düşmanlık tohumlarının saçılmasına da sebep olacağını söylemiştir. Bu tür şakaların, münakaşalarla başlayıp ölümle bittiği bile görülmüştür.³⁹³

Şaka yapan kimse gülünç durumlara düşerek insanlar arasında maskara olur. Bu da kişinin vakarını götürür. Hz. Muhammed'in yaptığı şakalara mizah denmesi mecaz kabul edilir. Çünkü Hz. Muhammed'in mizahı kötü sözlerden korunmuştu. Onların şakaları kaynaşma, sevgi artması gibi gayelerle yapılmaktadır.³⁹⁴ Kınalızâde'nin bu yorumu daha önce de ele alınan konular arasındadır. Bazı eserlerde ve özellikle incelenen diğer eserde yani Edebü'd-Dünya ve'd-Din'de de aynı yorum yapılmaktadır.³⁹⁵ Kınalızâde'ye göre Hz. Muhammed'in yapmış olduğu şakalar bir kıstas değildir. Çünkü O'nun şakaları ve mizahı, bahsettiğimiz sıkıntılardan ve problemlerden uzaktır. Dolayısıyla bu durumun mizahı meşrulaştırdığı görüşünü yanlış bulmaktadır.

Kınalızâde bu açıklamadan sonra Hz. Muhammed'in ihtiyar bir kadına yaptığı şu şakayı anlatmıştır. "Hz. Muhammed bir kadına ihtiyarlar Cennete girmez" buyurunca zavallı kadın büyük bir üzüntüye kapılmıştı. Ümitsizliğe düşmüştü. Bu sırada Hz. Peygamber bir gonca gibi tebessüm ederek, ihtiyarlarında gençleşerek Cennete girip Rıdvan bahçelerinde gezineceğini kadına söyledi."³⁹⁶

Bu açıklamalardan sonra Kınalızâde her ne kadar şakanın İslam'daki yerine değinmiş olsa da daha sonra yaptığı yorumlarla onların örnek dışı olduğunu söylemiştir. Çünkü Kınalızâde, Hz. Ali'nin de çok şaka yaptığını söylemiş ve bu kişilerin şakalarının kötülüklerden korunduğunu ve bunlara bakarak insanların da

³⁹² Kınalızâde Ali Efendi, **Ahlâk-ı Alâî**, 190.

³⁹³ Kınalızâde Ali Efendi, **Ahlâk-ı Alâî**, 190.

³⁹⁴ Kınalızâde Ali Efendi, **Ahlâk-ı Alâî**, 190.

³⁹⁵ el-Mâverdî, **Edebü'd-Dünya ve'd-Dîn** 312.

³⁹⁶ Kınalızâde Ali Efendi. Hazırlayan, Mustafa Koç. **Ahlâk-ı Alâî**, 186. ayrıca bk. Kınalızâde Ali Efendi, **Ahlâk-ı Alâî**, 190-191.

rahatça şaka yapmaması gerektiğini söylemiştir ve “dilin yürüyüşü süratlidir. Söz meydanı ise geniş. Bu durumda itidal üzere kalma imkânı güçtür” şeklinde bir ifade kullanmıştır.

Yukarıda bahsedilenlerden hareketle kısaca fazla şaka yapmanın ve gülmenin zararlarını sıralayacak olursak;

1. Şakayı sadece gülmek için yapanlar cahil ve gafilidir.
2. Kalbi öldürür.
3. Kişinin şerefini zedeler, neşesini kaçıırır.
4. Nifak tohumları saçar.
5. Kişinin vakarını alır.

Ayrıca Kınalızade Ahlakî Alâî’de istihza yani alay etme bahsinde mizah konusuna değinmiştir. Bu bölümde istihzanın bir hastalık olduğu bunun altında yatan sebebin mizah olduğunu söylemiştir. Bu sebeple istihza’nın tedavisini de mizahın tedavisi ile eşit görmüştür.³⁹⁷

Dilin afetleri bölümünde de birçok konu zikredilmiştir. Bunlardan biri de Kınalızâde’ye göre mizah ve şakadır. mizah, ölçüsüne ve çizgisine dikkat edilmezse kişiyi kötülüğe götürür.³⁹⁸ Kınalızâde’nin bu ve buna benzer görüşlerinin fazla olduğu görülmektedir. Bunun bir sebebinin de aşağıdaki paragrafta anlatılmak istenenler olabilir. Çünkü mizahın zararları geri dönüşü olmayan zararlar olarak görülmektedir.

Gıybetin sebepleri, zararları ve tedavisi bahsinde Kınalızâde, mizah ve güldürü maksadıyla bir kişi hakkında yapılan konuşmaları kötü görmüş, şayet bu alışkanlığa devam ederse bunun tedavisinin olmayacağını söylemiştir.³⁹⁹

Mizah konusu ile ilgili yazılan eserlerin bazılarında, ele alınan iki eserden alıntılar yapıldığı görülmektedir. Kınalızâde ve Ahlak-ı Alâî’nin mizaha bakışı birçok esere ve ilmi çalışmaya kaynaklık etmiştir. Bunlardan bazıları şunlardır.

³⁹⁷ Oktay, **Kınalızâde Ali Efendi ve Ahlak-ı Alâî**, 185. Ayrıca bk. Kınalızâde Ali Efendi, **Ahlâk-ı Alâî**, 195.

³⁹⁸ Kınalızâde Ali Efendi, **Ahlâk-ı Alâî**, 265.

³⁹⁹ Kınalızâde Ali Efendi, **Ahlâk-ı Alâî**, 272.

Kınalızâde şakayı tarif ederken latîfe kavramı ile birlikte almıştır. Çünkü latife de bir yumuşaklık vardır. Yani karşıdaki kişiyi kırmamak ve incitmemek boyutuna işaret etmektedir. Bu tanım farklı kaynaklarda sıkça görülebilir. Şakayı hoşgörü tarafıyla da tanımlayan Ferit Öngören “Latife, latif olmalı” diye de bu durumu açıklamıştır.⁴⁰⁰

Kınalızade, Hz. Muhammed’in yaptığı şakalardan bazılarını ve daha önce de kendisinden etkilendiği söylenen Tûsî’de yer alan bazı sahabelerin şakalarından örnekler vermiştir. Fakat Kınalızâde’ye göre, bu örneklerden hareketle, şakanın caiz olduğunu söylemek doğru olmaz. Çünkü dilin, doğru olanı yapması yani itidalde durması kolay bir şey değildir. Bu konu, Kınalızâde’nin etkilendiğini bir kişi olan Devvanî de işlenmemiştir. İbn Miskeveyh’te ise kibir ve alaya alma bölümünde işlenmiştir.⁴⁰¹

Mizahın insanı incitmemesi, tebessüm ettirmesi konusunda birçok görüş vardır.⁴⁰² Bu konuda ise Tunca Kortantamer, Kınalızâde’nin mizahının ölçüsünü şu şekilde nakletmiştir. “Mizahın amacı kişiyi neşelendirmesidir. İtidal üzere olması makbul ve doğru olur. Şayet şakalar itidâli aşarsa aklen ve şer’an kötü kabul edilir. Alaya alınan kişinin şerefi lekelenir ve hatırı kırılır. Ayrıca alay, mü’mine eziyet halini alırsa bu eziyet dinen haram görülür. Bir kimseyi maskaralığa alıp hatırını kırmak, hele bunu büyükleri ve yahut toplantılarda insanlar gülsün diye yapmak, zenginleri eğlendirmek için yapmak yahut kibirden dolayı alay etmek gibi şeyler akıllı ve edepli insanın işi değildir. Bunları yapan cezasını görür. Cennet kapıları önlerine açılır ve onlar giremeden kapanır”⁴⁰³

Ahlak-ı Alaî birçok esere kaynaklık etmiş önemli bir eserdir. Özellikle mizah konusuna, toplumun ve İslam dininin bakış açısını yansıtması yönüyle de önemli bir eser olmuştur. Bu eseri inceleyen araştırmacılar, genel olarak mizahın gerekli olduğuna, mizahın fitrî olduğuna, insanı rahatlatıcı özelliğinin olduğuna değinmiştir.

⁴⁰⁰ Ferit Öngören, *Türk Mizahı ve Hicvi*, 31.

⁴⁰¹ Oktay, *Kınalızâde Ali Efendi ve Ahlak-ı Alaî*, 183.

⁴⁰² Kaplan, *Hikmet Şairi Yusuf Nâbî*, 133.

⁴⁰³ Tunca Kortantamer, *Temmuzda Kar Satmak* (Ankara: Phoenix Yayınevi, 2007), 57-58.

Bunların dışına çıkan, insana zarar veren şakaların ise kötü olduğuna işaret etmektedir.⁴⁰⁴

Genel olarak eserin mizaha bakışı ele alındığında şunlar söylenebilir. Mizahın olumlu tarafı inkar edilemez bir gerçektir. Kişiyi rahatlatır, insanlar arasında kardeşliği ve muhabbeti artırır. Fakat eserde bu tür olumlu açıklamaların ardından bir “ama” cümlesi ile konu daraltılmış ve mizah yapılmaması noktasında telkinlerde bulunulmuştur.

1.3. İKİ ESERİN BİRLİKTE DEĞERLENDİRİLMESİ

Bu iki eserin mizah konusuna yaklaşımları birlikte ele alınacak olursa bazı yönleri ile ortak bazı yönleri ile de farklılık gösterdiği söylenebilir. Bu bölümde, iki eserin mizah konusuna yaklaşımları, kısaca ve maddeler halinde verilmesi daha anlaşılır olacaktır.

Ahlak-ı Alâî’de Mizah ile ilgili şu konulardan bahsedilir.

1. Kişiyi kibre götürmemesi gerektiği
2. Dostluğa engel olmaması gerektiği
3. Sert mizaçlı ve asık suratlı olunmaması gerektiği
4. Güleryüz gösterilmesi gerektiği
5. İtidale uymak gerektiği
6. Kişiyi sululuğa ve maskaralığa götürmemesi gerektiği
7. Kızmaya sebep olan bir davranış olmaması gerektiği
8. Şakanın gayesinin sadece oturanları güldürmek olmaması gerektiği
9. Gülmenin kalbi öldürmesinden dolayı fazla gülmemenin gerektiği
10. Şakanın kalbi kırmaması gerektiği
11. Kimsenin şerefini lekelemesini ve neşesini kaçırmaması gerektiği
12. Kişinin vakarını koruması gerektiği
13. Nifak tohumları saçmaması gerektiği ve dedikoduya konu olmaması gerektiği
14. Alay olmaması gerektiği
15. Doğru sözlü olunması gerektiği

⁴⁰⁴ Yakıt, Hz. Peygamber'den Nükte ve Latifeler, 2.

Edebü'd-Dünya ve'd-Din'de Mizah ile ilgili şu konulardan bahsedilir.

1. Hak yoldan yani doğru olanın dışına çıkılmaması gerektiği
2. Şaka yapan kişinin duygusuz hale gelmemesi gerektiği
3. Şaka yapılan kimseye eziyet verilmemesi gerektiği
4. Kişinin heybetinin ve kıymetinin muhafaza edilmesi gerektiği
5. İnsanların maskarası haline gelip ve onların diline düşülmemesi gerektiği
6. Kaba hareketlere, çirkin sözlere yapılmaması gerektiği
7. Nefsin kıymetini ve kalbin temizliğini korumaya özen göstermek gerektiği
8. Dosta yakınlıkta ve samimiyette bir problem olmaması gerektiği
9. Bıkkınlığa ve endişelere götürmemesi gerektiği
10. Şakada ileri gidilmemesi gerektiği
11. Yerli yerinde kullanılması gerektiği
12. Boş sözlerden kaçınılması gerektiği
13. Üzerinde düşünülmesi gereken meselelerden uzak kalınmaması gerektiği
14. Kişinin vakarını azaltmaması gerektiği
15. Çok fazla gülüp kalbe zarar vermemesi gerektiği

Görüldüğü üzere ele alınan iki eserin de mizaha bakış açısı birçok konuda ortaktır. Sadece lafızların değiştiğini söylemek mümkündür. Çalışmanın üçüncü bölümünde “mizahın sınırları” konusunda ele alınan başlıkların, bu iki eser içerisinde biraz daha detaylandırılmış olduğu görülmektedir.

Konuların genel itibarı ile yalan olmaması, kalbi öldürmemesi, dostluğa kardeşliğe zarar vermemesi, vakarı koruması, alay olmaması, insanlara zarar vermemesi yönüyle ele alındığı görülmektedir.

Her iki eserde de ele alınan bu sınırların dışında mizah yapılmasına bir maninin olmadığı söylene de bu konunun kişiye çok fazla zararı olması sebebiyle tavsiye edilmemiştir. Bu sınırların dışında yapılan şakalara örnekler verilmiş olsa da bu örneklerin herkes tarafından yapılamayacağı vurgulanmıştır.

Bu iki eser içerisinde zikredilen Hadis-i Şerifler ve değinilen konular değerlendirildiğinde ortak yönlerinin fazla olduğu görülmektedir. Fakat ekseriyetle

mizahın olumsuz tarafına değinilmiştir. Bunun sebebi, insanları kötüye götürecek yolların kapatılması olarak görülebilir. Çünkü her iki eserde de mizahın yapılmaması üzerinde daha çok durulmuştur.

Yine bu iki eser içerisinde dikkat çeken mevzulardan birisi de içerisinde yer alan örnekler, şiirler ve büyüklerin sözleridir. Ahlak-ı Alâî’de örneklere çok fazla yer verilmemiştir. Sadece konunun “efradını câmî, ağyarını mânî” olması yönüyle ele alındığı görülmektedir. Fakat Edebü’l-Dünya ve’l-Din’de konu biraz daha detaylandırılmış ve örnekler artırılmıştır.

Sonuç itibari ile iki eserde ele alınan konuların benzer oldukları, örneklemeler açısından farklılık gösterdiği söylenebilir.

SONUÇ

Tüm ilahi dinler insanların yapısında mevcut olan fitri duygulara hitap eder ve onlara uygun ilkeler vaz eder. İslam dini de insanların fitratlarında var olan eğlenme, gülme gibi duyguları önemseyerek bu duyguların tatminini meşru ölçülerde olma şartına bağlamıştır. İnsanlara dünya ve ahirette mutlu bir hayat vadeden İslâm, onların beşeri ihtiyaçları için sınırlar çizmiş ve bu sınırlar içerisinde özgürce hareket etme imkânı vermiştir. İnsanlar bu meşru sınırlar içerisinde hayatlarını devam ettirirler. Bu meşru alan içerisinde eğlenme, gülme, sevinme... gibi insani unsurlar tabii olarak mevcuttur.

“İslam dininin mizaha yaklaşımı nasıldır?” sorusunun cevabı için Hz. Muhammed’in hayatına bakıldığında; mizahı yerli yerinde, muhatabının durumunu dikkate alarak, doğru ve gerçek sözleri tercih ederek yaptığı görülmektedir. Bu tür mizahla kendisini ve insanları hayatın stresli ortamlarından uzaklaştırmıştır. Bunu yaparken de herkesin onurunu ve şahsiyetini korumuştur. Böylelikle günlük hayatta, mizahın nasıl yapılabileceğini uygulamaları ile göstermiştir.

Allah ve Resulünün mizah konusunda insanlara çizdiği sınırları en güzel uygulayanlar, Hz. Peygamber’i örnek alan başta eşi, halifeler ve sahabiler olmuştur. Bu kişiler Hz. Muhammed’in yaşadığı hayatı yaşamak suretiyle Hz. Peygamber’den sonraki örnek nesli oluşturmuş ve mizah konusunda da insanlara model oluşturmuşlardır. Asr-ı saadetten bize ulaşan mizah örnekleri, İslam’ın çizdiği sınırlar içerisinde olması münasebetiyle herkes için kabul edilebilecek niteliktedir.

İslam Dininde gönül eğitimi önemlidir. Tasavvufta gönül eğitimi önem arz ettiği ve insan-ı kâmil olma yolunda dünyalık her şeyden uzak durulduğu için mizah konusu özellikle ele alınan kitaplarda da görüldüğü üzere temkinli yaklaşılması gereken bir alan olarak algılanmıştır. Fakat insanların günlük hayatta gülmeye çok fazla ihtiyaçları vardır. İslam dininin mizah konusunda çizdiği sınırlar ve Hz. Peygamber’in uygulamaları da belirtilen sınırlar içerisindeki mizahın bir sakıncasının olmadığını göstermektedir.

Mizahın, sadece güldürmek gibi bir amacının olmadığı dile getirilmişti. Mizah birçok amaçla doğru bir şekilde kullanıldığında ortaya güzel sonuçlar çıkarmaktadır. Mesela mizah ile insanların gönlü yumuşamakta, muhatabına karşı oluşturduğu yargı perdeleri kalkmaktadır. Bu sebeple mizah, anlatılmak istenen önemli hususların ele alındığı bir alan olmuş ve bu konuda ortaya pek çok eser çıkmıştır.

Mizah – din eğitimi ilişkisi, araştırmanın ana temasını oluşturmaktadır. Açıklamaları yapılan ve örnekleri verilen bu konu hakkında, mizahın eğitim ve öğretimde etkin bir şekilde kullanılabileceği sonucu çıkmaktadır. Çünkü mizah, dikkat toplamada, motivasyon sağlamada ve ince bir anlayışa sahip birey yetiştirmede büyük faydalar sağlamaktadır. Mizah, ilgi çeken, eğlendiren, istek artıran, bilginin ve ilginin devamlılığını sağlayan, gerilimi ve endişeyi azaltan ve daha rahat bir öğrenme ortamı oluşturan önemli bir araçtır. Çünkü mizah ile eğitimin yer aldığı birçok çalışmaya bakıldığında mizahın, dikkati ve ilgiyi artırdığı ve düşünülen şeyi pekiştirmeye yardımcı olduğu görülmektedir

Mizahın eğitim yöntemi olarak nasıl kullanılacağı, çalışmamızda incelenen diğer bir husustur. Bu alan ile ilgili yapılmış araştırmalar incelendiğinde, mizahın eğitim sürecine ne tür katkıları olduğunun detaylı bir şekilde ortaya konulduğu görülmektedir. Ancak eğitim yöntemi olarak mizahın nasıl kullanılması gerektiği konusunda ciddi bir araştırmanın olmadığı gözlemlenmiştir. Yapılan araştırmalar, mizah ile yapılabilecek eğitim yöntemlerinin geliştirilmesi üzerine tavsiyelerde bulunmaktadır. Aynı şekilde din eğitiminde mizah kullanılması konusunda da yapılmış bir çalışma bulunmamaktadır.

Bu çalışmada, eğitimde mizah kullanımı göz önüne alınarak Türk-İslam kültüründe yer alan mizahî unsurlar incelenmiş, bu bakış açısıyla da din eğitiminde mizahın ne şekilde kullanılabileceği ortaya konmaya çalışılmıştır. Fıkralar, hikâyeler, eğitim materyalleri, analogi ve metaforlar, deyim ve atasözleri, şiirler ve maniler başlıkları altında din eğitiminde mizah kullanımı alanları oluşturulmuştur. Bu başlıkların modern eğitim anlayışına paralel olarak geliştirilmesi gerekmektedir. Bu sayede mizah ile din eğitimi daha nitelikli hale gelmiş olacaktır.

Mizahın din eğitimi alanında kullanılabilmesi için hangi sınırların olması gerektiği çalışmanın bir diğer kısmını oluşturmaktadır. Dolayısıyla ele alınan başlıklara dikkat edilmek suretiyle yapılan mizah, din eğitimine uygun bir mizah anlayışı oluşturmaktadır.

Araştırmada ele alınan iki kitap Edebü'd-Dünya ve'd-Din ve Ahlak-ı Alâî mizahın İslam dinindeki yerini gösterebilecek eserlere örneklik teşkil etmektedir. Geçmişin mizah anlayışını taşıyan ve İslam'ın mizah anlayışını ortaya koymaya çalışan bu kitaplar, İslam'ın mizah konusunda çizdiği sınırları göstermesi açısından önemli bir yere sahiptir. İncelenen ve değerlendirilen bu iki kitap, din eğitiminde mizah kullanılması konusundaki çalışmalara ışık tutacak niteliktedir. “Mizâhî sözlerin kabuğu (kışır) muhatabı eğlendirirken, özü de eğitmelidir.” sözü çalışmamızı özetler mahiyettedir.

KAYNAKÇA

Abalı, İsmail:	Mizah Teorileri Bağlamında Yörük Fıkraları. Motif Akademi Halkbilimi Dergisi 9/7 (2016): 113-132.
Aboudan, Rima:	Laugh and Learn: Humor and Learning a Second Language. International Journal of Arts and Sciences 3/3 (2009): 90-99.
Ağın Haykır, H. Kaplan, H. Kıryar, A. Tarkçı, R. Üstün:	5. Sınıf Türkçe Ders Kitabı . Ankara: MEB Yayınları, 2017.
Ahmed b. Hanbel:	Müsned . Thk. Şuayb el-Arnaût v.dğr. 45 Cilt. b.y.: Müessesetü'r-Risale, 1421/2001.
Akpınar, Ömer Faruk:	“Zihinsel Özürlülük Açısından Şakacı Sahâbî Hz. Nuayman Adlı Eser Üzerine”. Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 17/32 (2015): 171-189.
Akyüz, Hüseyin:	“Peygamberimizin Mizahla İlgili Hadislerinin Senet ve Metin Yönünden Tenkidi”. Diyanet İlmî Dergi 50/3 (2014): 123-144.
Altınay, Ramazan:	“İslam Mizahının Ortaya Çıkışı ve İlk Örnekleri I”. Nüsha Dergisi 4/15 (2004): 77-96.
Askerî, Ebû Hilâl el-Hasen b. Abdillâh b. Sehl b. Saîd b. Yahyâ b. Mehrân:	el-Furûku'l-lugaviyye . Thk. Muhammed İbrâhim Selîm. Kahire: Dâru'l-ilim ve's-sekâfe, ts.

Aşılioğlu, Bayram:	Mizahın Anlamı ve Eğitimdeki Yeri, Bayburt Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi , Eğitim Felsefesi Özel Sayı-I (2013): 208-243.
Avery, Robert; Bezmez, Serap; Edmonds, Anna; Yaylalı, Mehlika:	İngilizce – Türkçe Redhouse Sözlüğü . 32. Baskı. İstanbul: Sev Matbaacılık ve Yayıncılık, 2001.
Aydın, Bilgen:	“Mizah Yaratma Eyleminde Nasrettin Hoca.” Millî Folklor Dergisi 15 (2014): 25-30.
Aydın, İ. Seçkin:	Türkçe Derslerinde Mizah Kullanımının Öğrenci Tutum ve Başarısına Etkisi (İzmir İlköğretim 8. Sınıf Örneğinde) . Doktora Tezi, İzmir Dokuz Eylül Üniversitesi, 2006.
Aykaç, Nurullah:	“Eğitim Sürecinde Mizah ve Ortaokul Türkçe Ders Kitaplarında Mizahi Unsurlar.” Sosyal Bilimler Dergisi 27 (2018): 433-447.
Ayverdi, İlhan:	Misalli Büyük Türkçe Sözlük . 2. Baskı. İstanbul: Bilnet Matbaacılık. 2011.
Balcıoğlu, Semih - Öngören, Ferit:	50 Yılın Türk Mizah ve Karikatürü . İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1973.
Balta, Elif Emine	“Eğitimde Mizahın Kullanımına İlişkin Öğretmen Tutumları.” Elementary Education Online 15 (2016): 1268-1279.
Baudelaire, Charles:	Gülmenin Özü . Trc. İrfan Yalçın. İstanbul: İris

	Yayıncılık, 1997.
Bergson, Henri:	Gülme. Trc. Devrim Çetinkasap. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2014.
Bolkan, San. - Griffin, Darrin J. - Goodboy, Alan K:	“Humor İn The Classroom: The Effects Of İntegrated Humor On Student Learning.” Communication Education 67/2 (2018), 144–164.
Buhârî. Muhammed b. İsmail:	Sahîh. Thk. Muhammed Züheyr b. Nâsır en-Nâsır. 9 Cilt. b.y.: Dâru tavki’n-necât, 1422.
Buhârî. Muhammed b. İsmail:	Sahîhu’l-Edebi’l-Müfred Li’l-İmam el-Buhârî. Thk. Muhammed Nasiruddin Elbanî. 4. Baskı. b.y.: Daru’s-sadık li’n-neşr ve’t-tevzi’, 1418/1997.
Canan, İbrahim:	Hadis Ansiklopedisi, Kütüb-i Sitte. 14-15. Cilt. Ankara: Akçağ Yayınevi. 1988, s. 51-55
Cebeci, Oğuz:	Komik Edebi Türler. İstanbul: İthaki Yayınları, 2008.
Ceyhan, Semih:	“Mesnevi”. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. 29: 325-334. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
Çakıroğlu, Ünal. - Erdoğan, Fatih:	“Öğrenme Sürecinde Mizahın Kullanımı ile İlgili Çalışmalarda Eğilimler”. 4th International Instructional Technologies & Teacher Education Symposium (Elazığ, 06-08 October 2016). Ed. Yalın Kılıç TÜREL. 138-144. Elazığ: Fırat Üniversitesi, 2016.

Çapraş, Mehmet Naim:	İslam Hukukunda Mizah. Yüksek Lisans Tezi, Dicle Üniversitesi, 2014.
Çiftçi, Hasan:	“Klasik İslam Edebiyatında Hiciv ve Mizah”. Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi 10 (1998): 139-162.
Çiftçi, Osman Zahid:	Maverdi’ye Göre Din-Devlet İlişkisi. Doktora Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, 2012.
Dağlar, Abdulkadir:	“Mizâhın Hikmeti: Türk Tasavvuf Edebiyatında Mizâhî Metinlere Yazılan Şerhler” Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi 2/3 (2017): 1-15.
Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahman b. Behrâm b. Abdüssamet:	Müsnedü’-d-Dârimî: Sünenü’-d-Dârimî. Thk. Hüseyin b. Selim Esed ed-Dârânî. 4 Cilt. Suudi Arabistan: Dâru’l-Muğnî li’n-neşr ve’t-tevzî’, 1412/2000.
Dedebaşı, Hakan:	Nasreddin Hoca Fıkralarının Eğitim Yönünden Değerlendirilmesi. Yüksek Lisans Tezi, Dicle Üniversitesi, 2008.
Develioğlu, Ferit:	Osmanlıca-Türkçe Asiklopedik Lügat. 11. Baskı. Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları. 1993.
Doğan, Yusuf:	“Emevîler Döneminde Mizahı Etkileyen Faktörler”. İslâm, San'at, Tarih, Edebiyat ve Mûsikîsi Dergisi (İstem) 4/8 (2006): 209-236.
Doğan, Yusuf:	“Hz. Peygamber ve Mizah”. Cumhuriyet Üniversitesi

	İlahiyat Fakültesi Dergisi 8/2 (Aralık 2004): 191-203.
Doğan, Yusuf:	“Raşit Halifelerin Mizah ve Nükte Anlayışları”. Nüşa Dergisi 6/22 (2006): 95-112.
Durmuş, İsmail:	“Mizah”. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi . 30: 205-211. İstanbul TDV Yayınları, 2005.
Ebu Davud, Süleyman b. Eş’as es-Sicistânî:	Sünenü Ebî Davûd . Thk. Şuayb el-Arnaût- Muhammed Kamil Karabelli. 7 Cilt. b.y.: Daru’r-risaleti’l-alemiyye, 1430/2009.
Ebü’l-Hasen Ali b. Muhammed el-Mâverdî:	Edebü’l-Dünya ve’l-Dîn b.y.: Dâru’l-mektebeti’l-hayât, 1986.
Ebü’l-Hasan el-Maverdî:	Edebü’l-Dünya ve’l-Dîn . Trc. Selâhaddin Kıp. Ankara: İlkadım Yayınları, 2006.
Eker, Gülin Öğüt:	İnsan Kültür Mizah . Ankara: Grafiker Yayınları, 2014.
Emeksiz, Abdulkadir:	Türk Halkbilimi Mizah Araştırmalarına Dair Genel Değerlendirme, Tespit ve Teklifler. Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic 10/8 (2015): 987-1024
Emre, Yusuf; Özgen, Gülşen:	“İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Mizah Anlayışlarının Bazı Değişkenlere Göre İncelenmesi”. Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (ÇÜİFD) 17/1 (2017): 277-298.

Epp, Michael H:	“A Republic of Laughter: Marietta Holley and the Production of Women’s Public Humour in the Late-Nineteenth-Century United States”. Gender Forum An Internet Journal for Gender Studies 33 (2011): 25-40
Esi, Marius Costel:	The Necessity Of Using Humour İn The Teaching Activity. International Journal of Social and Educational Innovation (IJSEIro) . 4/8 (2017): 49-62.
Fenoglio, Irène-François Georgeon:	Doğu’da Mizah . Trc. Ali Berkday. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2000.
Garner, Randy:	Humor, Analogy, and Metaphor: H.A.M. it up in Teaching. Radical Pedagogy 6/2 (2015).
Graves, Heather:	“The Women’s Parliament, Political Oratory, Humor, and Social Change”. Gender Forum An Internet Journal for Gender Studies . 33. (Almanya 2011): 41-51.
Günday, Hüseyin:	“Sahabe Neslinin Yetkin Mizah Ustası: İbn Ebû ‘Atık”. Bilimname Dergisi 12 (2012): 159-188.
Güngör, Hüdayar Cihan - İlhan, Tahsin:	“Evlilik Uyumu ve Mizah Tarzları Arasındaki İlişkiler”. Aile ve Toplum Dergisi 10/4 (Ocak, Şubat, Mart 2008): 97-106.
Güven, Ahmet Zeki:	Bektaşî Fıkralarında Yaratıcı Düşünme. Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic 9/9 (2014), 557-569.

Heysemî, Ali b. Ebî Bekir b. Süleyman:	Mecmeu'z-zevâid ve menbeu'l-fevâid. Thk. Hüsamüddin el-Kudsî. 10 Cilt. b.y.: Kahire: Mektebetü'l-Kudsî, 1414/1994.
Huss, John A:	Getting Serious About Humor: Attitudes of Secondary Teachers Toward the Use of Humor as a Teaching Strategy. Journal of Ethnographic & Qualitative Research 3 (2008): 28-36.
İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî:	Sünenü İbn Mâce. Thk. M. Fuâd Abdülbaki. 2 Cilt. b.y.: Daru ihyâi'l-kütübi'l-Arabî, ts.
İbn Manzûr, Ebü'l-Fadl Cemalüddin:	"Mzh". Lisanü'l-Arab. 3. Baskı. 15 Cilt. Beyrut: Daru Sader, 1414.
İmam-ı Gazâlî:	İslâm Ahlâkı. Trc. Akif Nuri Karcıoğlu. 2. Baskı. İstanbul: Sinan Yayınevi, 1975.
İsmailova, Gülnara:	Kırgız Mizahı ve Mizah Tipleri. İzmir: Tibyan Yayıncılık, 2005.
Jose.S, Franklin Thambi. - Jabamoney, Samikkanu:	"Effective Teaching With Humor", Proceedings of ISERD International Conference , (Thailand, 16 Mayıs 2015), 61-63.
Kâdî, Alâüddin Ali b. Hüsamüddin:	Kenzü'l-ummâl fî süneni'l-akvâli ve'l-ef'âl. Thk. Bekrî Hayyânî-Safvetü's-Sekâ, 5. Baskı. 16 Cilt. b.y.: Müessesetü'r-risâle, 1401/1981.

Kahraman, Ahmet:	“Ahlâk-ı Alâî” Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi . 2: 15-16. Ankara TDV Yayınları, 1998.
Kahya, Yalçın:	“Bir İletişim Aracı Olarak Mizah: Sosyal Medyada Spor Temalı ‘Caps’ Kültürü.” Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi 6 (2018): 1020-1030.
Kandemir, M. Yaşar:	“Nuayman b. Amr”. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi . 33: 220-221. İstanbul TDV Yayınları, 2007.
Kaplan, Mahmut:	Hikmet Şairi Yusuf Nâbî , Ankara: Şanlıurfa Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, 2012.
Karaca, Osman:	Maverdi ve Ahlak Görüşü . Yüksek Lisans Tezi, 100. Yıl Üniversitesi, 2008.
Kathryn, Manning:	Lighten Up! An Analysis Of The Role Of Humor As An Instructional Practice In The Urban And Culturally Diverse Middle School Classroom . Doctoral Dissertation, Cleveland State University, 2002.
Kınalızâde Ali Efendi. Baskıya Hazırlayan, Hüseyin Algül:	Ahlâk-ı Alâî . İstanbul: Tercüman Yayınları, 1981.
Kınalızâde Ali Efendi. Hazırlayan, Mustafa Koç:	Ahlâk-ı Alâ’î . 3. Baskı. İstanbul: Klasik Yayınları, 2015.
Koçyiğit, Hikmet:	“Kur’ân Nüktesi Üzerine”. Uluslararası Sosyal

	Araştırmalar Dergisi 6/26 (2013): 315-326.
Koestler, Arthur:	Mizah Yaratma Eylemi Trc. Sevin Kabakçıoğlu, Özcan Kabakçıoğlu İstanbul: İris Yayıncılık, 1997.
Kortantamer, Tunca:	Temmuzda Kar Satmak. Ankara: Phoenix Yayınevi, 2007.
Kotku, Mehmed Zahid:	Tasavvufî Ahlak. 3. Baskı. İstanbul: Seha Neşriyat, 1981.
Köse, Aynur:	“Geleneksel ile Modern Arasındaki Kültürel Boşluk: 80’lerdeki Toplumsal Değişimi Mizah Üzerinden Okumak”. Milli Folklor Dergisi. 28/111 (2016): 116-135.
Lei, S. A., Cohen, J. L. Ve Russler, K. M:	“Humor On Learning İn The College Classroom: Evaluating Benefits And Drawbacks From İnstructors' Perspectives.” Journal of Instructional Psychology, 37/4 (2010): 326-332.
Macit, Ayşe. Menküç, Dilek. Türk, Dilek. Nezihi, Soydaş. Pesen, Mustafa. Kırmızı, Sümeyye:	7. Sınıf Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Ders Kitabı, Ankara: MEB Yayınları, 2018.
Machlev, Moshe. – Karlin, Nancy J:	The Relationship Between Instructor Use of Different Types of Humor and Student Interest in Course Material, College Teaching, 65/4 (2017): 192-200.

Marzolph, Ulrich:	“The Muslim Sense of Humour”. Humour and Religion: Challenges and Ambiguities (University Centre Saint Ignatius Antwerp, Apr. 20-21 2009). Ed. Hans Geybels – Walter Van Herck. 169-187. London: Continuum, 2011.
Meyer, John C:	“Humor As A Double-Edged Sword: Four Functions Of Humor In Communication”. Communication Theory 10/3 (2000): 310-331.
Morreall, John:	Gölmeyi Ciddiye Almak. Trc. Kubilay Aysevener - Şenay Soyer. İstanbul: İris Yayıncılık, 1997.
Muhammed el-Gazâlî:	Hizburrahmanın Ahlakı. Konya: Ribat Neşriyat, 1984.
Müslim b Haccâc:	Sahîh. Thk. Muhammed Fuad Abdülbâki. 5 Cilt. Beyrut: Daru ihyai’t-türesi’l-Arabî, ts.
Nayir, Sabahattin. Açık, Abdullah. Beyazal, Muhammet. Paksoy, Hatice Büşra:	8. Sınıf Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Ders Kitabı. Ankara: MEB Yayınları, 2018.
Nesâî, Ebû Abdirrahman Ahmed b. Şuayb:	es-Sünenü’l-kübrâ. Thk. Hasen Abdülmün’im Şelebi. 10 Cilt. Beyrut: Müessesetü’r-risâle, 1421/2001.
Nesin, Aziz:	Cumhuriyet Döneminde Türk Mizahı, İstanbul: Akbaba Yayınları, 1973.
Neumeier, Beate:	“Gender and Humour: Reinventing the Genres of

	Laughter”. Gender and Humour An Internet Journal For Gender Studies 33 (2011): 1-68
Okay, M. Orhan:	“Hiciv”. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi . 17: 447. Ankara TDV Yayınları, 1998.
Oktay, Ayşe Sıdika:	Kınalızâde Ali Efendi ve Ahlak-ı Alaî . Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 1998.
Oruç, Şahin:	Sosyal Bilgiler Öğretiminde Mizah . Doktora Tezi. Gazi Üniversitesi. Ankara 2006.
Oymak, Alparslan:	Osmanlı Mizahında Teodor Kasap (Diyoben, Çingiraklı Tatar ve Hayal Gazetesi Üzerine Bir İnceleme) . Doktora Tezi. Marmara Üniversitesi, 2013.
Ölçekçi, Haluk:	“Türkiye’de Milliyetçi Mizah Örneği: Çaylak Dergisi”. Humanities Sciences 11/3 (Ankara 2016): 172-188.
Öngören, Ferit:	Türk Mizahı ve Hicvi . İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1998.
Özdiş, Hamdi:	Osmanlı Mizah Basımında Batılılaşma ve Siyaset . İstanbul: Libra Kitapçılık ve Yayıncılık, 2010.
Özek, Ali. Karaman, Hayrettin. Turgut, Ali. Çağrııcı, Mustafa. Dönmez, İ. Kafi. Günüş, Sadreddin:	Kur’an-ı Kerim Meali . Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2015.
Özer, Atilla:	“ Mizah ve Karikatür ”. 10. Uluslararası Karikatür Festivali. (Ankara 2004): 7-11.

Özünlü, Ünsal:	Gülmecenin Dilleri. Ankara: Doruk Yayınları. Ankara, 1999
Pakalın, Mehmet Zeki:	Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü. İstanbul: MEB Yayınları. 1971
Pala, İskender:	Ansiklopedik Divan Şiiri. İstanbul: Kapı Yayınları, 2004.
Paulos, John Allen:	Matematik ve Mizah. Trc. Tuncer Doğan. İstanbul: Doruk Yayıncılık, 2014.
Pilancı, Hülya:	Çağdaş Eğitimde Halk Edebiyatının Kullanılması. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları. 1998.
Püsküllüoğlu, Ali:	Türkçe Sözlük. İstanbul: YKY Yayınları, 1995.
Rıfat, Ahmet:	Tasvir-i Ahlak Ahlak Sözlüğü. İstanbul: Tercüman Yayınları, 1981.
Rosenthal, Franz:	Erken İslam'da Mizah. Trc. Ahmet ARSLAN. İstanbul: İris Yayınları, 1997.
Saklı, Ali Rıza:	“Kınalızade Ali Efendi’nin Ahlak-ı Alai (Devlet ve Aile Ahlakı) Adlı Eserinin İncelenmesi.” Uluslararası Ekonomi, İşletme ve Politika Dergisi 2/1 (2018): 147-152.
Sanders, Barry:	Kahkahanın Zaferi. Trc. Kemal Atakay. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2001.

Sambrani, Tanvi. – Mani, Sneha. - Almeida, Maureen. - Jakubovski, Ewgeni:	“The Effect of Humour on Learning in an Educational Setting”, International Journal of Education and Psychological Research (IJEPR) 3/3 (2014), 52-55.
Saroglou, Vassilis:	“Religion and sense of humor: An a priori incompatibility? Theoretical considerations from a psychological perspective,” Walter de Gruyter 15/2 (2002):191-214.
Simpson, John; Weiner, Edmund:	Oxford English Dictionary. c. 7. Second Edition. Clarendon Press. Oxford. 1989.
Spiegel, P. Keith:	“ Early Conceptions of Humor: Varieties and Issues ”. J. H. Goldstein, P. E. McGhee (Ed). The Psychology of Humor. London: Academic Press. 1972.
Susa, Anthony:	Humor Type, Organizational Climate And Outcomes; The Shortest Distance Between An Organizations Environment And The BottomLine is Laughter. Doctoral Dissertation, University of Nebraska, 2002.
Şimşek, Selami:	“Mevlânâ’da Mizah ve Nükte” Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi 6/12 (2005): 525-548.
Taberanî, Süleyman b Ahmed b. Eyyûb:	el-Mu’cemü’l-Evsat. Thk. Tarık b. Avdillah b Muhammed - Abdulmuhsin b. İbrahim el-Hüseynî. 10 Cilt. Kahire: Daru’l-Haremeyn, ts.
Tâhirü’l-Mevlevî:	Mevlânâ- Mesnevî Şerhi. İstanbul: Şamil Yayınları,

	2014.
Teker Nedim - Çelikten Mustafa - Halavuk Fatma:	“Eğitim Yönetiminde Mizah Tarzı ve İş Doyumu İlişkisi” Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi 8 (2018): 521-546.
Tirmizi, Muhammed b İsa:	Sünen. Thk. Beşşar Avvad Ma’ruf. 6 Cilt. Beyrut: Daru’l-garbi’l-İslamî, 1998.
Türkmen, Ferit:	“Osmanlı Döneminde Türk Mizahı”. Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi 4 (İzmir 2000): 1-10.
Türkmen, Ferit:	“Kıbrıs Türk Edebiyatında Yer Alan Mizahi Şiirler Üzerine Bir Değerlendirme”. Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi 8/1 (2008): 179-187.
Usta, Çiğdem:	Mizah Dilinin Gizemi. Ankara: Akçağ Yayınları, 2009.
Uz, Emin:	“İslam Kültüründe Mizah ve Türk Edebiyatındaki Yansımaları: Cevâmiu’l-Hikâyât Örneği”. The Journal of Turkic Language and Literature Surveys (TULLIS. 2 (2017): 20-39.
Widder, Kerry R. - Will, Jeff D:	Analogy and Humor as Tools for Understanding and Retention, Proceedings of the ASEE IL-IN Section Conference , (America, 2013): 1-8.
Yakıt, İsmail:	“Hz. Peygamber'den Nükte ve Latifeler”. Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 4 (1997): 1-9.

Yardımcı, İsmail:	“Mizah Kavramı ve Sanattaki Yeri”. Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi 3/2 (2010): 1-41.
Yerlikaya, Ercüment:	Üniversite Öğrencilerinin Mizah Tarzları ile Algılanan Stres, Kaygı ve Depresyon Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. Doktora Tezi, Çukurova Üniversitesi, 2009.
Yılmaz, H. Kamil – Gündüz, İrfan:	Tasavvufun Esasları Avarifü'l-Mearif Tercemesi. İstanbul: Erkam Yayınları, 1989.
Yılmaz, Kadriye:	“Klasik Türk Edebiyatında Mizah: Harname-Şikayetname Örneği”. Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi 2/5 (2016): 198-203.
Yiğit, Hulusi. Açık, Abdullah. Öğülmüş, Emine. Dirlik, Elif Emine. Macit, Ayşe:	5. Sınıf Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Ders Kitabı. Ankara: MEB Yayınları, 2018.
Yücebaş, Hilmi:	Hiciv ve Mizah Edebiyatı Antolojisi. İstanbul: Milliyet Dağıtım, 1976.
Ziv Avner:	"Teaching and Learning with Humor: Experiment and Replication", The Journal of Experimental Education 57 (1988), 5-15.